

המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ)
The Jewish People Policy Institute (Established by the Jewish Agency for Israel) Ltd. (CC)

הערכה שנתית 2018

ראש ברויקט

ד"ר שלמה פישר

משתתפים:

אבינועם בר-יוסף, אבי גיל, ענבל הקמן, מיכאל הרצוג,
שלום סולומון ואלד, יהודית בוקסר ליברנט, דב מימון, נח סלפקוב, סטיבן פופר, גיתית לוי-פז,
דן פפרמן, עוזי רבהון, שמואל רוזנר, ג'ון רסקיי, אדר שיבר

עורכים:

רמי טל
בארי גלטמן

זכויות יוצרים © המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ)
ירושלים תשע"ח/2018

קמפוס גבעת רם, ת.ד. 39156, ירושלים 9139101
טלפון: 02-5633356 | פקס: 02-5635040 | www.jpji.org.il

כל הזכויות שמורות. אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאכסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבחוברת זו. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בחוברת זו אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מ"המכון למדיניות העם היהודי".

עיצוב ההערכה השנתית: לוטה עיצובים

מס' מסת"ב 6-21-7549-965-978

תוכן העניינים

הקדמה מאת סטוארט אייזנשטאט ודניס רוס. 5

שער ראשון: הערכה משולבת וכיווני מדיניות

הצעות לכיווני מדיניות 11
חמישה מימדים להערכה משולבת של העם היהודי 13
דמוגרפיה יהודית. 15
קשרים בין קהילות יהודיות. 17
זהות והזדהות. 19
משאבים חומריים. 21
מדדים נבחרים על יהדות העולם 2018. 25.

שער שני: מימדים של מצב העם היהודי

גיאופוליטיקה

סקירה גיאופוליטית: האתגר לנווט בזירות גיאופוליטיות סוערות. 31
אנטישמיות לאחר 70 שנה של ריבונות. 53
הדרך הארוכה של ישראל אל אסיה. 63

דמוגרפיה

התרומה הישראלית לחיזוק העם היהודי. 67

קשרים בין קהילות

מדינת ישראל: זווית יהודית אמריקאית. 71
מעבר לשיח ההתרחקות: ישראל בתרבות היהודית האמריקאית. 75

זהות והזדהות

חוק הלאום והחברה הישראלית. 85
שבעים שנות יהדות בישראל. 89
פלורליזם ויחסים בין הזרמים בישראל. 97
תמורות בעולם החרדי - לקראת השתלבות אזרחית אך לא בהכרח חברתית ותרבותית. 107
התנועות הליברליות בישראל. 111.

משאבים חומריים

אמצעים ומשאבים בעם היהודי - תשע"ח 2017-2018. 113

עם הספר

חדשנות בישראל - תמונת מצב. 125.

שער שלישי: מאמרים מיוחדים

יהודי אמריקה הלטינית: אופקים משתנים ואתגרים חדשים. 133.

הקדמה מאת סטוארט אייזנשטאט ודניס רוס

ההערכה השנתית הנוכחית מגישה סקירה מאוזנת על התמודדותה של ישראל בתחום הגאופוליטי והדמוגרפי, ביחסיה עם יהודי התפוצות, ובטיפוח זהות יהודית במדינה, תוך שמירה על יכולתה לשמש כבית לכל הזרמים הקיימים ביהדות. ניתן לצפות לתמונה מעורבת, תוצאה של התפתחויות טובות בחלקן, ולא כל כך טובות בחלקן האחר. מהבחינה הגאופוליטית, יש לא מעט התפתחויות חיוביות: תמיכתו המדינית של המימשל האמריקני איתנה ובעלת חשיבות סמלית רבה; שיתוף-הפעולה החשאי עם מדינות ערביות מובילות משקף הסכמה לגבי האיומים המרחפים על יציבות האזור; היחסים עם מעצמות כמו סין, הודו ורוסיה טובים - אך שלהוציא הודו, יחסים טובים אלה אינם מתבטאים במלואם במישור המדיני והדיפלומטי.

המכון למדיניות העם היהודי השקיע מאמצים רבים בקידום קשרים הדוקים יותר בין ישראל והעם היהודי לבין שתי המעצמות הגדולות באסיה - סין והודו. המלצותיו הונחו גם על שולחן ממשלת ישראל וגם על שולחנם של ארגונים יהודיים המקיימים קשר עם שתי המעצמות האסייתיות. העבודה האסטרטגית, על היחסים עם סין, תורגמה לשפה הסינית בביג'ין ומשמשת כספר לימוד באוניברסיטאות בסין. עבודה דומה על הודו הושקה במכון למדיניות העם היהודי בירושלים בהשתתפות שגריר הודו בישראל לקראת ביקור ראש ממשלת הודו, נרנדרה מודי, בישראל.

ישראל היא סיפור הצלחה בולט וייחודי. אילו בן גוריון היה חי היום ומשקיף על ישראל, הוא היה מתקשה להאמין למראה עיניו. הכלכלה הישראלית דינמית, ישראל מצדיקה את המוניטין שלה כ"אומת הסטארט-אפ" ותושביה נהנים מהכנסה ממוצעת של 37,000 דולר לנפש. מבחינה צבאית היא המדינה החזקה ביותר באזור, ולא זו בלבד שברשותה הנשק המתוחכם ביותר וביכולתה להכריע את כל הכוחות הצבאיים השכנים ביחד, אלא שיש לה גם יכולת שרק מדינות מעטות, אם בכלל, ניחנו בה - למזג מידע מודיעיני עם תכנונים מבצעיים. במדע, ברפואה, בחקלאות, בסייבר ובענפי תעשייה של הגל החדש, ישראל נמצאת בחוד החנית. ואת כל אלה היא השיגה בסביבה עוינת שסירבה להשלים עימה במשך רוב שנות קיומה.

אכן, בן גוריון היה נמלא פליאה מהישגיה של ישראל, אך פליאה זו היתה מלווה בדאגות. בן גוריון, סוציאליסט אמיתי, בוודאי היה מודאג מחוסר השוויון הכלכלי המאפיין כיום את ישראל, שבה כ-20% מהאוכלוסייה חיים מתחת לקו העוני. הוא היה מבקש להתמודד עם הפערים החברתיים, והוא היה מוטרד מן השאלה אם ישראל יכולה לשמש "אור לגויים", כל עוד איננה מצליחה להתוות לעצמה דרך לסיום השליטה בשטחים שבהם מתגוררים הפלסטינים.

הצללים המעיבים על ישראל בשל התפתחויות ואיומים אחרים הם ממשיים, ומחייבים את ישראל לעמוד על המשמר. איראן פיתחה גשר יבשתי ממנה אל הים התיכון דרך עיראק, סוריה ולבנון. היא מנסה כיום ליצור בסוריה מצב דומה לזה שיצרה בלבנון, בעזרת החיזבאללה ו-120,000 הרקטות שברשותו. ישראל ניצבת כיום בפני סכנה ממשית של עימות בחזית הצפונית, והיא איננה יכולה להוציא מכלל אפשרות כי במקרה שצפון המדינה יופצץ ברקטות, החמאס בעזה יצטרף לעימות וישגר גם הוא רקטות לישראל. בפני כל הסכנות האלה, ישראל ניצבת כשהיא לבדה, מבחינה מעשית.

אין זה מקרה שראש הממשלה נתניהו נפגש עם נשיא רוסיה פוטין 8 פעמים בשנתיים האחרונות. הוא ביקש למנוע התנגשות עם כוחות רוסיים בסוריה, וגם לנסות לשכנע את פוטין לבלום את האיראנים ולמנוע את התפשטותן של המיליציות הפועלות בפקודתה של איראן. הוא זכה להצלחה במשימה הראשונה, טרם הוכרעו תוצאותיה של המשימה השנייה. במשך זמן מה אמרה רוסיה כי על כל הכוחות הזרים לצאת מסוריה, אך עתה היא אומרת כי דרישה זו חלה גם על כוחות איראן והחיזבאללה. העמדה הרוסית הפומבית החדשה נותנת מקום לתקווה, אך אין לקבל אותה כלשונה. עדיין מוקדם לדעת אם מנהיגי רוסיה אמנם ינקטו צעדים להסגת איראן והחיזבאללה מסוריה, או שימשיכו לקבל בשתיקה את התפשטותה של איראן ובעלי בריתה השיעים. הרקורד של רוסיה בסוריה מהווה סיבה לספקנות באשר לכוונות הרוסיות, במיוחד מאז שהפעלת חיל האוויר הרוסי סייעה באופן שיטתי להתפשטותם של החיזבאללה ושל כוחות "קודס" בסוריה. מה שמעבר לכל סימן שאלה הוא שעד כה נתנה רוסיה לישראל יד חופשית להיאבק בנוכחות האיראנית בסוריה, בעודה נותנת לאיראנים יד חופשית להתפשט במדינה זו. אלא אם כן תחליט

רוסיה לשנות את מדיניותה, הרי נכונות זו, לאפשר לכל צד לפעול באופן חופשי, מגדילה את הסיכוי לפריצת מלחמה בין ישראל ואיראן. קל לחזות כיצד מלחמה כזו יכולה להתחיל; הרבה יותר קשה לנבא כיצד תסתיים.

בעבר, במצב כזה יתכן שארה"ב היתה מגלה את השפעתה ומבהירה כי פריצת מלחמה אזרית רחבה יותר בין ישראל לבין איראן איננה תואמת את האינטרסים שלה, והיא תתערב על מנת להפחית את סיכוייה להתממש. קרוב לוודאי שארה"ב היתה פונה לרוסים ומבהירה כי אם הם לא יבלמו את איראן, היא תעשה זאת. זה לא קורה עכשיו. הנשיא טראמפ הבהיר כי הוא רוצה לצאת מסוריה - וכי התמקדותו היא בדאע"ש ולא באיראן. יש אולי משהו אירוני בכך שמימשל טראמפ מוכן לאמץ עמדה רטורית נוקשה מאוד כלפי איראן, כולל נטישת הסכם הגרעין, אך מדיניותו כלפי התפשטות איראנית באזור מתמצת בדיבורים נוקשים, לא בפעולות קשוחות.

בדומה לממשל האמריקאי הקודם, גם הממשל הנוכחי מעוניין לצאת מן המעורבות בסכסוכים במזרח התיכון, והוא מותיר לישראל להתמודד בעוצמה עם האיום האיראני. אמנם הבעות התמיכה בישראל ובזכותה להגן על עצמה הן איתנות, אך בכך זה מסתכם. בנוסף לכך שמימשל טראמפ לא פעל נגד האיומים האיראניים באזור, עד כה הוא גם לא עשה מאומה כדי להציע סיוע חומרי נוסף בזמן שבו האיום הגרעיני האיראני עלול להפוך ליותר ממשי. אף שהסכם הגרעין לא היה נטול פגמים, הוא למעשה הגביל את איום התפתחות היכולת הגרעינית הצבאית של איראן עד אחרי שנת 2030 - והתכנונים הצבאיים הישראליים וחבילת הסיוע בסך 38 מיליארד דולר לעשר שנים שסופקה לישראל ע"י מימשל אובמה התבססו גם הם על הנחת-יסוד זו. מה יקרה עכשיו, אם האיראנים יחליטו לנטוש את הסכם הגרעין ולא לקיים עוד את התחייבותיהם בהתאם לזו? האם קיים

סיכוי שמימשל טראמפ יחליט לקחת זאת בחשבון ולהגדיל את הסיוע הצבאי לישראל? אי-אפשר לדעת זאת בנקודת הזמן הנוכחית, אך על פי הצהרותיו, הנשיא טראמפ אינו נלהב להעניק סיוע צבאי, או כל סיוע אחר.

בדומה לכך, רצוי לשאול האם המימשל עומד להציג את תוכנית השלום שלו, והאם ישקם את הסיכוי לעשיית שלום. הממשל הקדיש זמן כדי לפתח תכנית בתקווה שזו תאפשר בסיס רציני חדש למשא ומתן שיוביל למה שהנשיא טראמפ מכנה "העסקה האולטימטיבית". הממשל מבין שיש לייצר את ההקשרים הנכונים על מנת לתת לתכנית את הסיכויים הטובים ביותר להצלחה. הצהרת הנשיא בנושא ירושלים וההחלטה לפתוח את השגרירות תרמה לשינוי הקונטקסט האיזורי ולעיכוב בהצגת התכנית. אף שהמימשל ממשיך להדגיש כי הוא יציג את תוכניתו, מתחשבת בצורה אמינה בשאיפות הלאומיות של הפלסטינים. כל סיכוי לייצר לחץ על הפלסטינים להיענות בצורה שונה מאשר "לא" החלטי יהיה תלוי בכך.

המכון למדיניות העם היהודי מילא תפקיד בולט בהצגת ניתוח מעמיק למאמצייה של תנועת החרם BDS (תנועת החרם, משיכת ההשקעות והסנקציות) לגרום לדה-לגיטימציה של ישראל כמדינה יהודית. הפרויקט המקיף של המכון כולל ניתוח ממצה של תופעת ה-BDS על כל ממדיה וממליץ כיצד להיאבק בתופעה. הפרויקט הוגש למשרד לעניינים אסטרטגיים. כל אלה באים בעקבות המלצה שהגיש המכון לפני מספר שנים לראש הממשלה ולקבינט - לבחור משרד ממשלתי שיוביל את המאבק נגד ה-BDS, עם תקציב שיוקצה במיוחד עבור פעילות זו. המלצה זו התקבלה בישיבת הממשלה מיום 23 ביוני 2013.

בהיעדר התקדמות מצד הפלסטינים, או יוזמה ישראלית מסוג כלשהו, אנו עלולים להמשיך ולראות כיצד תנועת ה-BDS מתפשטת בקמפוסים

האוניברסיטאיים בארה"ב וכיצד חלק גדל והולך מן הקהילה היהודית באמריקה מתרחק מישראל.

חרף היותה של ישראל, היום, סיפור הצלחה כלכלי, צבאי ותרבותי כה מרשים, כאשר מספר הביקורים של יהודים אמריקנים בישראל רושם שיא של כל הזמנים, מעיבים עננים על אופק היחסים בין ישראל ויהודי התפוצות, שהם אחד ממוקדי העניין של המכון למדיניות העם היהודי. המכון ערך בשנים האחרונות סדרת דיאלוגים עם יהודים מחויבים לקהילה בנושאים זהותיים, ערכיים ומשותפים לעם היהודי, הנוגעים לישראל ולתפוצות. הדיאלוגים נערכו ביותר מ-40 קהילות יהודיות ברחבי העולם.

לראשונה בתולדותיה הופכת ישראל לנושא פוליטי מפלגתי. הדבר טרם בא לידי ביטוי בקונגרס האמריקני, שבו ממשיכה ישראל ליהנות מתמיכה דו-מפלגתית, אך הוא מתחיל להסתמן בקרב הציבור האמריקני הכללי. הדמוקרטים באופן כללי מודאגים יותר מן הרפובליקנים ממה שהם רואים ככיבוש הגדה המערבית, הרחבת ההתנחלויות, היחס לפלסטינים ובמידה פחותה יותר - לערבים הישראלים. סקר מכון "פיו" המוערך משנת 2018 מצא פער גדל והולך בין דמוקרטים לרפובליקנים מבחינת התמיכה בישראל או בפלסטינים: 79 אחוז מהרפובליקנים אמרו כי הם תומכים בישראל יותר מאשר בפלסטינים, לעומת 27 אחוז בלבד מהדמוקרטים.

לנוכח הקיטוב הפוליטי הקיים כיום באמריקה - והניכור העמוק של הדמוקרטים מן המימשל של טראמפ, קשה יותר ויותר לשמור על תמיכה דו-מפלגתית בישראל. הקשרים האישיים והפוליטיים ההדוקים שבין ראש ממשלת ישראל לבין נשיא ארה"ב והתנועה האוונגליסטית בארה"ב מוסיפים לקושי הזה, במיוחד בציבור היהודי.

כ-70 אחוז מכלל יהודי ארה"ב הצביעו ב-2016 בעד המועמדת הדמוקרטית. בשעה שישראל, עקב השינויים הדמוגרפיים הופכת ליותר אורתודוקסית

- לקדם יצירת מנגנונים להתייעצות עם מנהיגי התפוצות טרם קבלת החלטות;
 - לגייס משאבים המחזקים פרויקטים לטיפול יחסי ישראל - תפוצות ("תגלית" ו"מסע");
 - לעודד חילופי תרבות בין התפוצות וישראל בתחומי אמנות, מוסיקה, מדע וספרות;
 - לחזק את המגעים עם החלקים הליברליים והפרוגרסיביים של הקהילה היהודית. מאמצי מדינת ישראל והעולם היהודי צריכים להתמקד מצד אחד ב'הרחבת האוהל' ומצד שני בהסכמה על קווים אדומים שחצייתם תהווה פגיעה באחריות ובכבוד ההדדי.
 - לעודד את הקהילה האורתודוקסית ההולכת וגדלה בארה"ב להשתלב יותר בפעילויות של כלל הקהילה היהודית באמריקה ובחיי הציבור הכללי;
 - להבהיר כי החלטות המתקבלות בתפוצות בנושאים יהודיים הקשורות לקהילות התפוצות יכובדו בישראל.
- אם ברצונה של ישראל לא לאבד תמיכה בקהילה היהודית - תמיכה שבעבר הבטיחה את חיזוק יחסי ישראל-ארה"ב, ואת הקשר עם מגזרים משמעותיים אחרים של הציבור האמריקני, אין לוותר על יהודים לא-אורתודוקסים ופרוגרסיביים - אדרבא, יש לקרבם. כמו כן, יש חשיבות קריטית לכך שממשלת ישראל תמנע את הפיכתה של ישראל לנושא פוליטי המייצר קיטוב.

דניס רוס וסטוארט אייזנשטאט

מבחינה הדתית והפוליטיקה הישראלית הופכת ליותר שמרנית, יש סכנה פוטנציאלית להתנגשות ערכים בין יהודי התפוצות, שברובם הם קונסרבטיבים, רפורמים או חילונים בנטייתם הדתית וליברלים בנטייתם הפוליטית, לבין ישראל. בשנת 2017 היוו החרדים כ-15 אחוז מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל; בשנת 2030 הם צפויים להוות יותר מ-20 אחוז, בשל שיעורי הילודה הגבוהים אצלם, וב-2065, כ-40 מכלל יהודי ישראל, וכשליש מכלל האוכלוסייה הישראלית.

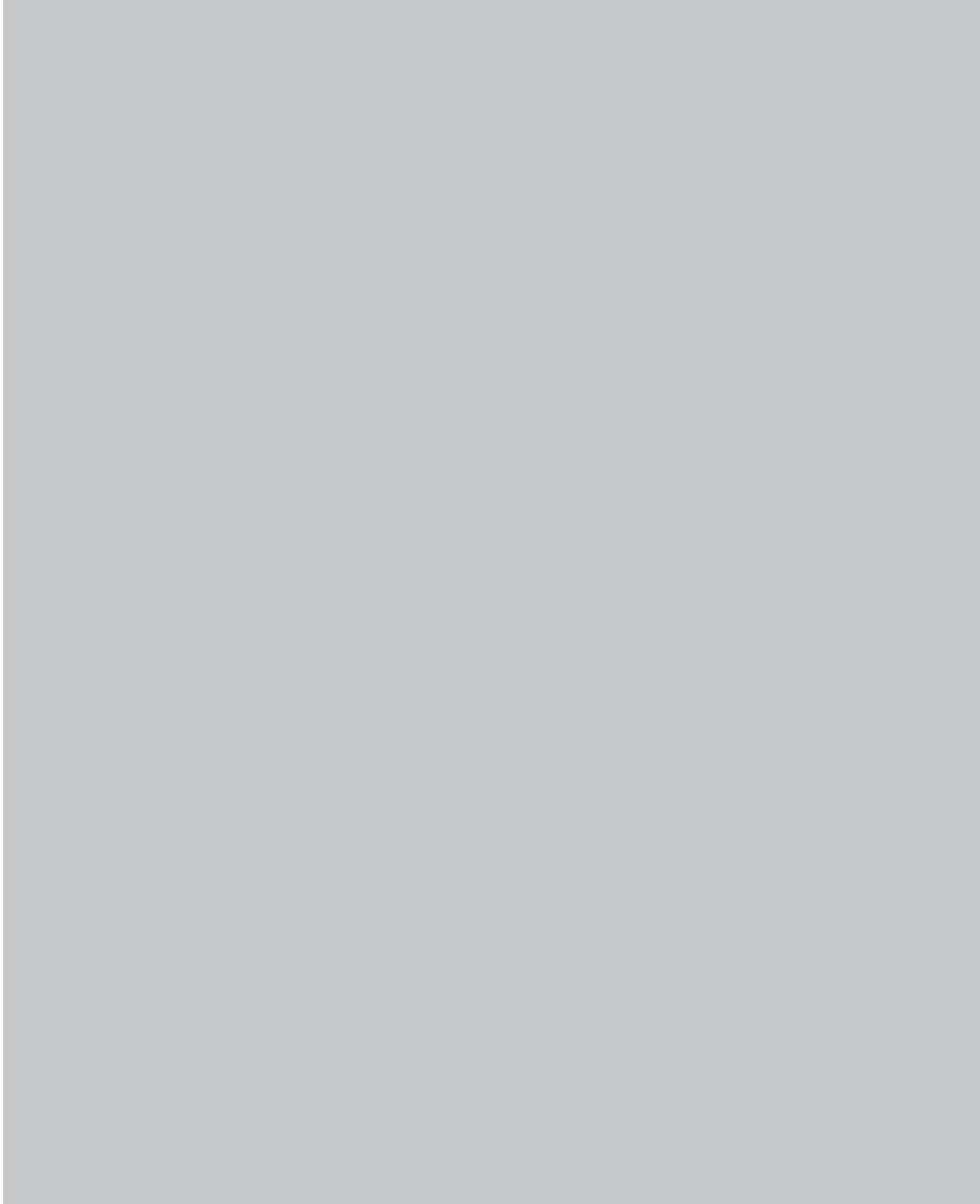
תמונת מראה של מגמה דמוגרפית זו נגלית בארה"ב, בה הקהילה האורתודוקסית, שחבריה מהווים כעת כ-12 אחוז מכלל יהדות אמריקה, ושנטייתם הפוליטית שמרנית בדרך כלל, גדלה בקצב מהיר בהרבה מן הקהילה הלא-אורתודוקסית, גם בשל שיעורי ילודה וגם בשל שיעורים גבוהים של נישואי תערובת (כ-30 אחוז מהילדים עד גיל 18 בארה"ב גדלים במשפחות אורתודוקסיות. בניו-יורק רבתי, השיעור מגיע לידי 70 אחוז).

דאגותיהם של חברי הקהילה היהודית הלא-אורתודוקסית בארה"ב הוחרפו עוד יותר בשל החלטת הממשלה לבטל את מתווה הכותל ולהחמיר את מתווה הגיורים. בנוסף לנושאים אלה, יש סדרה של פעולות בתחום החקיקה שרבים מן היהודים האמריקנים הליברליים רואים בהן אתגר לדמוקרטיה הישראלית. מה שמחזק עוד יותר מגמות אלה היא הנטייה להתעלם מדאגותיהם של הזרם הרפורמי והקונסרבטיבי.

מעולם לא היה חשוב יותר להאזין ליהודי התפוצות, ובהתחשב בהתפתחויות האמורות, ההערכה השנתית של המכון למדיניות העם היהודי כוללת מספר המלצות:

שער ראשון

הערכה משולבת
וכיווני מדיניות

דילמות וכיווני מדיניות

התחום הגיאופוליטי

- על ישראל להיערך אסטרטגית למציאות של שחיקה בנכונות ארה"ב להשקיע במזה"ת, להיות נוכחת ולהנהיג את מאמצי הייצוב וההרגעה באזור. מציאות חדשה זו מנוגדת לאינטרס הישראלי ואף עלולה לפגוע בדימוי ההרתעה הישראלי. במקביל על ישראל לפעול כדי לשכנע את וושינגטון - ככול שהדבר אפשרי - שלא לנטוש את מנהיגותה ואת התפקידים שמילאה במזה"ת.
 - לישראל יש עניין לטפח את יחסיה הן עם סין והן עם רוסיה. עליה להמשיך לנווט את דרכה בזהירות לנוכח היריבות הבין-מעצמתית כאשר האינטרס המרכזי הוא לא לפגוע ביחסים האסטרטגיים עם ארה"ב. יש לעודד את יהודי התפוצות לפעול ביבשת אסיה בתחומי התרבות, האמנות, האקדמיה והפעילות האינטלקטואלית, במגמה ליצור "עוצמה רכה" ביבשת זו שחשיבותה וכוחה הולכים ועולים.
 - על ישראל להיות ערה להתפתחות של מציאות שבה ארה"ב תיוואש מהסיכוי לקדם הסדר ישראלי-פלסטיני ותנטוש את הובלת תהליך השלום. מציאות כזו עלולה לאפשר לגורמים בינלאומיים שאינם אוהדים את ישראל לנסות ולמלא את החלל שתותיר ארה"ב ולקדם יוזמות בעייתיות.
- עוצמתה האסטרטגית ואהדתו של הנשיא המכהן בווינגטון פותחות לישראל חלון הזדמנות לעשייה מדינית, שתבלום את סכנת הגלישה למציאות של מדינה דו-לאומית המאיימת על זהותה היהודית של ישראל.
 - גישתו נעדרת הסנטימנטים של טראמפ להצגת עמדות מיקוח, תמרון ומו"מ, במקביל לנטייתו למהלכים דרמטיים, עשויה להוביל לצעדים מפתיעים. על רקע זה, ישראל צריכה להיערך לתסריטים אפשריים של מהלכים לא שיגרתים שיינקטו על ידי הנשיא האמריקני. (כדוגמת היוזמה לשיחות עם מנהיגי איראן).

יחסים עם יהדות התפוצות

- ישראל והארגונים היהודיים ברחבי העולם צריכים להיות ערוכים לאפשרות של פעולות נקם של איראן, אשר מבחינתה, החשבון עם ישראל פתוח.
- על ישראל והארגונים היהודים המרכזים בארה"ב לפעול לטיפוחו של משולש היחסים: ירושלים-וושינגטון-יהדות אמריקה, המהווה מכפיל כוח מכריע לעוצמת ישראל והעם היהודי. בעוד שבצלע של יחסי ירושלים-וושינגטון נרשמו שיאים של תמיכה ושיתוף פעולה, הרי בצלע

- ישראל צריכה לנהוג זהירות ביחסיה עם מדינות שמפגינות ידידות רבה לישראל אך שליטיהן מתרחקים מנורמות דמוקרטיות ותחת כנפיהם פורחים אלמנטים אנטישמיים. זהירות זו מתבקשת הן מטעם ערכי והן מתוך התחשבות ברגשות היהודים החיים במדינות אלה.

חוק הלאום

- יש לשלב בתוך חוקי היסוד של מדינת ישראל את ערך השוויון בין כל אזרחי המדינה. אנו ממליצים שבחקיקה יודגש אופייה היהודי והדמוקרטי של מדינת ישראל כפי שהוא מופיע בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו (1992).

השתלבות חרדית

- יש להמשיך את המדיניות הפרגמטית כלפי השתלבות החרדים בחברה הישראלית הכללית, ולאפשר לאותם חרדים המעוניינים בכך השתלבות תוך שמירה על זהותם הייחודית במסגרת הגיוס לצה"ל, השירות לאומי ושוק העבודה.
- יש לעודד את הקהילה האורתודוקסית והקהילה החרדית, במיוחד בארה"ב, ליטול תפקיד פעיל בחיי הקהילות היהודיות ובקרב החברה האמריקנית הכללית ולהתגייס לשירות הציבורי ולעשייה הפוליטית ברמה הארצית.

גיור

- יש להבטיח כי רשות הגיור, אם וכאשר תקום, תכלול נציגים מן התפוצות לא רק מן הקהילה האורתודוקסית, אלא גם מן הזרמים הלא-אורתודוקסיים כגון הקונסרבטיבים והרפורמים. (הדרתם עלולה לגרום לינוכרום של יהודי התפוצות מישראל).

של יחסי ירושלים-יהדות אמריקה נתגלעו מתחים משמעותיים. על ממשלת ישראל והארגונים היהודים בארה"ב לפעול לחיזוק תחושת הסולידריות עם ישראל בקרב הציבור היהודי ליברלי (בדגש על הדור הצעיר), הן מתוך דאגה לאחדות העם היהודי, והן מתוך הכרה במשמעויות השחיקה בזיקה לישראל ליכולתה של הקהילה היהודית להשפיע בענייני ישראל.

מומלץ לאמץ גישה פלורליסטית מכילה כדי להרחיב את אוהל האחדות היהודית והמחויבות לישראל.

- על ישראל לשכלל את ערוצי השיח ומנגנוני התיאום, כך שעמדת יהודי התפוצות תשוקלל ביתר יעילות בתהליכי קבלת ההחלטות המתקיימים בישראל בנושאים הנוגעים לעם היהודי.

- ישראל והארגונים היהודיים בארה"ב צריכים לחדד את מודעותם למגמה של תסכול גובר בממשל טראמפ מכך שמהלכיו הפרו-ישראלים של הנשיא - בדגש על העברת השגרירות לירושלים - אינם זוכים להערכה מצד ציבורים רחבים ביהדות ארה"ב.

- על ישראל להקפיד על שמירת האהדה הדו-מפלגתית בארה"ב כלפיה. אתגר זה נעשה מורכב יותר ככל שהשסע הערכי בארה"ב גדל, וככל שהיחס למהלכי מדיניות של ישראל הופך לסלע מחלוקת בין-מפלגתית. (בעוד שהאהדה לישראל בקרב הרפובליקנים במגמת עלייה, בקרב הדמוקרטים היא במגמת ירידה).

- יש לגייס משאבים לחיזוקם של פרויקטים המטפחים קשרי ישראל-תפוצות (כגון "תגלית" ו"מסע"). לעודד חילופים תרבותיים בין ישראל לבין התפוצות בתחומי האמנות, המוסיקה, המדע והספרות.

למרות הישגים אסטרטגיים משמעותיים (נטישת ארה"ב את הסכם הגרעין עם איראן, תיאום חיובי מול מוסקבה לגבי הזירה הסורית ועוד), השנה האחרונה לא סימנה תפנית שמבטיחה פתרון לבעיות האסטרטגיות היסודיות בפניהן ניצבת ישראל: האיזמים הביטחוניים (הגרעין האיראני, חיזבאללה וחמאס) והאתגר - הפוליטי, הביטחוני, הדמוגרפי והמוסרי - בהיעדר פתרון לסוגיה הפלסטינית. על רקע זה אנו מזיזים את המחוג מעט בכיוון חיובי, לצד הערת אזהרה כי הצללים הנ"ל עלולים להטותו לאחור במהירות יחסית.

בשנה האחרונה נרשם שיפור מסוים נוסף במאזנה האסטרטגי של ישראל, אך גם השתקפה בה הסיטואציה הגיאופוליטית עתירת אי-הוודאות שבה נמצאת ישראל. מחד גיסא - ישראל חזקה צבאית וכלכלית, משוחררת מאיום של צבאות סדירים, בעלת הרתעה, מערכת קשרים מתפתחת ועוצמה אזורית מוכחת, יחסיה עם הבית הלבן בשיאם והיא מקיימת יחסי עבודה הדוקים עם רוסיה. מאידך גיסא - על האופק האסטרטגי שלה מעיבים צללים של הידרדרות אלימה אפשרית מול איראן, חיזבאללה, סוריה, חמאס ואולי אף בשטחי יו"ש.

דמוגרפיה יהודית

4

2017-2016 ■

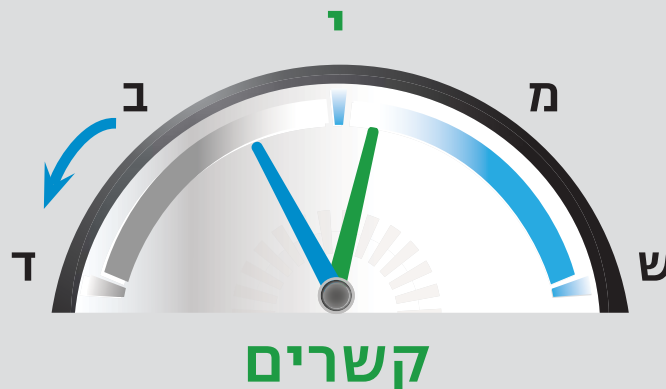
2018-2017 ■

מדינות המוצא העיקריות הן רוסיה, אוקראינה, צרפת וארה"ב. באופן כללי יותר, שלושה-רבעים מבין העולים הגיעו מאירופה, עוד 15 אחוזים מאמריקה ואוקיאניה, וכתשעה אחוזים מאסיה-אפריקה. שיעורי הפיריון של נשים יהודיות בישראל המשיכו לטפס: מ-3.09 בשנת 2014 ל-3.11 בשנת 2015 ול-3.16 בשנת 2016. מאזן הישראלים היוצאים והחוזרים לאחר שהות של שנה ומעלה בחו"ל נותר בשנים האחרונות פחות או יותר קבוע סביב ה-7,000 איש אבל ב-2017 הוא גדל במעט לכ-8,000. היחס בין יהודים לבין לא-יהודים במדינת ישראל (לרבות המתישבים היהודים ביהודה ושומרון) נותר ללא שינוי: 79 אחוזים לעומת 21 אחוזים.

המאפיין הבולט של הדמוגרפיה היהודית בשנה החולפת הוא ההמשכיות בדפוסים משנים קודמות, תוך כדי גידול איטי במספרם של היהודים בעולם. לפיכך המחוג הדמוגרפי נותר על כנו. בשנת 2017 התווספו כמאה אלף איש לאוכלוסייה היהודית העולמית, והיא נאמדת כיום בכ-14.6 מיליון. התמורות בגודל האוכלוסייה היהודית בעולם מבליטות את הגידול במספרם של היהודים בישראל מ-6,446,100 בראשית 2017 ל-6,554,500 בראשית 2018 ואת היציבות במספרם של היהודים בארה"ב העומד על כ-5.7 מיליון (שתי הקהילות היהודיות הגדולות ביותר בימינו). לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 2017 היה מספר העולים כ-27,000 - גבוה בכאלף מבשנה הקודמת.

קשרים בין קהילות יהודיות

5

מספר התפתחויות חשובות, השתיים הבולטות הן:
1. חיזוק הקשרים עם ממשל טראמפ, ששיאו קיבל ביטוי בהעברת השגרירות לירושלים וביציאת ארה"ב מהסכם הגרעין עם איראן. 2. הביקורת החריפה שספגה ישראל מיהודים בשל מדיניותה כלפי מהגרים בלתי-חוקיים, ובמידה פחותה יותר - בשל מדיניותה בעזה.

התפתחויות אלה השפיעו במידת-מה על הדינמיקה של היחסים, בעיקר בין ישראל לבין יהודי ארה"ב, וגרמו להטיית המחוג לכיוון של היחלשות. לאור זאת אנו מציבים את המחוג בין "יציב" לבין "בעייתי".

הטבלה הבאה מתארת בקצרה התפתחויות בשנים 2017-18 אשר תרמו לחיזוקם או החלשתם של הקשרים בין קהילות יהודיות ברחבי העולם - בדגש על קשרי ישראל - תפוצות. מובן מאליו שלשיבושים ביחסים בין ישראל לבין יהודים במדינות אחרות, במיוחד ארה"ב, נודעת השלכה על זירות אחרות כגון גיאופוליטיקה ומשאבים חומריים.

הדינמיקה של הקשרים היהודיים ב-2017-18 לא השתנתה בהרבה לעומת השנה הקודמת. מגמות ארוכות-טווח שזוהו בשנים קודמות ממשיכות להתקיים בעולם היהודי ובישראל. אשתקד התרחשו

התפתחויות המחלישות קשרים	התפתחויות המחזקות קשרים
הקיטוב הפוליטי בארה"ב מאלץ את היהודים לבחור צד - דומה כי תומכי המפלגה הדמוקרטית מתרחקים מישראל	1 גידול בעוצמתה הפוליטית של הקהילה האורתודוקסית בארה"ב, שיש לה קשרים איתנים עם ישראל (ועם מימשל טראמפ)
המדיניות הביטחונית התקיפה של ישראל (בעיקר בעזה) גורמת לאי-נחת בקרב יהודים ליברלים	2 התפתחויות בזירה הביטחונית (איראן, עזה) מדרבנות וממריצות תמיכה יהודית בישראל
התפתחויות פוליטיות בישראל גורמות דאגה בקרב יהודים רבים. הדאגות העיקריות השנה: המדיניות כלפי מבקשי מקלט, חקיקה הנוגעת לבית-המשפט העליון	3 ציון 70 שנה להקמתה של מדינת ישראל מהווה הזדמנות חינוכית ואמוציונלית ליצירה ולחיזוק של קשרים
המגמות הדמוגרפיות בישראל ובתפוצות נמשכות ללא שינוי, וכתוצאה מכך הולכים ומתחזקים הפערים באופיין של שתי הקהילות - ישראל והתפוצות. מגמות אלו מתחזקות עם התגברות התופעה של נישואי תערובת	4 המשך מגמת ההצטיינות הישראלית בתחומים שונים (במיוחד היי-טק) תורמת לדימוי החיובי של ישראל בקרב יהודים

במקביל, ניתן לזהות בארה"ב קבוצות גדולות של יהודים צעירים (למעט אורתודוקסים) שעוצמת הזהות היהודית שלהם אינה חזקה - ושאינן להם מעורבות בפעילות במסגרות יהודיות. כפי שהסברנו בהערכות קודמות, אחוז גבוה מקרב מי שמזהים במחקר כיהודים "ללא דת", יהודים "תרבותיים" או "סתם יהודים" מפגינים רמה נמוכה של שייכות, הן תודעתית והן מעשית, לקהילה היהודית. על פי אינדיקציות שנוספו השנה, שיעור קבוצה זו בקרב כלל היהודים בארה"ב ממשיך לגדול. עם זאת, לקבוצה זו מכוונים מאמצים חינוכיים רבים, שעל פי ממצאים ראשוניים תורמים לעליה ברמת ההזדהות היהודית שלהם, אולם בשלב זה, מוקדם לקבוע זאת בוודאות.

בחתיירה לחיזוק עוצמת ההזדהות היהודית, מגמות חיוביות ושליטיות ממשיכות לאזן זו את זו, ועל כן אנו משאירים את המחוג ללא תזוזה מהשנה שעברה. ביהדות התפוצות אנו מוצאים כמה קבוצות (ובהן בולטת הקבוצה הגדלה דמוגרפית של אורתודוקסים) שעוצמת הזהות היהודית שלהן חזקה ורמת המחויבות שלהן ליהדות ולעם היהודי גבוהה. כיום, כמעט שלישי מהילדים היהודים בארה"ב גדלים במשפחות אורתודוקסיות, ועל כן בסביבה שיש בה נטייה לזהות יהודית חזקה. עם זאת, פלח ניכר (כשני שלישים) מקבוצה זאת הם חרדים אשר מעורבים בצורה פחותה בפעילות הקהילתית של כלל יהדות אמריקה.

בקרב יהודים ישראלים, המדדים של זהות יהודית מוכרחים להתייחס לכך שהסביבה היהודית שבה הם חיים מייצרת רמה משמעותית של זהות והזדהות, אם כי כזו הניתנת לפרשנויות שונות (סקרים שונים מצביעים על כך שכ-46% מהאוכלוסייה היהודית בישראל רואים את עצמם קודם יהודים ו-35% תופסים עצמם קודם כיהודים. כ-19% נוספים מציינים שניהם או כל אחד מהם). לכל הקבוצות בישראל - כולל החילונים - יש זיקה למסורת ולפרקטיקה דתית, אם כי ברמות שונות ותוך כדי פרשנויות שונות. ליהודים בישראל יש גם הזדהות גבוהה עם העם היהודי. הזדהות זו גבוהה יותר בקרב ציבור מסורתי ודתי, ונמוכה יותר - אם כי עדיין גבוהה למדי - בקרב הציבור החילוני. עם זאת, הזדהות זאת לא בהכרח מתורגמת להסכמה על האופן שבו מדינת ישראל צריכה לבטא את יחסיה עם

שאר יהודי העולם, וגם לא להסכמה לגבי האופן שבו הזהות היהודית תבוא לידי ביטוי בתוך גבולותיה. הן בזירה הרעיונית והן בזירה הפוליטית ממשיכה להתנהל מחלוקת ביחס לשאלות העוסקות ביחסי דת ומדינה ומעמד הרבנות הראשית, ושאלות אחרות הנוגעות לביטויים של הדת היהודית במרחב הציבורי והפוליטי. מחלוקת זו, שחלק משמעותי ממנה מתייחס לדומיננטיות של הפרשנות האורתודוקסית ליהדות בזירה הפוליטית, מכרסמת בדימוי החיובי של התרבות היהודית ומולידה התנגדות (כפיה דתית) הן בישראל והן מחוצה לה. הרב-גוניות והפלורליזם ביחס לתפיסות השונות של הזהות היהודית בישראל, תורמים לחוסנה של החברה הישראלית, ואולם לעיתים המחלוקת הופכת לשיח פוגעני ומדיר, כאשר שני הצדדים מערערים על השתייכותו הלגיטימית של הצד השני לחברה הישראלית.

משאבים חומריים

- שוקי המוצרים זקוקים לרפורמות נוספות על מנת לחזק את שיעורי התחרותיות והפריון.

לפי דיווחי ה-OECD לשנת 2018:

- המשק חזק.
- חלה ירידה באי-השוויון בהכנסות, אולם נמשכים הפערים הכלכליים הגדולים והיעדר לכידות חברתית.

ה-Economist Intelligence Unit מנבאת ששיעור הצמיחה ארוך-הטווח יהיה בממוצע 3.5% לשנה בין השנים 2018-2019 ו-2.1% לנפש, שיעור זה ישמור את ממוצע ההכנסות קרוב לזה שבמדינות עשירות ומפותחות.

לא התחוללו שינויים משמעותיים בין 2017 ל-2018. הגורמים החיוביים והשליליים של אשתקד נותרו בעינם. הצבת המחט של שיעון המשאבים החומריים קרוב מאוד ל"מתקדם" תואמת את הנסיבות הנוכחיות.

באשר לישראל, ברור שעלינו לעדכן את רשימת הגורמים שיש לעקוב אחריהם:

- בישראל חסרים בין 10 ל-12 אלף עובדים בעלי הכשרה במגזר ההיי-טק.
- דרושות השקעות בחינוך ובתשתיות על מנת לחזק את שיעורי הפריון ארוך-הטווח ואת השוויון החברתי.

שמקורו מתוך הקהילה ומתרומות, ודמי פעילות של החברים בהם. דומה שהם מוצאים אמצעים נאותים, בהיעדר תמיכה פילנתרופית בקנה-מידה גדול.

קהילות יהודיות ממשיכות למלא תפקידי מפתח במשקים המתקדמים ביותר. הם גם ממשיכים במעורבותם הפעילה בהתפתחות החומרית של ישראל, אשר קדמה להקמת המדינה. אמת הדבר כי היקף הנתונה, אף שהוא ממשיך לגדול, עומד יותר ויותר בצילה של הצמיחה הכלכלית של ישראל עצמה. בשנים האחרונות החלה ישראל לתת סיוע חומרי לקהילות בתפוצות. עם זאת, ניתוח של המכון למדיניות העם היהודי מראה כי חשיבותו של המימון לחינוך, למחקר הבסיסי, לשירותי הבריאות, לשירותים החברתיים והקהילתיים, למוסדות הדת והאומנות בישראל, היא מעל ומעבר לגודלו. לאלמנטים חשובים רבים המחזקים את רווחתם של אזרחי ישראל ייגרם נזק רציני אם ייפסק מקור חשוב זה של סיוע חומרי.

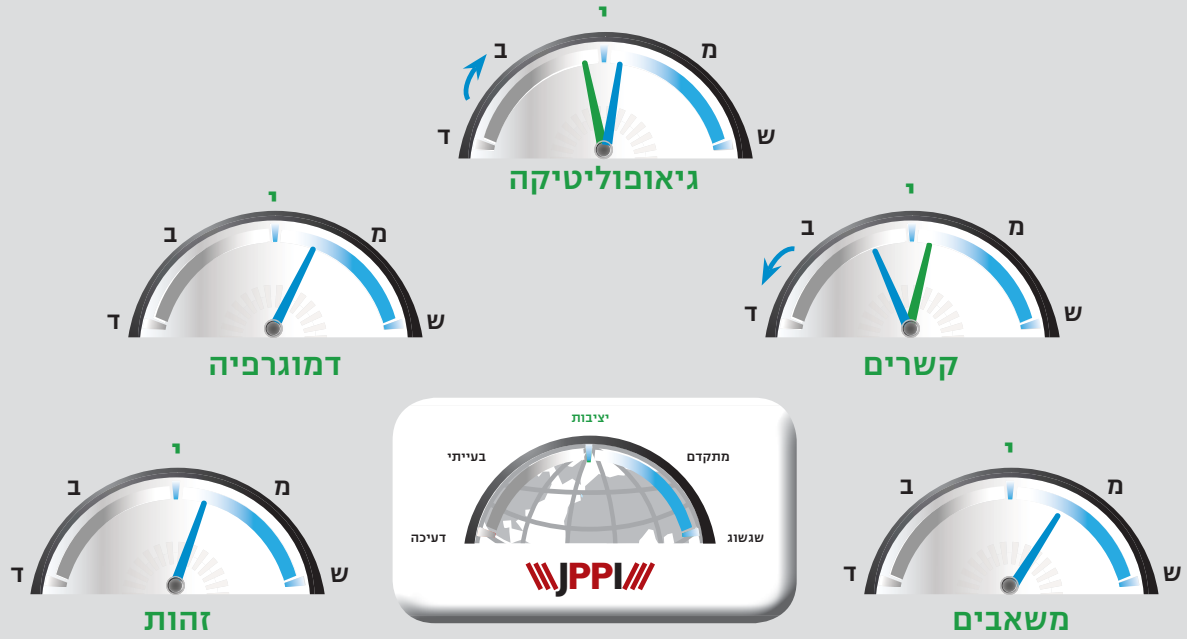
הערות

1 OECD (2018), OECD Economic Surveys: Israel 2018, OECD Publishing, Paris, p.10. http://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-isr-2018-en

“המשק הישראלי ממשיך להציג ביצועים מאקרו-כלכליים ופיסקאליים מצוינים. שיעור הצמיחה חזק, שיעור האבטלה נמוך ואף נמצא ברידה. שערי הריבית נמוכים, המחירים יציבים, המדיניות הפיננסית שקולה, והחוב הציבורי נמוך באופן יחסי ונמצא ברידה. רמת החיים הממוצעת משתפרת, בעיקר הודות לשיעורי תעסוקה גבוהים יותר. המשך מדיניות מאקרו המתירה את הרסן, והמשך ההשקעות המתוכננות במאגרי הגז התת-ימיים יעודדו צמיחה נוספת. על רקע זה, הישראלים נותרו - בממוצע - מרוצים מחייהם יותר מאשר תושבי רוב מדינות העולם האחרות.”

באשר לקהילות יהודיות בתפוצות, מוסדות ופעילויות יהודיים מצליחים להחזיק מעמד תוך כדי מעבר למסלולי נתינה חדשים. עלייתן של קרנות שפעילותן מוכוונת ע"י התורמים והגברת המעורבות מצד הנדבנים מובילות ליוזמות חדשות וגורמות לבעיות מסוימות למוסדות ותיקים. עם זאת, ממצאים ראשוניים העולים מהמחקר שערכו חוקרי המכון למדיניות העם היהודי מרמזים כי המוסדות המסייעים לעיצוב ויצירת מאפייני הליבה של הזהות היהודית נמצאים תחת לחץ פחות מכפי ששיערו רבים. מוסדות אלה מתקיימים בעיקר בעזרת מימון

אפיון המנועים העיקריים של המכון למדיניות העם היהודי

2017-2016 ■

2018-2017 ■

**מדדים נבחרים על
יהדות העולם
2017–2018**

מספר חברי פרלמנט יהודיים/ סה"כ חברי פרלמנט	עולים לישראל (ארץ מגורים אחרונה)	שיעור נישואי תערובת (%)	דירוג במדד הפיתוח האנושי של הא"י (HDI)	תמ"ג לנפש (במטבע ביני"ל)	אוכלוסייה יהודית (המדרת ליבה)		ארץ
					2017 ^ג	2017 ^ב	
2016-2017 ^ז	2016 ^ה	חריש ביותר קיים	2015 ^ט	2017 ^ג	2017 ^ב	1970 ^א	
	25,977	-	-	-	14,511,100	12,633,000	עולם
^ו 102/120	-	5	19	36,340	^ח 6,584,000	2,582,000	ישראל
	2,978	-	-	-	6,090,100	5,686,000	צפון אמריקה
^א 32/535	2,682	**58	10	59,501	15,700,000	5,400,000	ארצות הברית
^ב 13/443	296	15-24.9	10	48,265	390,000	286,000	קנדה
	-	-	-	-	378,900	514,000	אמריקה הלטינית
	255	25-34.9	45	20,875	180,500	282,000	ארגנטינה
	579	25-34.9	79	15,602	93,800	90,000	ברזיל
	89	1-4.9	77	19,902	40,000	35,000	מקסיקו
	-	15-95	-	-	64,600	107,000	מדינות אחרות
	-	-	-	-	1,078,700	1,331,000	אירופה פרט לחמ"ע
	4,239	25-34.9	21	43,761	456,000	530,000	צרפת
**** 19/650	632	*26	16	44,118	289,500	390,000	הממלכה המאוחדת
	138	45-54.9	4	50,425	116,500	30,000	גרמניה
	15	-	50	24,508	9,200	-	רומניה
	11	-	56	21,687	2,000	-	בולגריה
	79	60	43	29,474	47,500	70,000	הונגריה
	-	33-75	-	-	158,000	171,000	שאר האיחוד האירופי
	-	50-80	-	-	38,000	140,000	השאר מחוץ לאיחוד
	-	-	-	-	268,500	2,151,000	מדינות חבר העמים לישעבר
	6,992	80	49	27,834	176,000	808,000	רוסיה
	5,809	80	84	8,713	53,000	777,000	אוקראינה

-	-	65-75	-	-	22,800	312,000	שאר חמ"ע באירופה
-	-	50-75	-	-	16,700	254,000	שאר חמ"ע באסיה
-	-	-	-	-	18,900	104,000	אסיה (שאר)
-	-	-	-	-	74,000	195,000	אפריקה
-	40	-	174	2,161	100	-	אתריפיה
**3/400	220	15-24.9	119	13,545	69,300	118,000	דרום אפריקה
-	66	-	123	8,567	2,200	-	מרוקו
-	-	-	-	-	2,400	-	מדינות אחרות
-	-	-	-	-	120,800	70,000	אוקיאניה
***6/150	-	15-24.9	2	50,334	113,200	65,000	אוסטרליה
-	115	15-24.9	13	38,934	7,600	5,000	ניו זילנד ומדינות אחרות

1. המדור לדמוגרפיה וסטטיסטיקה של היהודים, המכון ליהדות זמננו ע"ש הרמן, האוניברסיטה העברית בירושלים

2. מקור: (7.11 Appendix) American Jewish Year Book 2017 (IMF) תחזית הקרו ל שנת 2017. תל"ג לנפש בהתבסס על שווי כח הקניה (PPP) לנפש, מטבע בין לאומי. מקור: אתר לרן המטבע הבינ"ל

3. מיד משולב של בריאות האיבוי, רמת הכנסה ורמת הכנסה ריאלית, המקור:

4. מקור: Human Development Report 2015, Work for Human Development, United Nations Development Programme (UNDP). מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, 2017.

5. מקור: עיבוד של ה-JPPI המבוסס על: JPPI-400773-members-of-the-14th-congress-2

6. מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, 2017.

7. מסתמך על נתוני שנה שעברה אלא אם צויין אחרת

8. לא כולל "חסרי דת", כולל מזרח ירושלים, רמת הגולן והגדה המערבית.

9. לפי תחזית אוכלוסייה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (חלופה בינונית) עד שנת 2025 תגדל האוכלוסייה היהודית בישראל ל- 7.3 מיליון (שנתון סטטיסטי לישראל, 2014, לוח 2.10, ע' 111).

10. מקור: עיבוד המכון למדיניות העם היהודי על נתונים מאתר הכנסת. הכנסת העשירית, מאז 2018

11. מלבד אומדן זה של 5.7 יהודים מצא סקר האוכלוסייה היהודית של פני משנת 2013 עוד מיליון איש (400,000 מבוגרים ו-400,000 ילדים) שהם יהודים חללים.

12. מקור: תל"ג לנפש בהתבסס על: JPPI-400773-members-of-the-14th-congress-2

13. מקור: עיבוד של ה-JPPI המבוסס על: JPPI-400773-members-of-the-14th-congress-2

14. ועל רשימת חברי הפרלמנט המכהנים בפועל: http://www.parliament.uk/mps-lords-and-offices/mps/#hav-B

* הנתונים לקוחים מתוך ד"ר JPR - Graham David, Cohabitation and Divorce in Britain, Marriage, Intermarriage, Cohabitation and Divorce in Britain, July 2016, https://www.jpr.org.uk/documents/JPR_2016Jews_in_couples/Marriage_intermarriage_cohabitation_and_divorce_in_Britain_July_2016.pdf

** מקור: Intact Marriages, the Pew Research Center's 2013 Survey of US Jews. Figures are based on current, intact marriages

*** Source: David Saks from S A Jewish Board of Deputies.

**** אנו מוקדשים להודות לחבר הפרלמנט האוסטרלי המכהן מיכאל דובי, אשר סייע לנו עם הנתונים

***** אנו מוקדשים להודות לריצ'רד פטר, מנהל ביקורם ישיר, אשר סייע לנו עם הנתונים

V הטכסטטיסטיקות עודכנו לעדויות האדריבה של דיויד קופר, מנהל המחלקה ללקשרי מתשל במרכז לישראל ולנושאים יהודיים (CJIA), קנדה (2015)

שער שני

מימדים של מצב העם היהודי

גיאופוליטיקה

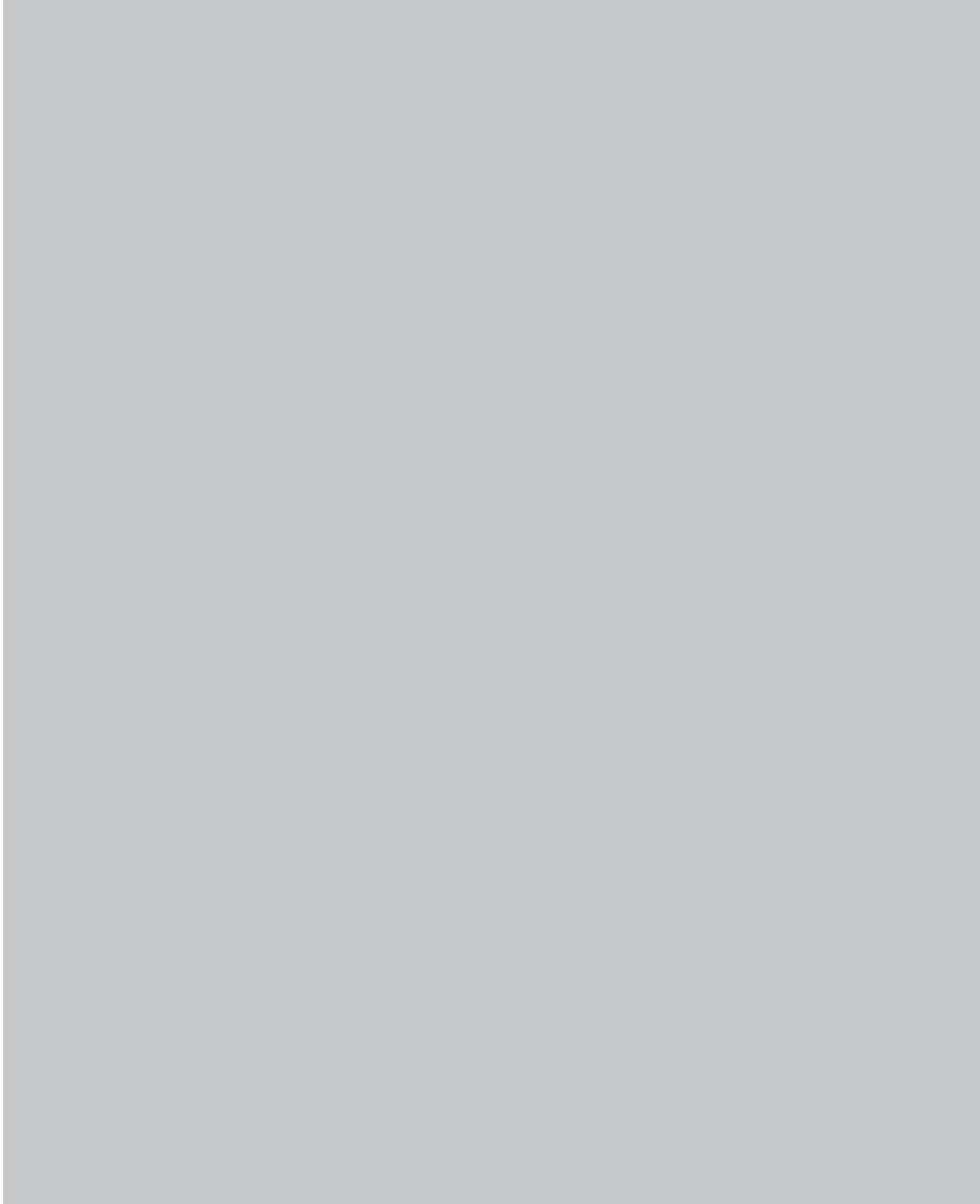
דמוגרפיה

קשר בין קהילות

זהות והזדהות

משאבים חומריים

עם הספר

סקירה גיאופוליטית: האתגר לנווט בזירות גיאופוליטיות סוערות

הקדמה:

ביטוי בולט לאי-הבהירות האסטרטגית שישראל נמצאת בה הוא הקיטוב הבוטה בפרשנות להשפעת ההתפתחויות על חוסנה של ישראל. כשם שניתן למצוא תזות מנומקות מדוע מצבה האסטרטגי של ישראל קשה ומדאיג, כך ניתן למצוא טענות מלומדות לא פחות, שלפיהן מעולם לא היה מצבה האסטרטגי של ישראל טוב יותר. בצד החיובי של המאזן האסטרטגי בולטת היותה של ישראל המעצמה הצבאית המובילה במזרח התיכון, בעלת כושר הרתעה אפקטיבי ועדיפות צבאית בולטת על פני כל יריב. האיום הצבאי הקונבנציונלי על ישראל מצד צבאות מדינות סדירים פחת משמעותית, וכך גם, לפחות לפרק זמן מסוים, האיום הצבאי הבלתי-קונבנציונלי: סוריה התפרקה מרוב יכולותיה הכימיות (אף כי לא מכולן), ותוכנית הגרעין האיראנית נבלמה זמנית והוסגה לאחור לזמן-מה עקב הסכם הגרעין (שעתידו לא ברור בעקבות נטישת ארה"ב את ההסכם). ישראל מקיימת עוצמה כלכלית וטכנולוגית משמעותית, לרשותה תעשיות היי-טק וסייבר מתקדמות ומשאבי גז בים התיכון. על פי נתוני קרן המטבע העולמית (אפריל 2018)¹ התל"ג לנפש בישראל - 42,120 דולר - גבוה מזה של מדינות כמו ספרד, איטליה ויפן. הברית האסטרטגית של ישראל עם ארה"ב חזקה ויציבה. הסכמי השלום עם מצרים וירדן נותרו עוגנים

השנה החולפת חידדה את הדואליות שבה נמצאת ישראל ועימה במידה רבה העם היהודי כולו. מחד - הישגים חסרי תקדים, ומאידך - בעיות שורשיות שעלולות לחולל במהירות משברים קשים. השנה בה ארה"ב מכירה בירושלים כבירתה של ישראל היא גם השנה שבה לראשונה ישראל נכנסת בסוריה לעימות צבאי ישיר עם איראן, שהתפתחותו עלולה להיות קשה ומדממת. השנה בה נשיא אמריקני מפגין אהדה גדולה לישראל והבנה עמוקה לעמדותיה היא גם השנה שבה מתחדדים מתחים בין ממשלת ישראל וציבור רחב בקרב יהדות ארה"ב, המסתייג מדרכו של אותו נשיא.

האתגרים האסטרטגיים שהמזרח התיכון הגועש מציב בפניה של ישראל רבים ומורכבים. אחרי שנים של תהפוכות אלימות שהרסו את הסדר הישן, לא מסתמן עדיין באופק סדר אזורי חדש שבכוחו להבטיח יציבות. גם הזירה הבינלאומית, הרלוונטית למזה"ת ולחוסנה האסטרטגי של ישראל, עוברת זעזועים משמעותיים ורחוקה מלהקרין יציבות. למשוואה הגיאופוליטית התזזיתית התווסף שחקן רב השפעה - נשיא ארה"ב דונלד טראמפ. אישיותו של הנשיא החדש והקושי לצפות את מהלכיו מוסיפים ממד ייחודי של חוסר ודאות לזירה הבינ"ל בכלל, ולזירות הרלוונטיות ולחוסנה של ישראל בפרט.

על אהדה דו-מפלגתית אמריקנית כלפיה, והמתחים בין ממשלת ישראל לציבורים נרחבים ביהדות ארה"ב מכרסמים בעוצמתו של משולש היחסים האסטרטגי: ירושלים-ווינגטון-ירושלים.

המאזן האסטרטגי של ישראל כולל אתגרים הצומחים במספר מעגלים המקיימים ביניהם אינטראקציה הדדית: א. המערכת הבינ"ל (בדגש על מעמדה והתנהלותה של ארה"ב) ב. האיומים וההזדמנויות שהמכלול האזורי מציב בפניה של ישראל ג. המכלול הפלסטיני ד. המשולש האסטרטגי: ירושלים-ווינגטון-יהדות אמריקה. למעגלים אלה נודעת השפעה יתרה על חוסנם של ישראל והעם היהודי, וסקירה זו תתמקד בהם.

המערכת הבינ"ל - מעמדה והתנהלותה של ארה"ב והשלכות על חוסנה האסטרטגי של ישראל

הנשיא טראמפ התקבל למציאות גיאופוליטית בה ארה"ב נותרת אמנם המעצמה החזקה ביותר בעולם, אך חלף עבר ה"רגע האמריקני" שנוצר לפני כ-30 שנה בעקבות התפרקותה של ברית המועצות, ושב ונהנתה ארה"ב ממעמד הגמוני במערכת חד-קוטבית. הכוחות העולים בזירה העולמית אינם יונקים ערכיהם מן המורשת הליברלית-דמוקרטית שהדריכה את ארה"ב במאמציה, לאחר מלחמת-העולם השנייה, לעצב סדר עולמי שיגביר יציבות, יעודד חירות ויאפשר סחר חופשי. כוח המשיכה של ערכים אלה נחלש על רקע המשבר הפיננסי של 2008, העמקת אי-השוויון החברתי שהביא עימו עידן הגלובליזציה, דעיכת התקווה שהצית "האביב הערבי", המשבר שעובר על אירופה וכישלונותיה של ארה"ב במלחמותיה בעיראק ובאפגניסטן. אנו עדים להופעתן של תגובות-נגד המתגרות את ערכיו של הסדר המערבי המודרני: רצון לחזק את מדינת הלאום כיחידה עם גבולות וזהות ברורים, בדלנות לאומית, פרוטקציוניזם כלכלי, מאבק בגלובליזציה,

יציבים, חרף סערות הזמן. נוצר מפגש אינטרסים בין ישראל לבין מדינות מפתח סוניות המהווה כר לשית"פ ביטחוני חסר תקדים. מעמיקים יחסי העבודה עם רוסיה, גוברת ההתעניינות הסינית בכלכלה הישראלית, ומתהדקים היחסים עם הודו (ביולי 2017 התקיים ביקור ראשון בארץ של ראש ממשלת הודו נרנדרה מודי, ובעקבותיו, בינואר 2018, נערך ביקור גומלין של נתניהו בהודו).

לצד נקודות האור במאזן האסטרטגי, קיימים גם צללים משמעותיים: ישראל נכנסה השנה לעימות צבאי ישיר עם איראן, הפועלת ליצור מרחב השפעה המשתרע עד הים התיכון,

תוך הפיכת סוריה ולבנון לחזית צבאית מאיימת מול ישראל. הסכם הגרעין עם איראן הותיר על כנו את שאיפות הגרעין של טראמפ ואת התשתית שפיתחה לשם כך, ולכן האיום הגרעיני האיראני עלול בנסיבות מסוימות לחזור לפתחה של ישראל. חיזבאללה מתחזק

צבאית ופוליטית, ובתרחישי הידרדרות אלימים ישראל עלולה להיות מאתגרת בו-זמנית גם מעזה. רוסיה הפכה לשחקן קבע עם נוכחות צבאית בזירה הסורית השכנה לישראל. קיום מפגש אינטרסים בין רוסיה ואויבי ישראל המושבעים הינו מציאות מטרידה. לעומת זאת, ארצות-הברית נמצאת במגמה כללית של צמצום מעורבותה הצבאית במזרח התיכון, התפתחות שאינה עולה בקנה אחד עם האינטרס הישראלי. היעדר פתרון לבעיה הפלסטינית מזין עוינות כלפי ישראל ומאיים לאורך זמן לפגוע באופייה היהודי של המדינה. המשבר ההומניטרי ברצועה עזה מגביר את סכנת ההתלקחות. מסע הדה-לגיטימציה ומהלכי החרם נגד ישראל מוסיפים להוות איום אסטרטגי ארוך-טווח. ובנוסף, ישראל מתקשה לשמור

הכוחות העולים בזירה העולמית אינם יונקים את ערכיהם מן המורשת הליברלית-דמוקרטית

שחיקה בנורמות ליברליות, פופוליזם, שנאת זרים, ועליית גורמי ימין ושמאל קיצונים. על פי מדד הדמוקרטיה של ה"אקונומיסט" - לעומת 27 מדינות שהתקדמו ב-2017, 89 מדינות נסוגו במדרג.²

אירופה, שבמידה רבה ביטאה את הערכים שביסוד הסדר העולמי המערבי, נתונה במשבר זהותי, מבני וערכי כאחד. סימני שאלה מוצבים על תקפותם של העקרונות שהיו ביסוד חזונו של מכוננו של האיחוד האירופי. אי-הנחת ביבשת מתפקוד הפוליטיקה המסורתית נוכח המשברים הכלכליים, עזיבתה של בריטניה את האיחוד, גלי ההגירה ואירועי הטרור, מערערים את תחושת הביטחון האישי, תפיסת הגבולות הפתוחים והמנטליות הקוסמופוליטית, ומלבים הקצנה פוליטית מימין ומשמאל. עלייתן לשלטון של תנועות ימין קיצוני מציבה דילמה בפני מדינות החוץ הישראלית: כיצד לנהוג מול מדינות אירופיות שמבגינות ידידות רבה לישראל אך שליטיהן מתרחקים מנורמות דמוקרטיות ותחת כנפיהם פורחים אלמנטים אנטישמיים. (הסוגיה עלתה לאחרונה לסדר היום על רקע ביקורו בארץ -ביולי 2018 - של ראש ממשלת הונגריה, ויקטור אורבן. נשיא המדינה, ראובן ריבלין, אף ראה לנכון להזהירו בפגישתם, כי "ניאו-פאשיזם הוא סכנה גדולה לעולם ומביא שנה לאומנית").³

גם בארה"ב ניכרים סימניו של משבר זהות. עצם בחירתו של טראמפ היוותה ביטוי להתעצמותם של ציבורים גדולים בארה"ב, החשים כי הסדר המדינתי הקיים (בדגש על הגלובליזציה), מקפח אותם, ולכן ציבורים אלה נטולי מחויבות לערכים שביסודו של הסדר הקיים.

כנשיא, טראמפ תרם ממד נוסף ל"אי-הסדר" העולמי. שלא כקודמיו, אין הוא מגלה מחויבות למנהיגות עולמית, לגיבושו של סדר גלובלי יציב ומתפקד ולבריתות המסורתיות עם אירופה ונאט"ו. למציאות זו השלכות על ישראל, שחוסנה האסטרטגי מושפע

משמעותית לא רק מאיכות יחסיה היא עם וושינגטון אלא גם מן המעמד הגלובלי של ארה"ב, מהתפקיד שארה"ב בוחרת למלא בזירה הבינ"ל, מעוצמתן ומשאיפותיהן של המעצמות המתחרות בה. כרסום במעמדה הבינ"ל של ארה"ב - המעצמה שידידותה וסיועה לישראל כה קריטיים ושהינה גם בית לקהילה משגשגת של כמחצית מהעם היהודי - עלול להוביל לשחיקה בכוח ההרתעה של ישראל ובעוצמה המיוחדת לה. השתרשות התפיסה כי פוחתת עוצמתה היחסית של ארה"ב אל מול המעצמות המתחרות בה, וכי היא נוטשת את המזה"ת, מעמיקה

את הוואקום האסטרטגי באזור, שואבת אליו כוחות בעייתיים מבחינתה של ישראל ועלולה להחריף את אי-היציבות במרחב נפיץ הזקוק לארה"ב כגורם מעצמתי מייצב.

לישראל יש סיבה לדאגה נוכח דבריו של טראמפ כי "שום כמות של דם או ממון אמריקני לא יכולה לייצר שלום וביטחון

במזרח התיכון".⁴ טראמפ מותיר למדינות האזור להתמודד עם החתרנות האיראנית, אינו פועל לסלק את אסד (גם כאשר הוא שב ועושה שימוש בנשק כימי), משקיע כוח מוגבל בלבד בלחימה בדאע"ש, משלים עם הדומיננטיות הרוסית בסוריה, ומאלץ את נתניהו לצאת שוב ושוב למפגשים עם המנהיג הרוסי כדי להגן על הקווים האדומים של ישראל.

מהלכיו והתבטאויותיו של הנשיא טראמפ מלמדים על אַמַת-מידה המכריעה מבחינתו: "אמריקה תחילה". הוא אינו רואה חובה להציב את ארה"ב כמנהיגת עולם הדוחפת לערכים של דמוקרטיה וזכויות אדם וניכר ש"עוצמה רכה" אינה נחשבת נכס

מהלכיו והתבטאויותיו של הנשיא טראמפ מלמדים על אַמַת-מידה המכריעה מבחינתו: "אמריקה תחילה"

משמעותי בעיניו. טראמפ נעדר סנטימנטים כלפי בעלות-בריתה המערביות של ארה"ב, שלדידו ניצלו את נדיבותה של אמריקה, והוא תובע שיישאו בעצמן בהוצאות ההגנה שלהן. לטראמפ אין ענין בבריתות ובטיפוח מוסדות בינ"ל. הוא נטש את הסכם האקלים (1 יוני 2017), הותיר אצל מנהיגי אירופה תחושות קשות לגבי מחויבותו לברית נאט"ו, נוקט גישה כלכלית פרוטקציוניסטית וסולד מהסכמי הסחר הרב-צדדיים שגובשו בתקופתו של הנשיא אובמה. הוא נוטש את ה- TPP - הסכם הסחר הטראנס-פאסיפי (23 ינואר 2017), מטיל מכסים על ברזל ואלומיניום המיובאים משותפות הסחר המרכזיות של ארה"ב: קנדה, מקסיקו ואירופה, (31 מאי 2018), מתקוטט בבטוחות עם בעלות הברית המסורתיות של ארה"ב במפגש השנתי של ה- (8 יוני 2018), מסרב לחתום על ההודעה המשותפת, דורש להחזיר לשורות הקבוצה את רוסיה (ארבע שנים לאחר שהורחקה ממנה בעקבות פלישתה לאוקראינה וסיפוח חצי-האי קרים), ונכנס למלחמת סחר עם בייג'ינג כשהחליט להטיל מכסים של 25% על סחורות המיובאות מסין לארה"ב.⁵ למרות העדפתו של טראמפ שלא לבזבז משאבים על הזירה הבינ"ל, זירה זו מציבה בפניו אתגרים המחייבים הכרעות קשות שמהן קשה להימלט. בולטים בין האתגרים שניים שבהם הפגין טראמפ את נטייתו לנקוט מהלכים דרמטיים: נטישת הסכם הגרעין עם איראן (8 מאי 2018) והמפגש בסינגפור עם שליט צפון-קוריאה (12 יוני 2018). שתי סוגיות אלה (שיש ביניהן השלכות הדדיות), נותרו פתוחות:

**רוסיה וסין,
התופסות
את עצמן
בפרספקטיבה
היסטורית
כמעצמות-על,
אינן רואות
הגיון בסדר
עולמי המתעלם
מעוצמתן**

כיצד להמשיך ולנהל את המשבר עם איראן באופן שיבולם את הצטיידותה האפשרית בנשק גרעיני וישים מחסום לחתרנותה האזורית, וכיצד להשלים המהלך מול צפון קוריאה כך שיביא להתפרקותה מנשק גרעיני. (החודשיים שחלפו מאז המפגש ההיסטורי מלמדים על טענות הדדיות של אי עמידה בהסכמות סינגפור).

גישתו נעדרת הסנטימנטים של טראמפ לבניית עמדות מיקוח, תמרון ומו"מ עשויה להוביל למהלכים מפתיעים. הוא חולק שבחים לדיקטטור הצפון-קוריאני לאחר שלעג לו, "איש הרקטות הקטן" (1 אוקטובר 2017) ואיים שיתכן כי ייאלץ "להשמיד את צפון-קוריאה" (22 ספטמבר 2017). התנהלות טראמפ עד עתה אינה מאפשרת להעריך בביטחון כיצד ימשיך לנהל את המשברים הקריטיים לשלום העולם מול איראן וצפון-קוריאה.

הוואקום שמותיר טראמפ בזירה הבינ"ל שואב אליו באופנים שונים את רוסיה וסין. אלה, התופסות עצמן בפרספקטיבה היסטורית כמעצמות-על, לא רואות הגיון בסדר עולמי שמתעלם מעוצמתן. הן נוהגות באסרטיביות גוברת ומבטאות חתירה לסדר עולמי רב-קוטבי הבנוי על תחרות בין-מעצמתית, שבה הלגיטימיות של מעמדן ואינטרסיהן אינה נופלת מזו של ארה"ב ואירופה. בעוד סין מפעילה את עוצמתה הכלכלית, רוסיה מפצה על חולשותיה באופן האגרסיבי שבו היא מפעילה כוח צבאי, לוחמת סייבר וביון. רוסיה מנצלת את סלידתו של טראמפ מהשקעה בזירה הבינ"ל ואת חולשתה של אירופה וקשייה לגבש מדיניות מאוחדת ומחייבת. מאז שובו של פוטין לנשיאות ב-2012 מוסקבה פלשה וסיפחה את חצי האי קרים, מחזיקה חלקים ממזרח אוקראינה, מפעילה כוחות משמעותיים בסוריה, מנעה את נפילתו של אסד, מהווה שחקן מרכזי בהכתבת ההסדרים בסוריה ומתחרה עם ארה"ב על שוק הנשק במזה"ת. מוסקבה מפעילה את השפעתה,

מתערבת בפוליטיקה של שכנותיה, ואינה מהססת לאיים בניתוק אספקת גז למדינות אירופה.

הוואקום האסטרטגי שמותירה ארה"ב מאותת גם לסין הרואה עצמה כנמצאת ב-"תקופה של הזדמנות אסטרטגית" הנובעת מצמיחתה הכלכלית המהירה מחד והקיפאון היחסי במערב מאידך. סין מציעה מודל משטר אלטרנטיבי לזה שמציע המערב: פיתוח כלכלי מהיר ועקבי ללא שיטת ממשל דמוקרטית, כאשר הלגיטימציה לשליט אינה נרכשת בקלפי אלא בתפקוד יעיל והצגת תוצאות. כך, נישא על גבי הישגיה הכלכליים והבינ"ל של ארצו, שי גינגפינג לא נרתע מלהעצים את מעמדו האישי והביא לביטול החוק שהגביל את משך שלטונו לשתי תקופות כהונה (11 מרס 2018). סין ממוקדת בחיזוק צבאה ומפגינה חדשנות בתחום הפיתוח הביטחוני. היא מפעילה אסטרטגיה שנועדה להגביר את השפעתה בזירה הבינ"ל, להעמיק את הלגיטימציה החיצונית למשטרה האוטוריטרי ולחסום ביקורת כלפיה.

הצמיחה הכלכלית המרשימה של סין נמשכת בהתמדה כבר 40 שנה. כלכלת סין הפכה לשנייה בגודלה בעולם, הישגיה מרשימים, והיא נחושה להסתער על התחומים שבחזית הפיתוח הטכנולוגי, כמו למשל הבינה המלאכותית. יוזמתה של סין: "חגורה אחת ודרך אחת" אמורה לחברה עם אירופה ואסיה ולהקיף שוק ענק של כ-4.4 מיליארד איש ב-26 מדינות. התוכנית כרוכה בהשקעות ובמתן אשראי בסכום גדול פי 10 מזה שהוענק בתוכנית מרשל, שקיבעה אחרי מלחמת-העולם השנייה את מרכזיותה של ארה"ב באירופה. גם ישראל מופיעה על מפת תכנית סינית זו ומהווה מושא להתעניינות סינית גוברת - בקניית חברות וטכנולוגיות ישראליות ובמימוש פרויקטים של תשתיות בישראל.

התיאבון הסיני לממש את העוצמה הכלכלית להישגים אסטרטגיים מתבטא בשלב זה בזירה הקרובה לה, בין היתר בפעילות שנועדה לממש תביעותיה

לריבונות על איים שבמחלוקת בים סין הדרומי ומעוררת דאגות קשות אצל שכנותיה. מאחר שהמזה"ת הינו מקור נפט עיקרי עבורה, טבעי שעניינה של סין באזור יתגבר. סין גם רואה במזה"ת שוק מבטיח לסחורותיה, ואכן, הדיפלומטיה הסינית מגלה בהדרגה יתר עניין במעורבות במזה"ת.

לישראל יש, כמובן, עניין לטפח יחסיה הן עם סין והן עם רוסיה, אלא שעליה לנווט דרכה בזירות נוכח היריבות הבין-מעצמתית והאינטרס העליון שלא לפגוע ביחסים האסטרטגיים עם ארה"ב.

המכלול האזורי: אימים והזדמנויות

ישראל אינה יכולה לצפות לשינוי מהיר לטובה באזור האלים וההפכך בו עליה להתנהל. שני שלישים מתושבי המזה"ת הם צעירים בני 29 ומטה. שיעור האבטלה בקרב אלה מתוכם הכשירים לעבודה הוא כ-30 אחוז (כפול מן הממוצע הכלל-עולמי). הכלכלה מדשדשת, הזיקה השבטית והחמולתית גוברת על המחויבות האזרחית למדינה, השלטון המרכזי כושל והמסגרת המדינתית נחלשת ולעיתים קורסת ומעמיקה את תפוצתן באזור של "מדינות כושלות" אשר שלטונן על הטריטוריה החוקית שלהן חלקי בלבד (עיראק, סוריה, לבנון, לוב ותימן). האכזבה הקשה נוכח כישלון "האביב הערבי" טרם נמוגה. התזזית ברחבי המזה"ת וחולשת המסגרות המדינתיות יוצרות ואקום המאפשר פריחה לגופים לא-מדינתיים קיצוניים, חמושים ואלימים - מיליציות מקומיות, אירגוני טרור, ותנועות הדוגלות באידיאולוגיות אסלמיות רדיקליות. מלחמות האזרחים בסוריה ובתימן והטרור הרצחני של דאע"ש גרמו לעקירתם של מיליונים מבתיים. יותר מ-2.5 מיליון מוצאים מקלט בטורקיה, 1.4 מיליון בירדן ומיליון בלבנון (רבע מאוכלוסייתה). המציאות עתירת הבעיות - חברתיות, כלכליות, דתיות ופוליטיות - לא השתפרה במזה"ת. ללא שלטון מרכזי המסוגל לכפות

מרותו על השטח שבאחריותו עלולים לקום לדאע"ש המובס יורשים רצחניים לא פחות.

ישראל נתפסת על-ידי מצרים, סעודיה, ירדן ומדינות סוניות נוספות כשותפה וכמסייעת בהתמודדות מול האתגרים העיקריים ובראשם איראן והטרור הקיצוני, והן מגבירות את שיתוף הפעולה הביטחוני עימה. בה בעת, אין להתעלם מכך שמערכות הנשק המתקדמות, הנרכשות בסכומי עתק על ידי המדינות הערביות החוששות מאיראן, עלולות לאיים על יתרונה האיכותי של ישראל ואף להיות מופנות בעתיד נגד ישראל בעקבות שינוי משטר ומדיניות. מקורות האיום הביטחוני המיידי על ישראל כיום נובעים הן מאירגוני טרור בעלי יכולת צבאית והן מאיראן, החותרת לבנות חזית צבאית אפקטיבית מול ישראל בסוריה ובלבנון, והמשרתת לנקמה בעקבות תקיפה ישראלית ישירה שהשמידה חלק ניכר מן התשתית הצבאית שהקימה בסוריה.

למרות שצבאו של אסד מותש משנות מלחמת האזרחים, חיזבאללה הגיר דם רב בלחימה בסוריה, וחמאס מבודד ומוחלש - עדיין עלולה להתרחש התפרצות אלימה מול אויבים אלה.

איראן

שתי התפתחויות סימנו בשנה זו אבני דרך דרמטיות באתגר שאיראן מציבה בפני ישראל: פרישת ארה"ב מהסכם הגרעין ותחילתו של עימות צבאי ישיר בין ישראל לאיראן. ראש הממשלה נתניהו מתריע שישראל לא תתיר איראן גרעינית ולא תשלים עם איראן הפורסת כוחותיה במדינה שכנה לישראל. על רקע זה גוברת האפשרות להידרדרות אלימה בין ישראל ואיראן. ביטוי ראשון לתפנית היה בהפלת מל"ט איראני נושא חומר נפץ שהיה בדרכו לפגוע בשטח ישראל (10 פברואר 2018). ישראל הגיבה בהשמדת קרון הפיקוד האיראני שפיקח על שיגור המל"ט. לאחר האירוע נתניהו הזהיר בכנס הביטחון

במינכן (18 פברואר 2018): "נפעל אם יהיה צורך, לא רק נגד בנות חסותה של איראן שתוקפות אותנו, אלא נגד איראן עצמה". העימות הצבאי הישיר מול איראן קיבל תנופה משמעותית כאשר איראן הגיבה למספר תקיפות שיוחסו לישראל כולל תקיפה בבסיס האוויר T-4 בה נהרגו מספר אנשי משמרות המהפכה (9 אפריל 2018). התגובה האיראנית - שיגור רקטות לעבר מוצבי צה"ל ברמת הגולן - נכשלה, אך הובילה לתקיפה ישראלית נרחבת בה הושמדו עשרות מטרות איראניות בשטח סוריה (9 מאי 2018). פעולות התגובה של ישראל זכו לתמיכה ללא סייג מארה"ב. מבחינת האיראנים, החשבון עם ישראל עדיין פתוח, ולכן מחייב להיערך לנקמה איראנית גם נגד מטרות ישראליות ויהודיות בחו"ל.

בעיניה של איראן, ישראל ראויה לנקמה גם משום שלתפיסתה, ישראל השפיעה על החלטת טראמפ לפרוש מהסכם הגרעין. ערב החלטה זו, נתניהו חשף במסיבת עיתונאים (30 אפריל 2018) מסמכים שהושגו במבצע חשאי של "המוסד", המלמדים כי בניגוד להצהרותיה, איראן עסקה בפיתוח נשק גרעיני לפני החתימה על הסכם הגרעין, ולכן ההסכם מושתת על הנחות ויסודות מופרכים.

החרפת הסנקציות האמריקניות כנגד טהראן, כולל סנקציות שניוניות (כלומר על מי שמקיים סחר עם איראן) מרתיעות גם חברות עסקיות שאינן אמריקנית מלפעול מול איראן ומאיצות את המשבר הכלכלי במדינה. משבר זה מזין את התסיסה המתחוללת ברחבי איראן נגד המשטר ומסמן בעיני רבים נתיב פעולה מבטיח - חילופי משטר - במאמץ לבלימת הגרעין והחתרנות האיראנית. קרוב ל-70 אחוז מאוכלוסיית המדינה הם צעירים מתחת לגיל 30 והאידיאולוגיה הדתית-מהפכנית אינה קוסמת לרבים מהם, אלא שהכוחות החמושים באיראן עומדים לצד משטר נחוש שלא יהסס לשפוך דם כדי לשמור על מעמדו. בקרב יועציו של הנשיא

טראמפ נחלקות הדעות בסוגיה זו: חלקם דוחפים להציב את מיטוט המשטר כיעד חד-משמעי, ואחרים מעדיפים להשתמש בלחצים המופעלים על טהראן כמנוף לשיפור הסכם הגרעין ולהגבלת חתרנותה האזורית של איראן. ואמנם המהלכים הכלכליים בהם נוקטת ארה"ב פוגעים קשות בכלכלה האיראנית. בראשית אוגוסט 2018 נכנסו לתוקפן שורת סנקציות שאמורות להתגבר בנובמבר. טראמפ אף מזהיר (7 אוגוסט 2018): "כל מי שיעשה עסקים עם איראן לא יעשה עסקים עם ארה"ב"⁶. במקביל, טראמפ מפתיע, מביע נכונות להיפגש עם מנהיגי איראן (30 יולי 2018) וזוכה לתגובה שלילית מטהראן.

פרישת טראמפ מהסכם הגרעין עוררה כלפיו ביקורת קשה מצד המדינות השותפות להסכם, שהתאגדו במאמץ להבטיח המשך הסחר עם איראן והצלת ההסכם. עם זאת, נראה שאין בכוחם של הצעדים שנוקטו למטרה זו לשכנע חברות אירופיות שלא לסגת מהשוק האיראני, ובכל מקרה חבילת הפיצוי שהוצעה לאיראן על הנזקים הכלכליים שנגרמים לה עקב הסנקציות האמריקניות הוגדרה על ידי טהראן כלא מספקת.⁷ בעינה נותרה השאלה: כיצד תגיב איראן על פרישת ארה"ב מן ההסכם: האם תראה עצמה משוחררת מחובותיה על פי ההסכם או שתעדיף להישאר נאמנה לו? יש להביא בחשבון שבהיעדר יכולת אירופית לפצות על נזקי הסנקציות האמריקאיות, איראן תחליט בשלב כלשהו לחרוג ממגבלות ההסכם בתחום העשרת האורניום. עצם חציית סף ההסכם נושאת בחובה פוטנציאל להסלמה.

חתרנותה האזורית של טהראן לא התמתנה בעקבות הסכם הגרעין. אדרבא, נדמה שההסכם נתן לאיראן לגיטימציה ורוח גבית להעמיק חתירתה לבסס הגמוניה אזורית תוך ניצול הכאוס שיצר ה"אביב הערבי" - בעיראק, בסוריה, בתימן ועוד. הפשרת הכספים מתוקף ההסכם אף איפשרה לאיראן להגביר השקעותיה בחיזבאללה ומיליציות שיעיות נוספות הסרות למרותה.

בעוד שנתניהו בירך על החלטת טראמפ לנטוש את הסכם הגרעין, במסד הביטחוני הישראלי הושמעו גם הערכות סותרות, שלפיהן המהלך לא יוביל לפרישת שאר השותפות להסכם, לא יחייבן לחדש את הסנקציות על איראן (סין, למשל, היא שותפת הסחר הגדולה ביותר של איראן), ולכן הנטישה האמריקנית לא תטיל בידוד על איראן אלא תפצל את הקהילה הבינלאומית ותפגע ביכולת לשמור על חזית מאוחדת ונוקשה שתפקח בקפדנות על מילוי ההסכם מצד איראן. כבר בעתיד הקרוב נגלה כיצד תגיב איראן למהלכיו של טראמפ, ועד כמה טראמפ עצמו יוסיף להתעקש על 12 הדרישות שמזכיר המדינה פומפאו הציב בפני האיראנים כתנאי לעסקה חדשה (21 מאי

2018), שהבולטות בהן: עצירת העשרת אורניום, מתן נגישות מוחלטת לפיקוח, הפסקת פיתוחם של טילים שבכוחם לשאת ראש-חץ גרעיני, הפסקת תמיכה בארגונים מיליטנטים כמו חיזבאללה, חמאס והג'יהאד האסלמי, פינוי כוחותיה של איראן

חתרנותה האזורית של טהראן לא התמתנה בעקבות הסכם הגרעין

מסוריה והפסקת האיומים להשמיד את ישראל.⁸

איראן דחתה, כמובן, את התנאים האמריקנים. לא צפוי שתוותר בקלות על ההישגים שצברה הן בתחום הגרעין והן בחתירתה להגמוניה אזורית. לאחר שנים רבות של השקעה, איראן יכולה לסמן השפעה משמעותית בארבע בירות ערביות: ביירות, דמשק, בגדאד וצנעא. אסד בעל-בריתה נותר על מכונו, חיזבאללה שיפר את יכולת הלחימה שלו כתוצאה מהניסיון שצבר בסוריה והוא מתחזק פוליטית בלבנון, דאע"ש - אויבה של איראן - הובס והפסיד את רוב השטח בו שלט, וסעודיה אויבתה המושבעת אינה מצליחה להגיע להכרעה במלחמתה הממושכת

נגד החות'ים, בעלי-בריתה של טהראן, בתימן. איראן נאלצת אמנם להתמודד מול לחצים גוברים, הן מבחוץ והן מבית, אך את מועדם של חילופי משטר אפשריים לא ניתן לחזות. הסכסוך עם איראן יוסיף, אפוא, לאתגר משמעותית את ישראל.

חיזבאללה

צה"ל מתייחס אל חיזבאללה כגורם המציב את האיום הצבאי המידי החמור ביותר כלפי ישראל. הארגון נשלט על ידי איראן וזוכה ממנה למימון שנתי נדיב (בין 700 מיליון למיליארד דולר לשנה). מעורבות חיזבאללה בסוריה לא בלמה את התחזקות כוחו בלבנון. בבחירות שהתקיימו ב-6 מאי 2018 זכה חיזבאללה, יחד עם שותפיו הפוליטיים, ביותר ממחצית המושבים בפרלמנט הלבנוני. רוב זה עדיין רחוק משני השלישים הדרושים לצורך שינוי החוקה בלבנון, אך יש בו תמריץ שעשוי לפתות את הארגון לקחת על עצמו אחריות שלטונית ותפקידי ביצוע של ממש. חיזבאללה נרתע כבר יותר מעשור - מאז מלחמת לבנון השנייה - מפתיחת חזית לחימה עם ישראל, ואף נמנע מלהגיב על תקיפות חיל האוויר הישראלי נגד שיירות נשק אסטרטגי שיועדו לו מאיראן ומסוריה. הארגון אמנם הקיז דם רב בסוריה, אך רכש ניסיון צבאי של לחימה במערכה מורכבת, ועתה, מבחינות רבות ניצב בפני צה"ל יריב עם יכולות ואופן התנהלות הדומה יותר לצבא תקני. ברשותו של חיזבאללה יותר מ-120 אלף רקטות שחלקן בעלות דיוק רב ויכולת להגיע לעומקה של ישראל, עד כדי הפיכתן לאיום צבאי משמעותי ביותר. איראן פועלת להעמקת איום זה, וכדי להימנע משיגור שיירות נשק החשופות לתקיפות ישראליות מהאוויר, היא מקימה בלבנון מפעלים תת-קרקעיים לייצור רקטות ונשק מתקדם נוסף עבור חיזבאללה. בישראל נערכים לאפשרות שבהתלקחות הבאה חיזבאללה ינסה להחדיר כוחות לתוך שטח ישראל, ישאף לתפוס שטחים סמוך לגבול הצפון, וינסה לפגוע במתקני הגז הימיים ובתשתיות חיוניות בישראל.

למרות ההערכה המקובלת, לפיה לחיזבאללה אין עתה עניין להסתכן במלחמה נוספת עם ישראל, אין להתעלם מאפשרות להסלמה והידרדרות לא מתוכננת, שעלולה להוליך למלחמה בניגוד לאינטרס של הצדדים. עימות אמריקאי/ישראלי עם איראן בתחום הגרעין יכול אף הוא להניע את טהראן לדחוף את חיזבאללה לעימות עם ישראל. הידרדרות למלחמה חדשה בצפון עלולה להיות קשה לעורף הישראלי מכול מלחמות העבר.

סוריה

מספר ההרוגים במלחמת האזרחים בסוריה מתקרב לחצי מיליון. 4 מיליון היגרו ו-7 מיליון הם פליטים בארצם. על פי נתוני האו"ם (11 יוני 2018) מתחילת השנה נעקרו מבתיהם 920 אלף תושבים. בתום 7 שנות לחימה, אסד הנסמך על כידוני רוסייה, איראן וחיזבאללה, נותר על כיסאו ומעמדו מתחזק. הוא כבר החזיר לעצמו שליטה בכשני שלישים מהטריטוריה שאיבד, בעוד דאע"ש הפסיד כמעט את כול השטח שבו שלט בסוריה. המערב השלים למעשה עם המשך שלטונו של אסד בסוריה, כך שאסד מתואר כיום כחלק מן הפתרון וכרע במיעוטו. התגובה המערבית לשימוש הנוסף בנשק כימי על ידי צבא אסד בדומא (11 אפריל 2018) מלמדת על ההשלמה עם ניצחונו: ארה"ב, צרפת ובריטניה בחרו לפגוע במטרות תשתית של ייצור נשק כימי (13 אפריל 2018) מבלי לסכן את המשך שלטונו של אסד.

התחזקות ביטחונו העצמי של אסד עומדת ברקע לשינוי בדפוס התגובה שלו לתקיפות חיל האוויר הישראלי, והוא החל מפעיל מערכות נ"מ שאף גרמו להפלת מטוס קרב ישראלי (10 פברואר 2018). צה"ל השמיד בתגובה חלק ניכר ממערך ההגנה האווירית של סוריה. למרות האזהרות שפוטין ישקע בביצה הסורית, הנשיא הרוסי הצליח להשיג את יעדו המרכזי - אישוש מעמדו של אסד, ויצירת מציאות בה רוסייה הופכת לשחקן שמכתיב את הפתרון בסוריה ושאין להתעלם

ממנו בזירה המזרח-תיכונית. מוסקבה הוכיחה כי היא נאמנה לבעלי בריתה ואינה נרתעת מהפעלת כוח, בניגוד בולט להתנהלותה של ארה"ב כפי שהיא נתפסת באזור.

תכניותיה של איראן למלא את החלל שהותירו שבע שנות מלחמה וקריסת דאע"ש, ולהפוך את סוריה לפרוטקטורט איראני ולחזית צבאית מול ישראל נתקלות בקשיים גוברים, אך לא נעצרו. בלב קשיים אלה - המאמץ הישראלי האקטיבי לאכוף 'קוים אדומים' בסוריה, שבמרכזם: מניעת התבססות איראן ועושי דברה בדרום סוריה, מניעת יצירת מערך רקטי רחב ומדויק במרחב הסורי כולו, ומניעת העברת נשק אסטרטגי לידי חיזבאללה. לצד פעילות המנע הצבאית שיוזמת ישראל, היא מעוניינת בסיוע הרוסים למנוע התקרבותם של חיזבאללה ושל גורמים צבאיים איראנים לגבולה ברמת הגולן, ואף לסלק אותם מסוריה בכללה. עד עתה, ישראל השכילה לבנות עם רוסיה יחסי עבודה יעילים ואף שיכנעה את מוסקבה לכבד את ה"קווים האדומים" שלה מול הזירה הסורית ולא להגביל אותה בבואה לאכוף אותם. עם זאת, מוסקבה ממשיכה לקיים בסוריה ציר משותף עם כוחות עוינים לישראל (אסד, איראן, חיזבאללה), ולנהל תחרות מעצמתית כנגד בעלת-בריתה היחידה של ישראל - ארה"ב. הצבת טילי ה-S-300 ו-S-400 מתוצרת רוסית בסוריה מדגישה את הזהירות בה על ישראל להתנהל על מנת להוסיף ולפעול בסוריה מבלי ליצור חיכוכים עם מוסקבה.

ראש הממשלה נתניהו הבהיר שישראל מתנגדת באופן גורף לכול הסדר שאינו מונע נוכחות של איראן וחיזבאללה בסוריה. כך, בתום שיחתו עם פוטין ב-23 אוגוסט 2017 הוא אמר כי הציג בפני פוטין הערכה לפיה המשטר בטהראן מעוניין ליצור רצף יבשתי עד הים התיכון ולהעביר כוחות צבא - בהם כלי שיט, מטוסי קרב ואלפי חיילים - לבסיסי קבע בסוריה. לנשיא הרוסי אמר נתניהו כי איראן מנסה להשתלט

על סוריה באמצעות מיליציות שיעיות כפי שעשתה עם חיזבאללה בלבנון ולכן "נפעל היכן שצריך, לפי הקווים האדומים שלנו".⁹ בכנס הביטחון במינכן (18 פברואר 2018) נתניהו אף איים על אסד ישירות: אם אסד מזמין את איראן לסוריה, הוא גורם בכך לשינוי העמדה הישראלית "ומאתגר את מעמדו".¹⁰

במציאות, מוגבלת היא יכולתה של ישראל להשיג לבדה את מלוא יעדיה המוצהרים בסוריה, קרי- סילוק הנוכחות הצבאית של איראן ובעלות-בריתה מזירה זו. מגבלה זו נובעת מעצם מעורבותה בסכסוך של מעצמה עולמית כמו רוסיה (שאינטרסיה אינם חופפים את אינטרסי ישראל), ותורגש כול עוד ארה"ב אינה מְגַבֶּה באופן אקטיבי - כמעצמה מנגד - את עמדותיה של ישראל. ארה"ב

נתניהו הבהיר: ישראל מתנגדת באופן גורף לכל הסדר שאינו מונע נוכחות של איראן וחיזבאללה בסוריה

אינה מגלה נטייה להעמקת מעורבותה בסוריה. ברוח זו, טראמפ הותיר לרוסיה לנהל את סבבי השיחות על הפסקת אש ויצירת אזורים דה-אסקלציה, והסתפק במעורבות (שלא סיפקה את ישראל) לגבי קטע השטח המתייחס

לירדן ולישראל בדרום רמת הגולן. במפגש טראמפ-פוטין (16 יולי 2018) הדגישו השניים את מחויבותם לביטחון ישראל והצהירו כי סיכמו להבטיח את גבולה של ישראל עם סוריה בהתאם להסכמי הפסקת האש מ-1974. בתגובה להבנות בין פוטין לטראמפ, נתניהו הבהיר כי ישראל אינה מתנגדת להתייצבות משטר אסד בסוריה: "לא הייתה לנו בעיה עם משטרי אסד ... לב העניין הוא שימור חופש הפעולה שלנו נגד כל גורם שיפעל נגדנו. דבר שני, סילוקם של האיראנים משטח סוריה"¹¹.

בעת כתיבת שורות אלה נכנסת סוריה לפרק חדש בו אסד, בסיוע רוסיה, אוכף מחדש, בהדרגה, את

דרכו של דאע"ש עדיין פעילים בסיני ומִפְנִים את עיקר התקפותיהם נגד צבא מצרים, אם כי כבר ביצעו פיגועים נגד ישראל והם עלולים לנסות לחדשם.

ההישגים במאבק בדאע"ש אינם מבוטחים את חיסול התשתית החברתית והדתית שעליה צמח. עדיין יש גרעין תמיכה משמעותי ברעיונות ובהלכי הרוח שדאע"ש מייצג - במזה"ת ומחוצה לו. כפי שדאע"ש צמח בעקבות המלחמה בין ארה"ב לאל-קאעדה כך אין לשלול צמיחת ענף ג'האדיסטי חדש על חורבות דאע"ש. רבים מלוחמיו בסוריה ועיראק צפויים לשוב לארצות מוצאם, ובחול"ל יש עדיין רבים הנוהים אחרי המסר שלו. מפלתו של דאע"ש מחריפה את השאלה אם הגורמים שימלאו את החלל שיוותר בסוריה ובעיראק יצליחו להשליט סדר ויציבות.

סעודיה

מאז הכתרת המלך סלמאן (23 ינואר 2015) ניכרים שינויים משמעותיים בהתנהלותה של הממלכה. מוביל השינויים האלה הוא מוחמד בן-סלמאן, בנו בן ה-33 של המלך שהוכרז כיורש עצר ראשון (21 יוני 2017). תחת הנהגתו, סעודיה הופכת אסרטיבית יותר במדיניות החוץ ותוקפנית יותר במהלכה מול איראן ובעלות בריתה. יורש העצר השיק (25 אפריל 2016) תוכנית ארוכת טווח - "החזון הסעודי 2030", שנועדה לגוון את מקורות ההכנסה של כלכלת סעודיה, לשחררה מן התלות המוחלטת בנפט ולהציבה על מסלול של פיתוח ומודרניזציה. ברוח זו, נשות הממלכה מעוֹדְדוֹת להצטרף לשוק העבודה, הותר להן לחזות באירועי ספורט ואף בוטל האיסור המונע מהן לנהוג (24 יוני 2018). בהנהגת יורש העצר, סעודיה מפגינה נחישות לבלום את ניסיונותיה של איראן להשיג הגמוניה אזורית. נכונותו להעמיק את שיתוף פעולה עם ממשל טראמפ ואף עם ישראל צומחת במידה רבה על רקע התמקדותו במאמץ לבלימת איראן.

ריבונותו בדרום סוריה. התמונה המצטיירת היא כי בלית ברירה ישראל משלימה עם התפתחות זו, כנגד הבטחה רוסית להרחיק את איראן ועושי דברה מהדרום, ליישם את הסכם הפרדת הכוחות בגולן מ-1974 ולהותיר בידי ישראל חופש פעולה לפעול נגד התבססותה הצבאית של איראן בשאר שטחה של סוריה. בהקשר זה אף ביקרו בארץ שר החוץ של רוסיה לברוב ועמו הרמטכ"ל גרסימוב. בתום פגישתם עם נתניהו (23 יולי 2018) תודרכו הכתבים כי הצד הרוסי הבטיח להרחיק את האיראנים כמאה קילומטרים מגבולה של ישראל.

החודשים

יגלו אם רוסיה תעמוד

בהתחייבויותיה, ואם אסד

יאפשר לאיראן ותומכיה

נוכחות - גלויה או מוסווית

- קרובה לקו הגבול עם

ישראל. דבריו של שר החוץ

הרוסי לברוב מלמדים כי

אין לשגות באשליות לגבי

קלות המימוש של הדרישה

הישראלית להרחקה

מוחלטת של איראן מאדמת

סוריה. לברוב הסביר (4

יולי 2018) שאיראן היא מכוחות המפתח באזור, ולכן

"לחלוטין לא מציאותי" לצפות שהיא תיטוש את

האינטרסים שלה¹².

דאע"ש

השנה החולפת סימנה את תבוסתו של דאע"ש. כישלונותיו עָרְעְרו את ההילה שאפפה את הארגון כבלתי-מונצח, ושחקו את כוח המשיכה שהוא מקרין כלפי צעירים מוסלמים ברחבי העולם. סביר שהארגון ינסה להגביר את התקפות הטרור הרצחניות כדי לפצות על כישלונותיו. גורמי הטרור המזוהים עם

מוחמד בן-סלמאן נחשב פתוח מקודמיו בגישתו לישראל, אך כל עוד לא נרשמת התקדמות של ממש בחזית הישראלית-פלסטינית גם הוא נזהר מצעדי נירמול פומביים ואינו ממחר להיענות להפצרות שליחי טראמפ המעוניינים במחוות כאלה כדי לקדם את תוכנית השלום שהם רוקמים (ראה להלן). נראה כי בנושא הפלסטיני, המלך פועל לרסן את פתיחותו של בנו כלפי ישראל ועמדותיה. אלה באו לביטוי בולט בראיון שהעניק יורש העצר למגזין "אטלנטיק": "...המנהיג העליון באיראן הוא ההיטלר של המזרח התיכון... אני מאמין שלישראלים ולפלסטינים יש זכות למדינה משלהם... למדינה שלנו אין בעיה עם יהודים. הנביא שלנו נשא אישה יהודיה... יש אינטרסים רבים שאנו חולקים עם ישראל. אם יהיה שלום, יהיו הרבה אינטרסים בין ישראל ומדינות מועצת איחוד המפרץ ומדינות כמו מצרים וירדן.¹³ ואכן, בתקשורת העולמית והערבית מתפרסמים דיווחים רבים על מפגשים סעודים-ישראליים בדרגים בכירים ועל שיתוף פעולה עמוק בנושאי ביטחון. נותר לראות האם ועד כמה יצליח יורש העצר להמשיך ולקדם את הרפורמות בסעודיה ולשרוד ניסיונות פגיעה אפשריים מצד גורמים מקרב בית המלוכה אותם דיכא וניכר.

מצרים

מצרים מוסיפה להתמודד עם בעיות ביטחון וכלכלה קשות. סיסני נבחר לכהונה נוספת בשלהי מארס 2018 ובכך סימן את המשך יישומה של תוכנית הרפורמה הכלכלית שמצליחה לאושש במעט את הכלכלה המצרית: לסייע במשיכת משקיעים, להכניס כסף זר ואף לשפר את דירוג האשראי של מצרים, אך יישום תוכנית ההבראה כרוך בעלייה במחירי מוצרי היסוד ואינפלציה גבוהה (30.7 אחוז ב-2017 לעומת 13.8 ב-2016). אירועי הטרור שמתרחשים מעת לעת מוסיפים להקשות על משיכת תיירים ומשקיעים.

בשיעור הריבוי הטבעי הנוכחי (2.6%), אוכלוסיית מצרים תעלה מ-99 מיליון כיום ל-120 מיליון ב-2030. כמחצית מתושבי מצרים מתקיימים על הכנסה של פחות מ-2 דולר ליום. האבטלה עומדת על 13 אחוז ובקרב הצעירים השיעור יותר מכפול. מצרים, היבואנית הגדולה בעולם של חיטה, נאלצת לייבא מעל 60 אחוז מן המזון הדרוש לתושביה. קרן המטבע העולמי התנתה הסיוע למצרים (12 מיליארד דולר) ברפורמות כלכליות משמעותיות. ממשלת מצרים, שהסכימה לנייד את המטבע המקומי (ערך המטבע פוחת במחצית בעקבות הניוד ב-2016) ולקצץ בסובסידיות למוצרי יסוד,

ניצבת בפני דילמות קשות: הפרטת המשק תפגע בצבא, השולט כיום על חלק נכבד מן הכלכלה, ומכאן שממשלת מצרים נדרשת לפגוע בגורם שמעניק לה את משענתה העיקרית. במקביל, הסרת סובסידיות - תנאי מרכזי של קרן המטבע - גורמת לעליית מחירים של מוצרי יסוד ועלולה

בשיעור הריבוי הטבעי הנוכחי (2.6%), אוכלוסיית מצרים תעלה מ-99 מיליון כיום ל-120 מיליון ב-2030

לעורר את מריו של הציבור המצרי, החי תחת משטר שיחסו לעקרונות הדמוקרטיה וזכויות האדם קשה אך יותר מזה ששרר תחת הנשיא מובארכ (מציאות זו אינה נתקלת עתה בביקורת אמריקנית כבעבר).

מצרים מנסה להלך על הסף - לשמור על הקשר עם ארה"ב וסעודיה כדי להבטיח תמיכה כספית וביטחונית, אך גם לפלרטט עם מוסקבה. בביקורו של פוטיין בקהיר (11 דצמבר 2017) דווח על הסכמה לעסקת בניית תחנת-כוח גרעינית רוסית עבור מצרים בעלות של 30 מיליארד דולר, ועל פוטנציאל להסכם שיאפשר למטוסי קרב רוסיים לעשות שימוש בשדות תעופה מצריים.

מצרים טרם התגברה על הטרור האסלאמי הקיצוני, כולל בסיני. תקיפת מסגד בצפון סיני תבעה את חייהם של כ-300 איש באירוע בודד אחד (24 נובמבר 2017), ושרי ההגנה והפנים המצריים נחלצו בעור שיניהם מטיל שדאע"ש שיגרו אל מסוקם באל-עריש (19 דצמבר 2017). איומי הטרור והאסלאם הפוליטי, המלחמה הלא-מוכרעת בדאע"ש בסיני (שתבעה עד כה מאות הרוגים מקרב הצבא המצרי) והסכנה הגלומה בחתרנותה של איראן, יוצרים תשתית שמזמינה הידוק שיתוף-הפעולה עם ישראל. התקשורת הבינ"ל יודעת לספר על סיוע מודיעיני רחב מצדה ישראל, וכן על נכונותה של ישראל לאפשר חריגות מהסכם השלום כך שמצרים תוכל להפעיל מערכות נשק אפקטיביות במאבקה נגד גורמי הטרור בסיני. יש אף דיווחים על עשרות תקיפות אוויריות שמבצעת ישראל בשטח סיני נגד גורמי טרור אסלאמיים, כסיוע למצרים ובהסכמתה.¹⁴ לצד שיתוף הפעולה הביטחוני (הכולל גם את מאמצי מצרים לריסונו של חמאס), מתפתח גם שיתוף-פעולה כלכלי. כך, למשל בפברואר השנה, מצרים התירה לחברה מצרית (לא ממשלתית) לקנות גז ממאגרי תמר ולווייתן בהיקף של כ-15 מיליארד דולר על פני עשר שנים.

ירדן

משבר כלכלי אילץ השנה את ראש ממשלת ירדן, האני אל-מולקי, להגיש התפטרותו למלך (4 יוני 2018), כדי להרגיע את המחאה הציבורית נוכח הרפורמה הכלכלית שמולקי ניסה להוביל. רפורמה זו הינה תנאי שמציבה קרן המטבע העולמית למתן האשראי לו זקוקה ירדן. בתום הרמדאן (31 מאי 2018), המונים יצאו לרחובות ברחבי הממלכה וקראו לשביתה כללית במחאה על העלאות מיסים והתייקרות מוצרי יסוד. באופן חריג, השבטים הבדואים הנאמנים לשלטון לקחו חלק במחאה

שאותה הובילו האיגודים המקצועיים (ולא אנשי תנועת "האחים המוסלמים", כמקובל).

במהלך שנות המלחמה בסוריה ירדן נאלצה לקלוט כ-1.4 מיליון פליטים ושיעורם כיום הוא כ-13 אחוז מאוכלוסיית הממלכה. הם מעיקים על כלכלתה השברירית ומהווים מקור של אי-יציבות. הפליטים מסוריה מתווספים למאות אלפי הפליטים שהגיעו בעבר מעיראק. כמעט 20 אחוז מתקציבה של ירדן מופנה עתה לאירוח הפליטים בתחומה. המשק הירדני סובל גם עקב המגבלות על הסחר עם שכנותיה הנתונות בעימותים פנימיים אלימים (אם כי התייצבות המצב בסוריה עשויה לאפשר את חידוש הסחר עמה, שהיווה עד פרוץ מלחמת האזרחים למעלה מ-50% מסחר החוץ של ירדן). גם התיירים - מרכיב משמעותי בכלכלת ירדן - ממעטים לבוא עקב אווירת חוסר הביטחון השורה באזור. אספקת הגז המוזל ממצרים פסקה עקב פיצוץ הצינור בסיני, וירדן נזקקת לתחליפים יקרים יותר. בעיות אלה מצטרפות למאפיינים השורשיים הקשים של הכלכלה הירדנית: סקטור ציבורי מנופח, 36 אחוז בלבד מסך האזרחים בגילאי העבודה - עובדים בפועל, מקרב הנשים רק 15 אחוז מועסקות, ובקרב הצעירים שיעור האבטלה מגיע ל-40 אחוז.

במקביל לבעיות הכלכלה ואי-השקט החברתי, המשטר הירדני צריך להיערך לאתגרים הביטחוניים שמקורם חיצוני: טרור, זליגת מלחמת האזרחים הסורית אל תחום ירדן, ועתה - הסכנה שבעקבות ההסדר המתגבש בסוריה יתקרבו לגבול ירדן, בחסות סורית, כוחות עוינים הנתמכים על ידי איראן. בנוסף, על המשטר הירדני להתמודד מול גורמי אסלאם קיצוני פנימיים כמו גם עם מציאות בה מעל מחצית האוכלוסייה היא ממוצא פלסטיני ומושפעת מתהפוכותיו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

שבריריותה של ירדן והאיומים עימה היא נאלצת להתמודד דוחפים אותה לשיתוף-פעולה עם ישראל,

בדגש על נושאי ביטחון ומודיעין (נתניהו נפגש עם מלך ירדן בעמאן ב-18 ביוני 2018). האינטרס של שתי המדינות להתמיד בשיתוף הפעולה סייע להתגבר על התקרית בה מאבטח ישראלי ירה למוות בשני אזרחים ירדניים ביולי 2017. בין שתי המדינות מתקיים גם שיתוף-פעולה משמעותי בתחום האנרגיה: ב-26 ספטמבר 2016 נחתם הסכם לאספקת גז ישראלי לירדן בהיקף של כ-10 מיליארד דולר על פני 15 שנה. ירדן מוטרדת מהקיפאון המדיני הישראלי-פלסטיני וחוששת מהשלכותיו על יציבותה. היא גם מוטרדת שמא תכנית השלום האמריקאית תכרסם בתפקיד המיוחד שלה במקומות הקדושים לאסלאם במזרח ירושלים - על כן התבלטה, לצד הפלסטינים, בתגובתה השלילית להחלטת טראמפ להעביר השגרירות לירושלים.

טורקיה

טורקיה הולכת ומתרחקת מן המאפיינים הדמוקרטיים-ליברליים שיחדו אותה בעולם המוסלמי. תחת ידו של ארדואן היא לובשת פנים יותר ויותר אוטוקרטיות. הבחירות האחרונות (24 יוני 2018) קיבעו את מעמדו של ארדואן כשליט יחיד המצויד בסמכויות המכפיפות אליו את כול רשויות השלטון. מפלגתו של ארדואן, יחד עם בעלות בריתה, זכתה ב-53 אחוז מן הקולות וכך תתאפשר לארדואן שליטה נוחה בפרלמנט.

ארדואן הסיר אמנם (19 יולי 2018) את מצב החירום עליו הוכרז שנתיים קודם לכן בעקבות ניסיון ההפיכה, אך הוא ממשיך במסע הדיכוי נגד כול מי שנחשב בעיניו כאויב: בתקשורת, באקדמיה ובמערכות הצבא, השלטון והמשפט. מאז ניסיון ההפיכה נאסרו כ-60,000 איש ופוטר כ-150,000. הכלכלה הטורקית, שהישגיה היו בעבר קלף מנצח עבור ארדואן, מצויה במשבר. המטבע איבד 60 אחוז מערכו בחמש השנים האחרונות. האינפלציה

בעלייה, והחוב החיצוני צמח ל-453 מיליארד דולר. סוכנות דירוג האשראי מודי'ס הורידה במחצית השנה האחרונה פעמיים את דירוג טורקיה, והזהירה מהסיכון הכרוך בגירעון התקציבי הגדול, החוב החיצוני הגבוה והמציאות הפוליטית המתוחה. מאז כישלון ההפיכה גובר המתח בין טורקיה לחברות נאט"ו. ארדואן מלבה מתח זה לצרכים פנימיים ועושה שימוש ברטוריקה אנטי-אמריקנית. סירובו של ארדואן לדרישת טראמפ לשחרר את הכומר האמריקני אנדרו ברנסון, העצור באשמה שסייע לניסיון ההפיכה, יצרה משבר של ממש. טראמפ הכפיל המכסים

על יבוא פלדה ואלומיניום מטורקיה, וארדואן, שהגיב בהטלת מכסים על סחורות אמריקניות, הזהיר במאמר בניו יורק טיימס כי לארצו יש אלטרנטיבות לקשר ההיסטורי עם ארה"ב והיא עשויה "להתחיל ולחפש חברים ובני ברית חדשים"¹⁵.

ואכן, למרות שיחסי טורקיה עם רוסיה נגועים בחשדנות היסטורית ובניגודי אינטרסים,

ארדואן אינו מהסס להתקרב לפוטין. הוא ניהל מגעים עם מוסקבה לרכישת כור גרעיני (אפריל 2018), ובמהלך העומד בסתירה לחברות טורקיה בנאט"ו, רכש מרוסיה (דצמבר 2017) מערכות הגנה אוויריות מתקדמות (S-400) שהטמעתן עלולה להיות כרוכה בחשיפת סודות מטוס החמקן המתקדם F-35 אותו רכשה טורקיה מארה"ב. הסלידה מארדואן אינה מבטלת את חשיבותה של טורקיה למערב. טורקיה ממוקמת בצומת אסטרטגי, חברה בנאט"ו, מעורבת משמעותית במשבר הסורי ומחזיקה את המפתח לחסום או להתיר מעבר של גלי פליטים לאירופה. (האירופים החליטו ב-29 יוני 2018 להעביר לאנקרה

טורקיה הולכת ומתרחקת מן המאפיינים הדמוקרטיים-ליברליים שיחדו אותה בעולם המוסלמי

**למרות שיחסי
טורקיה עם
רוסיה נגועים
בחשדנות
היסטורית
ובניגודי
אינטרסים,
ארדואן אינו
מהסס להתקרב
לפוטין**

סכום נוסף של 3 מיליארד יורו כדי שלא תתיר מעבר מהגרים ליבשת¹⁶).

יחסי החוץ של טורקיה שופעים עימותים ובעיות: השאיפה לראות בסילוקו של אסד לא מומשה, מצרים חשדנית כלפי אנקרה על רקע תמיכתה ב"אחים המוסלמים" ובחמאס, סעודיה ובעלות-בריתה הסוניות נוטרות טינה לאחר שאנקרה התייצבה לצד קטר וגינתה את המצור שהוטל עליה. שאיפתו של ארדואן למצב עצמו במעמד מנהיגות אסלאמית (סונית) מלבה המתחים בין טורקיה לבין השחקניות האזוריות האחרות. כך למשל, נוכח מהלכיו של ארדואן לרכוש השפעה במזרח ירושלים ובניסיונותיו להוביל המחאה נגד העברת השגרירות האמריקנית לירושלים. (ארדואן כינס ב-13 בדצמבר 2017 באיסטנבול את ועידת ההנהגה המוסלמית בתגובה להכרת טראמפ בירושלים כבירת ישראל).

טורקיה סופגת פיגועי טרור קשים שחלקם ניזומים על ידי דאע"ש וחלקם האחר על ידי המחתרת הכורדית. בהקשר זה, ביטויים ישראלים פומביים של תמיכה בכורדים הוסיפו למתח בין המדינות. לאחר שנתניהו הצהיר כי ישראל תומכת בהקמת מדינה כורדית עצמאית¹⁷, ארדואן הגיב באיום (26 ספטמבר 2017) להקפיא את תהליך נירמול היחסים עם ישראל אם לא תחזור בה מתמיכתה בעצמאות לכורדים¹⁸.

בשאיפתו לתפוס עמדת מנהיגות בעולם המוסלמי, ארדואן מנצל את "הקלף הפלסטיני" ותומך בחמאס. בעקבות הרג הפלסטינים שניסו לפרוץ את קו הגדר בעזה, ארדואן הכריז כי "ישראל ביצעה טבח בעזה" וכינה את נתניהו "טרוריסט". נתניהו לא נותר חייב והשיב: "מי שכובש את צפון קפריסין, פולש לחבל הכורדי וטובח אזרחים בעפרין - שלא יטיף לנו על

ערכים ומוסר"¹⁹. ב-14 מאי 2018 החזיר ארדואן לאנקרה את השגריר מתל אביב (ומושינגטון) והאשים את ישראל ב"רצח עם". למחרת היום, משרד החוץ הטורקי הורה לשגריר ישראל לעזוב. ישראל גירשה בתגובה את הקונסול הטורקי בירושלים. ארדואן החריף עוד את הרטוריקה שלו ובפסגת המדינות המוסלמיות באיסטנבול (18 מאי 2018) הכריז כי "השיטות שבהן משתמשים בני העם שעונו במחנות ריכוז במלחמת-העולם השנייה כלפי פלסטינים חפים מפשע, אינן פחותות מאלו של הנאצים"²⁰. באותה רוח, בעקבות קבלת חוק הלאום, ארדואן הכריז (24 יולי 2018) כי "רוחו של היטלר התעוררה מחדש בקרב בכירים ישראלים"²¹.

גם לאחר חתימת הסכם הפיוס עם אנקרה ב-2016 לא היו בצד הישראלי אשליות כי צפויה שיבה לרמת שיתוף-הפעולה הביטחוני והמודיעיני שהתקיימה בעבר עם טורקיה. על רקע זה, ונוכח צרכי אבטחת שדות הגז וההערכות לשיווק תפוקתו, ישראל עמלה בשנים האחרונות לחזק היחסים עם יוון וקפריסין בתחומי הביטחון והאנרגיה. לישראל ולקפריסין יש עניין לייצא לאירופה את תוצר מאגרי הגז שבשליטתו, ויוון, עליה נסמכת קפריסין, יכולה להוות תחנת מעבר חיונית בתוכנית שאפתנית זו.

המכלול הפלסטיני

השנה החולפת הייתה רצופה התפתחויות שמעידות על המצב הרעוע של הרשות הפלשתינית (רש"פ) ומנהיגותה. במרכזן - המשבר ההומניטרי בעזה וההידרדרות ביחסי ארה"ב והרש"פ, שהחריפה על רקע העברת השגרירות לירושלים. אל הפיצול הפנים-פלסטיני מצטרפת מציאות מערערת נוספת: אבו מאזן בן ה-83 נראה כמי שמתקרב לסיום כהונתו, והבחישות הפנימיות לקראת מועד זה גוברות. המנהיג הפלסטיני סובל מבעיות בריאות שבעטיין אושפז השנה מספר פעמים. הוא מקפיד פחות על

שפה דיפלומטית ומקרין באופן בוטה את תיסכוליו. בנאומו בפני ההנהגה הפלסטינית ברמאללה (19 מארס 2018) כינה את שגריר ארה"ב בישראל "בן כלב" ובפתיחת המועצה הלאומית (30 אפריל 2018) קבע שהשנאה ליהודים באירופה נבעה מעיסוקם בהלוואה בריבית ובבנקים. בשנות שלטונו, אבו מאזן הקפיד על התיאום הביטחוני עם ישראל וסייע להבטחת רגיעה יחסית ביו"ש. עזיבתו עלולה להצית מאבקי ירושה ואף לגרום לפגיעה בשת"פ הביטחוני עם ישראל.

הציבור הפלסטיני ביו"ש מאוכזב מהרשות הפלסטינית וספקן בנוגע ליכולתה של ההנהגה הנוכחית להביא לשינוי משמעותי ולסיום הכיבוש הישראלי. אווירת תיסכול זו - בייחוד בקרב צעירים - עמדה ברקע התפרצותה של "אינתיפאדת הבוודים" (אוקטובר 2015), שמדי פעם מזינה אירועים אלימים.

הסכם פיוס נוסף בשרשרת הסכמים שאינם מתממשים בין "פיתח" לחמאס נחתם בתיווך מצרי (12 אוקטובר 2017). הודעת הסיכום הבטיחה שהרש"פ תתחיל לתפקד ברצועה לא מאוחר מ-1 בדצמבר 2017. ישראל הגיבה כי לא תנהל משא ומתן מדיני עם ממשלה פלסטינית לה יהיה שותף החמאס. שליח ארה"ב לתהליך השלום, גייסון גרינבלט, הבהיר (19 אוקטובר 2017) שעל כל ממשלה פלסטינית להתחייב לתנאי הקווארטט: הימנעות מאלימות, הכרה בישראל וקבלת ההסכמים הקודמים, ובכלל זה פירוק טרוריסטים מנשקם ומחויבות למשא ומתן לשלום.

אלא שההצהרות החגיגיות אודות קבלת אחריות הרש"פ לרצועת עזה לא זכו למימוש, כמו גם הבטחתו של אבו מאזן כי בתום הליך הפיוס, הנשק של החמאס יעבור לפיקוח הרש"פ. החמאס, שהיה מעוניין להעביר את האחריות לטיפול במשבר הכלכלי ברצועה לכתפי הרש"פ, הבהיר כי לא יתפרק מנשקו. איתות על כוונותיו היה ביציאתה של משלחת חמאס לטהראן, שבועיים לאחר חתימת הסכם הפיוס, כדי להבטיח את המשך סיועה של איראן. איתות נוסף לגבי

סיכויי הפיוס היה בניסיון הרצח של ראש הממשלה הפלסטיני ראמי אל-חמדאללה וראש המודיעין הפלסטיני מאג'ד פרג' בביקורם ברצועה. אבו מאזן תלה בחמאס את האחריות לניסיון ההתנקשות.

בעקבות ההחלטה על העברת השגרירות לירושלים (דצמבר 2017), הנשיא טראמפ נתפס אצל הפלסטינים כמוטה לחלוטין לטובתה של ישראל. אבו מאזן הכריז כי ארה"ב פסלה עצמה מלהיות מתווך הוגן במו"מ עם ישראל. ברוח זו, הפלסטינים החרימו גם מפגש בינ"ל בסוגיית המשבר בעזה שהתקיים ביוזמת הבית הלבן (13 מארס 2018). ההנהגה הפלסטינית החליטה להקפיא את מגיעה הרשמיים עם וושינגטון ולסרב לכל דיון בתכנית מדינית. טראמפ הזהירם בתגובה כי הימנעות מהתקדמות למשא ומתן תביא להפסקת התמיכה האמריקנית בהם. הוא ציין: "אנחנו נותנים לפלסטינים מאות מיליוני דולרים בשנה ולא מקבלים שום כבוד או הערכה... כאשר הפלסטינים לא מוכנים יותר לנהל שיחות שלום, למה שאנחנו נמשיך את ההשקעה המאסיבית בהם?"²² הסרה או צמצום של הסיוע האמריקני ייצרו בעיה תקציבית משמעותית לרש"פ, שכן ארה"ב מספקת את נתח הסיוע הגדול ביותר - 350 מיליון דולר - מסך סיוע החוץ השנתי, שעומד על פי הודעת הרש"פ על 775 מיליון דולר. ואכן, במחצית ינואר 2018 ארה"ב הקפיאה 65 מיליון דולר מתרומתה הקבועה לסוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטים פלסטינים (אונר"א), וב-23 מארס 2018 אושר "חוק טיילור פורס", המתנה סיוע אמריקני לרש"פ בהפסקת המשכורות המועברות למשפחות המחבלים שנשפטו למאסר בישראל. (ברוח דומה, הכנסת קיבלה בראשית יולי השנה חוק לפיו יש לקזז מכספי המס הנגבה עבור הפלסטינים את הסכום שהרש"פ מעבירה למשפחות האסירים וההרוגים.²³) ב-24 אוגוסט 2018, ארה"ב הודיעה על קיצוץ של יותר מ-200 מיליון דולר בסיוע לפלסטינים. ההודעה זכתה לתגובות זעם של בכירי הרש"פ שטענו כי ארה"ב נטשה בכך את מחויבותה

ההיסטורית לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. התגברות התחושה הפלסטינית כי פתרון שתי המדינות הופך לבלתי אפשרי מחזקת את הקולות הקוראים להסרת התביעה למדינה עצמאית ותחת זאת לדרוש זכויות שוות במדינה אחת. אבו מאזן ביטא תרחיש זה בנאומו בעצרת האו"ם (20 ספטמבר 2017): "אם פתרון שתי המדינות ייהרס בשל יצירת מציאות של מדינה אחת... לא לכם או לנו תהיה בחירה אחרת מאשר להמשיך את המאבק ולדרוש זכויות שוות לכל תושבי פלסטין ההיסטורית."

העיסקה האולטימטיבית

הנשיא טראמפ שב ומצהיר על שאיפתו להשיג את ה"עיסקה האולטימטיבית" ולהשכין שלום בין ישראל והפלסטינים. המשך ההובלה האמריקנית של תהליך השלום יוצר לישראל הזדמנות לקדם הסדר בסיועו של מתווך אוהד, אך גם עלול - תלוי במהות התכנית האמריקאית שתוכנה נשמר עד כה בסוד - להעמידה בלחצים לבצע ויתורים כואבים, ואולי אף להטיל צל על יחסיה עם ממשל טראמפ, אוהד ככל שיהיה. מהלכיו של הנשיא האמריקני עד עתה שיקפו כוונה לשלב את המדינות הסוניות המתונות בהסדר אזורי שיכלול גם את הצד הפלסטיני. עם זאת, המדינות הערביות אינן מזדרזות להפגין פומבית סממני נורמליזציה עם ישראל (הן דורשות כתנאי לכך התקדמות מהותית מול הפלסטינים), או להבטיח תמיכה פומבית בתכנית השלום של טראמפ (הן דורשות תכנית שלא תחרוג משמעותית מגבולות הקונסנזוס הערבי המסורתי, כפי שהתבטא ביוזמת השלום הערבית). מלאכתו של הממשל האמריקני הופכת קשה יותר נוכח דחיית הפלסטינים את עצם התיווך של ארה"ב וסירובם להיפגש עם שליחיו של טראמפ. הממשל מגיב בעקיפתו של אבו מאזן ובפנייה ישירה לציבור הפלסטיני. כך מתריע חותנו ויועצו הקרוב של הנשיא ג'ארד קושנר בראיון לעיתון

הפלסטיני אל-קודס (24 יוני 2018) "בחרנו לא לרדוף אחריו [אבו מאזן]... אל תתנו למנהיגים שלכם לדחות תוכנית שאפילו לא ראו". תנאי הפתיחה של המהלך האמריקני הופכים קשים אף יותר לנוכח המשבר הביטחוני וההומניטרי בעזה. עובדה זו משתקפת במאמר משותף, עליו חתומים ג'ארד קושנר, ג'ייסון גרינבלט והשגריר דייוויד פרידמן, המבקר קשות את חמאס אך גם פותח דלת לשינוי. השלושה קוראים לחמאס להכיר במציאות קיומה של ישראל ומניחים את תנאיה של ארה"ב לארגון: "... הכרת חמאס במדינת ישראל, קבלת תקפותם של הסכמים דיפלומטים קודמים ודחיית אלימות..."²⁴ לנוכח כל אלה, הממשל צריך להכריע אם חרף סיכויי ההצלחה הקלושים הוא יניח תכניתו על השולחן, (קושנר הבהיר בראיון ל"אל-קודס" כי הממשל עשוי להציג פומבית את התוכנית גם ללא שיתוף-הפעולה של אבו מאזן). מציאות בה ארה"ב תיוואש מן הסיכוי לקדם הסדר ישראלי-פלסטיני ותיטוש את הובלת תהליך השלום עלולה להיות מסוכנת לישראל, משום שתאפשר לגורמים בינלאומיים שאינם אוהדים את ישראל לנסות ולתפוס את מקומה של ארה"ב ולדחוף יוזמות בעייתיות.

הכרת ארה"ב בירושלים כבירת ישראל והעברת השגרירות התפרשו כצעד המשקף חוסר איזון בוטה בהתנהלות האמריקנית לטובתה של ישראל, אך בפועל הממשל חוזר ומבהיר כי העברת השגרירות אינה מתייחסת לשאלת הריבונות, המקומות הקדושים והגבולות בירושלים שיידונו במו"מ. טראמפ הבהיר בהודעתו (6 דצמבר 2017): "אין אנו נוקטים עמדה לגבי שום נושא מנושאי הסדר הקבע, כולל הגבולות הספציפיים של הריבונות הישראלית בירושלים, או הפתרון למחלוקת לגבי הגבולות סוגיות אלה הן עניינם של הצדדים המעורבים"²⁵. השאלה אם ישראל תידרש להעניק תמורה כלשהי עבור מהלכו של טראמפ בסוגיית ירושלים הובהרה על ידי טראמפ עצמו (21 אוגוסט 2018): "כעת על ישראל

יהיה לשלם מחיר גבוה יותר, מאחר [שירושלים] הורדה מהשולחן. הפלסטינים יקבלו משהו מאוד טוב, מאחר שזה התור שלהם עכשיו".²⁶

ארה"ב אף משמיעה מדי פעם הסתייגויות מפעילות ההתנחלות. טראמפ עצמו הבהיר: "ההתנחלויות מסבכות במידה רבה, ותמיד סיבכו, את מלאכת עשיית השלום, אז ישראל צריכה לפעול בזהירות יתרה בכל הנוגע אליהן". ברוח זו, הממשל הכחיש בחדות (12 פברואר 2018) את דברי נתניהו שטען - במהלך שנועד לדחות הצעות-חוק פרטיות שקראו לסיפוח שטחים ביו"ש - כי הוא מנהל שיח עם ארה"ב בנושא החלת הריבונות בהתנחלויות.

עצם האמירה האמריקנית כי גבולות הקבע ייקבעו במשא ומתן מלמדת שגם ממשלו האוהד של טראמפ מניח שעיסקה אולטימטיבית מחייבת שרטוט גבולות קבע שיפרידו בין ישראל והפלסטינים. הסכמה על גבולות כאלה כרוכה בסוגיות הטעונות משמעות רבה לאופייה היהודי של ישראל, ובכללן מעמד ירושלים. תחילת תוואי גבול בירושלים נוגעת במוקד הזהות והקדושה של העם היהודי. גם מסירת שטחים ביו"ש לריבונות זרה עלולה להיות כרוכה בעזיבת כבדת הארץ שבה נטועים שורשיו של העם היהודי (מערת המכפלה, קבר רחל, קבר יוסף ואתרים חשובים נוספים). הסכם שיעניק לישראל גבולות קבע כרוך אפוא במשמעויות כבדות משקל הנוגעות לאופייה היהודי של ישראל. אפשר שיתווסף לכך אף כורח לפנות רבבות מתיישבים יהודיים מבתיהם. מהלכים אלה עלולים לגרום לקרע פנימי ולפגיעה בסולידריות של העם היהודי - בארץ ובעולם. מאידך - המשך השליטה הישראלית על האוכלוסייה הפלסטינית ביו"ש מוסיף אף הוא להזין מחלוקת עמוקה בעם היהודי.

בוויכוח על תוואי גבול הקבע הרצוי לישראל שאליו יש לחתור, נמזגו השיקולים הביטחוניים והגיאופוליטיים בשיקולים הכרוכים בזהותה היהודית של מדינת

ישראל. בהקשר זה עולות שתי טענות מרכזיות המובילות למסקנות סותרות:

- ככול שיגדל שיעור הלא יהודים בשטח שבשליטתה של ישראל, כך תאבד ישראל את אופייה היהודי. מכאן שעל מנת לשמור על אופייה היהודי, ישראל זקוקה לרוב יהודי מוצק, ולכן דרושים לה גבולות שיצמצמו את מרחב שלטונה בטריטוריה שנמצאת עתה בידה.

- נטישה ישראלית של שטחי יו"ש עקב שיקולים דמוגרפיים ואחרים תביא, בנוסף להחרפת הסיכון הביטחוני, גם לפגיעה קשה באופייה היהודי של ישראל, משום שיינטשו מקומות הכרוכים בשורשי זהותו של העם היהודי.

צפוי, אפוא, שאם טראמפ יגלה נחישות לקדם את תכניתו לעיסקה אולטימטיבית, תעלה אל פני השטח מחלוקת עמוקה בקרב העם היהודי לגבי משמעויות יהודיות קריטיות של הסדר מדיני.

חמאס

מאז סיומו של מבצע "צוק איתן" (26 אוגוסט 2014), חמאס מנסה לשקם את יכולותיו, בדגש על התחום הרקטי וחפירת מנהרות-תקיפה אל תוך שטח ישראל, הכשרת כוחות מיוחדים שאמורים לחדור לישראל, וייצור מקומי של אמצעי לחימה: רקטות, פצצות מרגמה ומזל"טים. חמאס, הפועל תחת לחצים חיצוניים (ישראל ומצרים), חשוף גם לתסיסה וביקורת ציבורית פנימית על רקע ההרס הרב שנוותר מאז "צוק איתן", העוני והמצור המתמשך, המצב הכלכלי הקשה ושיעורי האבטלה הגבוהים (בין הצעירים שגילם נמוך מ-30, שיעור האבטלה ברצועה הוא כ-60 אחוז). דו"ח של הבנק העולמי (15 מארס 2018) חושף ירידה חריפה בסך התרומות שמקבלת הרצועה - מ-400 מיליון דולר ב-2016 ל-55 מיליון דולר ב-2017.²⁷ תושבי עזה נהנים מאספקת חשמל רק מספר שעות כול יום, איכות המים העומדים

לשימושם מידרדרת ורובם אינם ראויים לשתיה, מתקני הטיפול בביוב מושבתים וקיימת סכנה להתפרצות מגפות. בישראל גוברת המודעות לסכנות הכרוכות בהחרפת המשבר ההומניטרי בעזה, אך חרף זאת, ולמרות המודעות הבינלאומית והאזורית לחומרת המצב בעזה ולפוטנציאל הנפיץ הטמון בו, הסיוע החיצוני נותר מוגבל. גוברת הרתיעה מהשקעת משאבים ב"איזור מלחמה", מהיריבות בין הרש"פ לחמאס, וממתן תרומה שתסייע לחיזוק מעמדו והתעצמותו של חמאס.

בכינוס חירום של פורום המדינות והגופים התורמים לפלסטינים בבריסל (31 ינואר 2018) ישראל הציגה תוכנית לשיקום עזה - האמורה להיות ממומנת ע"י הקהילה הבינלאומית - הכוללת פרויקטים להתפלה, חשמל, גז וכן שדרוג של אזור התעשייה ארז בעלות כוללת של כמיליארד דולר. ישראל הבהירה כי הבסיס למימוש יוזמות אלה הינו שהאחריות להן תחול על הרש"פ. אלא שאבו מאזן עצמו מפעיל לחצים כלכליים על הרצועה, כחלק ממאבקו בחמאס. בין היתר, הוא מצמצם תשלומי שכר לעובדי הרש"פ ברצועה וקוטע תשלומים למערכת הבריאות.

על רקע זה, סכנות ההידרדרות לעימות צבאי כולל עם חמאס מרחפת כל העת באוויר, ומעת לעת מתרחשות התפרצויות אלימות. חמאס מתוסכל נוכח התקדמותה של ישראל באיתור והשמדה של המנהרות ההתקפיות, המהוות מבחינתו נכס אסטרטגי. ב-30 במרס 2018 נפתחה ביוזמת חמאס סדרת הפגנות ואירועים אלימים לאורך גבול הרצועה, שכללו ניסיונות לפרוץ את הגדר ולדחוף אלפי אנשים לשטח ישראל. ב-14 במאי, ערב יום

בישראל גוברת המודעות לסכנות הכרוכות בהחרפת המשבר ההומניטרי בעזה

ה"נכבה" ויום העברת שגרירות ארה"ב לירושלים, נהרגו 62 פלסטינים ונפצעו כ-1,200 מאש הצלפים הישראלים שנועדה למנוע את פריצת הגדר. הפלסטינים לא מסתפקים בשיגור רקטות ופצצות מרגמה לעבר ישראל (ב-30 במאי 2018 נספרו כ-200 שיגורים כאלה), והם הצליחו להפעיל בהצלחה נשק חדש ויעיל: עפיפוני תבערה ובלוני הליום שגרמו לשרפות רבות (בשטח של רבבות דונמים) ולנזקים משמעותיים ביישובי עוטף עזה. ניכר שצה"ל נזהר בתגובותיו שלא להישאב למלחמה כוללת בעזה, אך בעקבות הריגת חייל צה"ל מירי צלף (20 יולי 2018) הוחרפה התגובה והותקפו כ-60 יעדי חמאס באמצעות מטוסי קרב ואש טנקים.

לצד האפשרות שהאירועים האלימים יחייבו את ישראל לצאת למבצע צבאי מקיף בעזה, קיימת גם אפשרות לרגיעה מוסכמת. בידודו של החמאס, המצב הכלכלי הנואש ברצועה, נחישותה של ישראל למנוע פריצת הגדר, וביקורת ציבורית פנימית על כך שהמחיר הכבד בחיי אדם לא הביא להישגים, דוחפים את הנהגת חמאס לבטא נכונות להגיע להפסקת-אש ארוכת טווח עם ישראל. ואכן, בעקבות הסלמה מתמשכת בעימות בה נורו במחצית הראשונה של אוגוסט 2018 עשרות רבות של רקטות ופצמ"רים אל שטח ישראל ובמקביל הותקפו כ-150 מטרות ברצועת עזה, הצדדים מתקרבים להסדר של שביתת נשק זמנית הכוללת הקלות הומניטריות לתושבי הרצועה. בהסדר מעורבים מצרים, קטר ושליח מזכ"ל האו"ם. במסגרת מאמצי התיווך אף ביקר בישראל ראש המודיעין המצרי, עבאס כאמל (15 אוגוסט 2018). הרש"פ מסתייגת מן ההסכם המתגבש ורואה בו פגיעה בסמכותה. גם בישראל נשמעו קולות ביקורת ונטען כי ההסכם מעניק מרחב נשימה לחמאס, מחזק מעמדו ועומד בניגוד לעמדתה של ישראל שלא לנהל מו"מ תחת אש עם ארגון טרור.

המשולש ירושלים-ווינגטון-יהדות אמריקה

במשולש היחסים: ירושלים-ווינגטון-יהדות אמריקה, נחשף בשנה החולפת היעדר איזון בין שתיים מהצלעות שקדקודן - ירושלים. בצלע של יחסי ירושלים-יהדות אמריקה נתגלעו מתחים ובעיות. לעומת זאת, בצלע של יחסי ירושלים-ווינגטון נרשמו שיאים של תמיכה ושיתוף פעולה, אך זאת ככל שהדברים נוגעים ליחסי ממשלת ישראל עם הממשל האמריקני. יחסי ישראל עם הצד הדמוקרטי של המפה הפוליטית בעייתיים, כפי שיפורט בהמשך.

שמירת חוסנו של "המשולש", אתגר קריטי מתמשך לממשלות ישראל, בנויה ממספר רכיבים שמאחד אותם הצורך לשמור הן על אהדת ארה"ב לישראל והן על זיקתה של יהדות ארה"ב לישראל. התעלמות מן המגמות הרוחשות בחברה האמריקנית בכלל ובקהילה היהודית בפרט, לצד התכחשות לסיכונים הכרוכים בעצם הפעלת כוח והשפעה בארה"ב, עלולים לכרסם בחוסנו של ה"משולש" ובאיזון המתבקש בין הצלעות המרכיבות אותו.

היחסים המיוחדים שבין ישראל וארה"ב מושתתים מסורתית על אינטרסים, אתוס וערכים משותפים: חירות, שוויון בפני החוק, דמוקרטיה, זכויות אדם, יחס הוגן למיעוטים, שלילת גזענות, חלוציות, יזמות, והיסטוריה ארוכה של שת"פ מדיני, ביטחוני, כלכלי ומדעי. לכול אלה מצטרפת חוליית קשר ייחודית ומשמעותית - יהדות ארה"ב.

לקהילה היהודית-אמריקנית - קרוב למחציתו של העם היהודי - יוקרה, מעמד והשפעה בארה"ב בכל תחומי החיים: פוליטיקה, ממשל, כלכלה, תקשורת, מדע, אקדמיה, תרבות, חברה ועוד. האהדה ארוכת השנים וחוצת-המפלגות כלפי ישראל נשענה תמיד גם על עוצמתה של הקהילה היהודית האמריקנית, שמעמדה והישגיה משפיעים לטובה גם על יחסם של

האמריקנים לישראל. מערכות הקשרים המסועפות שישראל פיתחה בארה"ב במרוצת השנים נשענות גם הן במידה רבה על עוצמתה של הקהילה היהודית, וכך גם התמיכה יוצאת הדופן לה זכתה ישראל מארה"ב בתחומי הביטחון, הכלכלה והמדיניות. משולש היחסים: ירושלים-ווינגטון-יהדות אמריקה מהווה אפוא משאב אסטרטגי ומכפיל כוח מכריע לעוצמת ישראל והעם היהודי.

הצלע האמריקנית

ידידותו של ממשל טראמפ לישראל זכתה לביטויים בולטים במיוחד בשנה החולפת. בראשם - ההחלטה להכיר בירושלים כבירת ישראל (6 דצמבר 2017) ובעקבותיה, ב-14 במאי 2018, העברת השגרירות לירושלים (גוואטמלה ופרגוואי הלכו בעקבותיה של ארה"ב). שיא משמעותי נוסף היה בהחלטתו של טראמפ לנטוש את הסכם הגרעין עם איראן (8 מאי 2018). בכך הושג יעד אסטרטגי שהוגדר על-ידי ראש ממשלת ישראל כבעל עדיפות עליונה. ההחלטה האמריקנית הפגינה גם עד כמה אימצה ווינגטון את טיעוניה של ישראל בסוגיה זו. ארה"ב לא היססה להשתמש בזכות הנטו כדי להגן במועצת הביטחון (18 דצמבר 2017) על החלטתה להכיר בירושלים כבירת ישראל (14 מתוך 15 החברות תמכו בהצעה שהוגשה על ידי מצרים). שגרירת ארה"ב ניקי היילי לוחמת באדיקות את מלחמתה של ישראל באו"ם. כאשר ארה"ב הודיעה על פרישתה ממועצת זכויות האדם של האו"ם (19 יוני 2018) השגרירה הסבירה: "ארגון זה קיבל בעשור האחרון יותר החלטות המגנות ספציפית את ישראל, מאשר סך כל ההחלטות המגנות את סוריה, איראן וצפון-קוריאה"²⁸. האהדה העמוקה כלפי ישראל באה לביטוי גם בביקורו בארץ של סגן נשיא ארה"ב מייק פנס, שהכריז בכנסת (22 ינואר 2018) כי "ארה"ב לעולם לא תרשה לאיראן להשיג נשק גרעיני. נתניהו גמל לו באומרו כי "לשום סגן

נשיא אמריקאי לא הייתה מחויבות כזו לעם היהודי, וכי ההכרה האמריקאית בירושלים כבירת ישראל היא החלטה היסטורית שתזכה למקום הראוי בין ההחלטות המכוננות בתולדות הציונות, בהן הצהרת כורש, הצהרת בלפור וההכרה של טרומן בישראל.

ביטויי האהדה הסוחפים כלפי ישראל מושמעים בעיקר מהצד הרפובליקני של המפה הפוליטית בארה"ב, אך התמונה שונה בצד הדמוקרטי של המפה. היחס לישראל הפך בשנים האחרונות בארה"ב לנושא תלוי-מפלגה. בסקר מתחילת השנה של מכון PEW נמצא כי מעמיק הפער בין רפובליקנים לדמוקרטים הנשאלים אם אהדתם נתונה לישראל או לפלסטינים. 79 אחוז מן הרפובליקנים אוהדים יותר את ישראל לעומת 27 אחוז בלבד בקרב הדמוקרטים. בעוד שהאהדה לישראל בקרב הרפובליקנים במגמת עלייה, בקרב הדמוקרטים היא במגמת ירידה. מציאות זו מציבה אתגר משמעותי למימוש היעד האסטרטגי המסורתי של ממשלות ישראל לדורותיהן: שמירת האהדה הדו-מפלגתית, ושמירת התמיכה של יהדות אמריקה - בעיקר הדור הצעיר - שרובה (שני שלישים ויותר) אוהד את המפלגה הדמוקרטית. אתגר זה נעשה מורכב יותר ככל שהשסע הערכי בארה"ב גדל, וככל שהיחס למהלכי מדיניות של ישראל הופך לסלע מחלוקת בין-מפלגתית. בחוגים אינטלקטואלים-ליברליים בארה"ב מתגלעים ספקות ביחס לנאמנותה של ישראל לערכים שבתשתית יחסיה המיוחדים עם ארה"ב. טענותיהם מתמקדות ביחסה של ישראל לפלסטינים, בקיפוח ערביי ישראל, בהיעדר שוויון בין המינים, בעירוב דת ומדינה, בהעדפת ערכים יהודיים על ערכים דמוקרטיים ועוד. לעומת זאת, בקרב הרפובליקנים התמיכה בישראל מתגברת, ונידחות בתוקף טענות כאילו הסכסוך הישראלי-פלסטיני פוגע באינטרס האמריקני או שוחק את הערכים המשותפים לשתי המדינות (בהקשר זה משמעותית התמיכה הרבה שלה זוכה ישראל בקרב

נוצרים אוונגליסטים בארה"ב, הנוטים אף לתמוך במדיניות יישובה של ארץ-ישראל השלמה). במציאות אמריקנית מקוטבת גובר, כאמור, הקושי לשמור על האהדה הדו-מפלגתית לישראל, ולצידו גובר הפיתוי לזכות בתמורה מידית מהצד התומך (הרפובליקני) תוך התעלמות מן המחירים שעלולים להיגבות מישראל בטווח הארוך יותר.

במקביל, יש להיערך למציאות שבה מתעצמת השחיקה בנכונות של ארה"ב להמשיך ולמלא תפקיד של שוטר אסטרטגי במזה"ת. התפתחות כזו אינה עולה בקנה אחד עם האינטרס הישראלי, והיא מחייבת את ישראל לעדכן את ציפיותיה בהתאם.

הצלע היהודית

בקרב יהודי אמריקה, בדגש על בעלי תפיסות ליברליות, מתגברת מגמה של שחיקה במרכיב הזהות היהודי. ריבוי נישואים מעורבים תורם למגמה זו. יותר ממחצית מיהודי ארה"ב מזדהים כליברלים ורק 20 אחוז מעידים על עצמם כ"שמרנים". רוב יהודי ארה"ב (70 אחוז) ניצבים בצד שנחל מפלה בבחירות 2016. המדיניות הישראלית בנושאים שונים (בעיקר המשך השליטה בפלסטינים) נתפסת בעיני יהודים ליברלים רבים כלא עולה בקנה אחד עם השאיפה להיות "אור לגויים" ועם החתירה ל"תיקון עולם" (ברוך זו, אישור חוק הלאום בכנסת ב-19 ביולי 2018 עורר ביקורת קשה בציבורים יהודיים אלה). מתעורר אפוא מתח בין פרשנותם לערכים ליברליים לבין אהבתם לישראל. לדידם של יהודים אלה, ישראל נעה לכיוון "שמרני" ומתרחקת מערכים ליברליים ופולורליסטיים. ביטוי לכך אפשר לראות גם במחלוקות בנושאי דת ומדינה: הכרה בזרמי היהדות, הגיור והתפילה בכותל.

יוצא אפוא שמגמות הקיטוב הפנימי בארה"ב מחד גיסא, והתחזקות הימין בישראל מאידך גיסא, מקשות על תחושת הסולידריות של ציבורים אלה עם ישראל. היעדר אחדות יהודית בנושא ישראל רלוונטית, כמובן,

גם ליכולתה של הקהילה להפעיל השפעה פוליטית לטובת ישראל. לכך יש להוסיף ירידה אפשרית בכוחם של הארגונים היהודיים ברמת הקהילה וברמה הארצית, על רקע מגמה כוללת של נטישת ארגונים גדולים ועידן "פוסט-ארגוני" באמריקה בכלל וביהדות אמריקה בפרט. למנהיגות היהודית בארה"ב יש דילמה נוספת, הנוגעת לזהותו של הנשיא טראמפ: האם וכיצד לתת ביטוי לאי-הנחת של רוב יהודי אמריקה מן הנשיא, מבלי לאבד מעמד והשפעה שנרכשו במאמץ רב על פני עשרות שנים. ועוד: כיצד לעשות זאת מבלי לפגוע באינטרסים של מדינת ישראל, הרואה בטראמפ ידיד רב זכויות. (ממשל טראמפ לא מסתיר תסכולו מכך שמהלכיו הפרו-ישראליים - בדגש על העברת השגרירות לירושלים - אינם זוכים להכרה ולתודה מצד ציבורים רחבים ביהדות ארה"ב).

הקיטוב הפנים-יהודי מצביע על תופעה נוספת: אותו חלק מיהדות ארה"ב (30-20 אחוז) - בעיקרו אורתודוקסי - שתמך בטראמפ חושף אסטרטגיה חדשה לאינטגרציה יהודית בחברה האמריקנית הכללית. במאה השנים האחרונות, מודל השילוב התבסס על אימוצם של ערכים חברתיים - פלורליזם, סובלנות, שוויון - תוך מחיקת מאפייני תרבות ודת יהודיים מוֹחָצָנִים (המזוהים עם היהדות האורתודוקסית). השינוי במאפייני הימין הנוצרי האמריקני והגידול היחסי במספרם של היהודים האורתודוקסים מבליטים מסלול חדש לאינטגרציה בחברה האמריקנית המתבסס על ערכים של הוגנות (שכר ועונש), נאמנות, קדושה, סמכות ולאו דווקא על הערכים שמודגשים על-ידי הליברלים בארה"ב.²⁹

תופעה זו מתחזקת גם מכך שחלקים בציבור היהודי-ליברלי הולכים ונטמעים בקהילה האמריקנית הכללית, ולעומתם קהילות האורתודוקסית והחרדית גדלות בשל שעורי ילודה גבוהים. עם זאת, קהילות אלה היו באופן מסורתי פחות מעורבות בשיח הציבורי והפוליטי בארה"ב, ולכן לא ברורה עדיין השלכת המגמות הדמוגרפיות הפנים-יהודיות על עתיד עוצמת ההשפעה היהודית בארה"ב.

לקיטוב הרעיוני המתחולל בארה"ב יש במידה מסוימת מקבילה ישראלית. הנהגת שתי המדינות נתונה בידי זרמים פוליטיים השמים דגש על ערכים של שמרנות, לאומיות, דת, ומסורת, ומצדדים במדיניות חוץ המבוססת על תחרות וריאל-פוליטיק נטולת אשליות בדבר אחוות עמים עולמית. מגמות רעיוניות אלה בשתי המדינות, יחד עם עליית כוחו של הזרם האורתודוקסי ביהדות ארה"ב, מצביעות על התפתחות שטרם ברור אם תהפוך לעניין של קבע: הופעתו של משולש יחסים אלטרנטיבי, שערכיו המשותפים שונים משמעותית בנקודות מסוימות מהערכים שאיפיינו את המשולש "הישן".

גורמים שונים במנהיגות היהודית בארה"ב מתריעים על רקע זה, כי על מקבלי ההחלטות בירושלים לגלות יתר תשומת לב למגמות השינוי בארה"ב. לדבריהם, הזמן החולף שוחק את הזיכרון של אירועים היסטוריים מעצבים: השואה, הקמתה ההרואית של המדינה ("מעטים מול רבים"), הניצחון בששת הימים, מבצע אנטבה, פיגועי ה-11 בספטמבר. ולכן, ישראל צריכה להעניק עדיפות לטיפול האהדה האמריקנית הדו-מפלגתית כלפיה ולהגביר המודעות להישגיה ולהיותה נכס רב ערך לארה"ב. מודגש גם הצורך להשקיע משאבים ביצירת בסיס תמיכה בקרב הדור הצעיר ובקרב קהילות המיעוטים המתרחבות בארה"ב (היספאנים, שחורים, אסיאתיים). בד בבד, נטען כי מדיניותה של ישראל צריכה גם להתייחס לקושי בזיקה כלפיה, שנוצר בקרב ציבור יהודי ליברלי גדול בארה"ב, בדגש על הדור הצעיר.

ההתפתחויות המתוארות מציבות בפני ממשלת ישראל דילמות מורכבות: האם יש לישראל עניין (ויכולת) להקפיד על דרך התנהלות מול ממשל טראמפ, שגם תשמור על רמתם של היחסים הקרובים עמו וגם תקרין שישראל אינה מאמצת את מכלול סולם הערכים שלו? האם יש להוסיף ערוצי שיח ולשפר מנגנוני תיאום כך שעמדת יהודי התפוצות תשוקלל ביתר יעילות בתהליכי קבלת

הערות

http://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD/ISR	1
The Economist, June 14, 2018	2
הארץ, 19 יולי 2018	3
Reuters, 14 April 2018	4
הארץ, 6 יולי 2018	5
Reuters, 7 August 2018	6
Ynet, 6 יולי 2018	7
Wall Street Journal, 21 May 2018	8
הארץ 23 אוגוסט 2017	9
הארץ, 18 פברואר 2018	10
הארץ, 12 יולי 2018	11
הארץ, 4 יולי 2018	12
The Atlantic, 2 Apr 2018	13
NYT, 3 February 2018	14
NYT, August 10, 2018	15
Hurriyet Daily News, 29 June 2018	16
הארץ, 13 ספטמבר 2017	17
הארץ, 26 ספטמבר 2017	18
הארץ, 1 אפריל 2018	19
הארץ, 18 מאי 2018	20
הארץ, 24 יולי 2018	21
הארץ, 2 ינואר 2018	22
Ynet, 2 יולי 2018	23
Washington Post, 19 July 2018	24
The White House, Statement by President Trump on Jerusalem, December 6, 2017	25
הארץ, 22 אוגוסט 2018	26
הארץ, 15 מרס 2018	27
Wall Street Journal, June 19, 2018	28
"עליית האורתודוכסיה וקיטוב פוליטי-תרבותי בקהילה היהודית אמריקאית", מצב העם היהודי: הערכה שנתיית -2017 תשע"ז, המכון למדיניות העם היהודים, 2017.	29

ההחלטות המתקיימים בישראל בנושאים הנוגעים לעם היהודי? וכמובן: עד כמה יש להפגין רגישות ישראלית בעת קבלת החלטות שיש להן השלכות על יהדות ארה"ב?

סיכום

האורות והצללים בתמונה האסטרטגית מלמדים כי עוצמתה הגוברת של ישראל אינה פותרת את היעדרה הכרוני של יציבות ביטחונית במזה"ת. הרגיעה תמיד עלולה להתגלות כזמנית ולהיות מופרת, גם כאשר לכאורה אין למעורבים אינטרס בהידרדרות אלימה. סכנת הגלישה המהירה לאלימות קשה מחייבת את ישראל לכלכל צעדיה בתשומת-לב רבה, אך תוך זהירות שלא לכלוא עצמה בסד של שיתוק והיעדר יוזמה בתחום המדיני.

עוצמתה האסטרטגית והימצאותו של נשיא אוהד בוושינגטון פותחות לישראל אפשרות לעשייה מדינית שתבלום את סכנת הגלישה למציאות של מדינה דו-לאומית המאיימת על זהותה היהודית של ישראל. חלון ההזדמנות האסטרטגי הפתוח עתה לישראל לא בהכרח ייוותר פתוח לעד.

אנטישמיות לאחר 70 שנה של ריבונות

אירועים אלימים באירופה, איבה בעולם המוסלמי
ועמידה על המשמר בארה"ב

כצמאי דם ילדים, גוזלי נכסים של תושבים ילידים, ולא פעם תוארו כממשיכי הכיבוש התנ"כי האכזרי. לאחר קרוב לחמישים שנה של הדחקה, הכעס האנטי-ישראלי והאנטישמי פרץ ביתר שאת. הביטוי "הגרמנים לעולם לא יסלחו ליהודים על אושוויץ", שטבע הפסיכואנליסט הישראלי צבי רקס, משקף את עוצמת אי-הנוחות של האירופים המוצאים את עצמם מתמודדים עם נושא השואה. החיפוש האובססיבי אחר מעשים לא ראויים של ישראלים ושל יהודים הפך לאסטרטגיה בולטת להשתחררות מרגשות האשם הקולקטיביים של אירופה.

בשנות ה-90, כתוצאה מפעילותה של ועדת התביעות שדאגה להחזרת הרכוש היהודי שנגזל במהלך מלחמת-העולם השנייה, מספר מדינות באירופה המערבית הכירו באופן רשמי באחריות לחלקן בהשמדת היהודים, אחדות אף ביקשו מחילה על מעשיהן. בקרב חלק מאזרחי מדינות אלה, ובעיקר בקרב גורמים לאומניים, ההכרה ובקשת המחילה נתפסו כהתרפסות כלפי היהודים, והעלו את תחושות הכעס כלפי היחס המועדף שבו - לפי תפיסה זו - התייחסו ממשלות אירופה כלפי אזרחיהן היהודים.¹

בשנת 1945, לאחר חשיפתם של מחנות ההשמדה הנאצים וההכרה בחומרת האסון שגרמה האידיאולוגיה האנטישמית ליבשת אירופה כולה ולעם היהודי בפרט, אימצו מדינות אירופה מדיניות של פסילה עקרונית של אמירות העלולות להתפרש כתומכות בגזענות. למעט בודדים - שלא העזו להתבטא בפומבי - במערב אירופה הפגינו האזרחים אמפתיה כלפי ניצולי השואה, שאליה התלוותה, לפחות עד מלחמת ששת הימים, גם אהדה רחבה למדינה היהודית המתחדשת.

למרות הבקיעים, תקופת החסד נמשכה, למעשה, עד ספטמבר 1982 (טבח סברה ושתילה). החל מ-1982, גינויים וביקורת כלפי ישראל, שעד אותו שלב הושתקו והודחקו, הפכו לנראטיב התקשורתי השולט. התבססות השיח הביקורתי על ישראל נתנה לגיטימציה מחודשת לשיח הכחשת השואה והשיח האנטישמי שהיו בשוליים. בהדרגה נושלו היהודים מתפקיד הקורבן והפלסטינים תפסו את מקומם. במשחק התפקידים הבינארי של תחרות הקורבנות, שמעו הישראלים מחדש האשמות שהושמעו במשך מאות שנים באירופה הנוצרית. הישראלים תוארו

הקיצוני והשמאל הקיצוני (האנטישמיות של השמאל הקיצוני עוטה לעיתים אצטלה של אנטי-ישראליות). בסך הכל מהוות שלוש הקבוצות, בין חמישית לשליש מהאוכלוסייה הכללית במדינות האירופיות השונות, ובכך הן עלולות ליצור מסה קריטית של חסם (בלתי-רשמי) להשתלבות פשוטה של יהודים - בתור שכאלה - במרחב הציבורי המקומי.

לנוכח גלי ההגירה ההמונית הפוקדים את אירופה, מתעוררת תנועה רב-לאומית של חזרה ללאומיות ולשמרנות המסוגלת לערער את היציבות הפוליטית של מדינות האיחוד האירופי ואת חזון הפוליטי המשותף. התרחישים העתידיים המצטיירים עבור אירופה אינם מבשרים טובות עבור יהודי היבשת. לא מן הנמנע שחלק נכבד מהם יהגרו בעשורים הבאים עקב הידרדרות כלכלית של היבשת, שינויים דמוגרפיים, מהפכים פוליטיים, ערעור הביטחון האישי וגם אלימות על רקע אנטישמי שהממשלות המקומיות, חרף רצונן הבלתי-מוטל בספק, יתקשו למגר.²

החוק הפולני החדש וההתעוררות הזהותית במרכז אירופה

ההיסטוריה של היהודים כקורבנות הגזענות מילאה תפקיד סמלי משמעותי בכינון הסדר ליברלי לאיחוד האירופי והרחבתו בשנת 2004 לחלק ממדינות ברית וארשה והרפובליקות הסובייטיות בעבר. אולם היחס לישראל וליהודים במדינות הגוש המזרחי שונה במקצת מהיחס אליהם במערב אירופה. חוק פולני חדש, שאושר בינואר 2018, אוסר להאשים את פולין בשואה. חוק זה לא נבע ישירות מאנטישמיות (אם כי זו תרמה לחקיקתו) אלא היה התוצאה של עימות מביך של פולין עם האתגר הקיומי של בניית זהות בתר-קומוניסטית חדשה, המעסיק את רוב מדינות מזרח אירופה. התמודדות מושכלת שמטרתה סיכול חקיקת חוקים מסוג זה בעתיד דורשת הבנה מעמיקה והתמודדות עם שלושה מניעים קיומיים

במאה ה-21, ובמיוחד בעקבות האינתיפאדה השנייה (2000-2004), תחושות השנאה כלפי היהודים באירופה הפכו לנורמה בקרב בני המהגרים ממוצא מוסלמי ובקרב הימין הקיצוני. בצל השימוש ההולך ומתרחב ברשת האינטרנט, הבמה החדשה שבה משתחררים שצפי שנאה באין מפריע (וללא אחריות), על רקע מיאוס עממי גובר כנגד רודנות השיח הפוסט-לאומי ששלט בכל אירופה מאז תום מלחמת-העולם השנייה, בצל הגלובליזציה הכלכלית, שלטענת רבים הובילה לערעור הסדר החברתי, ועל רקע ריבוי המהגרים (שהעצים את תחושות האיום הזהותי), התרבו התקריות האנטישמיות. הקונפליקט הישראלי-פלסטיני המתמשך מהווה תמריץ או אמתלה לריבוי מעשי אלימות נגד יהודים ומוסדותיהם. המלחמה בעיראק ובסוריה הוסיפה על אלו גם את התעמולה הג'יהאדיסטית שתורגמה למעשי טרור רצחניים בקהילה היהודית ובמרחב הציבורי הכללי.

כשליש מיהודי מערב-אירופה שוקלים להגר, ושיעור גדול עוד יותר סבורים כי עתידם של ילדיהם לא יהיה באירופה

היום, כשאנו מציינים שבעה עשורים של ריבונות יהודית שתחילתה שנים ספורות לאחר השואה, נראה כי ברוב הגדול של החברות המערב-אירופיות, התחושות האנטישמיות נמצאות במגמת ירידה. ועדיין, בשל מיעוט קולני ומגויס יותר, הפרסום הרחב הניתן לתקריות אנטישמיות מגביר את החוויות היומיומיות ומשפיע על התנודות הדמוגרפיות, היהודים חוששים לעתידם ואינם מרגישים בטוחים לבטא את יהדותם במרחב הציבורי. כשליש שוקלים להגר, שיעור גדול יותר סבורים כי עתיד ילדיהם איננו נמצא ביבשת הישנה (טבלה 1). ניתן לזהות שלושה מוקדי שנאה: המוסלמים האדוקים, התומכים בעמדות הימין

למדינות האזור: (1) צורך ב"הלבנת" הזיכרון הקבוצתי; (2) גיבוש נראטיב לאומי פוזיטיבי; (3) העצמת הכבוד האבוד.

בפולין, בנוסף לסלידה כלפי היהודים, המושרשת עמוק בהיסטוריה הפולנית, חברו יחדיו שלוש נסיבות והולידו חוק זה, שהפיתע את העולם המערבי ואת מדינת ישראל:

א. מרבית המדינות הללו נרמסו ע"י השלטון הקומוניסטי. הנראטיב הקומוניסטי תיאר את המאבק הסובייטי כשחרור מהרודן הנאצי. בעקבות התחדשותו, בשנים האחרונות, של הדחף האימפריאליסטי הרוסי (אשר בא לידי ביטוי בסיפוח חצי-האי קרים), הנראטיב הפולני החלופי מתאר הן את השלטון הנאצי והן את השלטון הסובייטי כגורמי דיכוי שרמסו את כבודו וזהותו הלאומית של העם הפולני. נראטיבים לאומיים נוטים מטבעם להצגה בינארית, אשר אינה מתחשבת במורכבויות. הנראטיב החדש מבקש לתאר את פולין כ"קורבן" ולהסיר את תיאורה כ"סייענית [לנאצים]". למרות נכונותו של הציבור היהודי והישראלי להודות שהגרמנים הם האחראים הבלעדיים להמצאת מחנות ההשמדה, ההשוואה שעורכים דוברי ההמשלה הפולנית בין עוצמת האבדות שנגרמו לעם היהודי לבין קורבנות העם הפולני היא עיוות היסטורי. העם הפולני ספג אומנם בעצמו אבדות גבוהות במספרים מוחלטים (שישה מיליון אזרחים פולנים נהרגו בפולין, מתוכם שלושה מיליון יהודים), אולם בעוד ששיעור הלא יהודים שנרצחו עמד על 11 אחוזים מכלל אוכלוסיית פולין, שיעור היהודים שנרצחו עמד על 90 אחוזים מקרב האוכלוסייה היהודית בפולין לפני המלחמה.

ב. תגובה שמרנית קסנופובית. כמו בשאר חלקי היבשת, קבוצה משמעותית על הספקטרום הפוליטי הפולני מגבשת תגובה שמרנית, שמכותנית ולאומנית לתהליכי הגלובליזציה ולהגירה האיסלאמית. לנוכח אי-הבהירות לגבי עתידו של האיחוד האירופי,

המנהיגים הפוליטיים המפקפקים ברעיון האיחוד האירופי נוטים יותר ויותר להשמיע אמירות פרובוקטיביות, המתעמתות חזיתית עם הנראטיב האירופי הרואה בהשמדת היהודים את אחד האירועים המכוננים בתהליך שהביא להקמת האיחוד האירופי. הכחשת השואה או הקטנת ממדיה מהווה עבור מנהיגי ימין קיצוניים כלי נוסף בהעצמת הגאווה הלאומית (על חשבון היהודים) והזדמנות לקבל תמיכה עממית רחבה. ברור שהסמכותנות, בהיותה אנטי-גירה ואנטי-מיעוטים, היא כר פורה גם לאנטישמיות.

ג. חשש מגלי הגירה. גורם משמעותי בהונגריה (פחות רלוונטי בפולין) הוא העצמת הפחד ממהגרים. בכל אירופה, ההמונים חוששים לעתידה הדמוגרפי של מדינתם, ולכן רבים מצטרפים לגורמים השמרניים.

התגובה הישראלית לצירופם של חברי ימין קיצוני לממשלות אירופה ולחוק הפולני

מתוך שיקולים פרגמטיים, מול צירופם לממשלה של חברי הימין הקיצוני (הונגריה, אוסטריה, הולנד, איטליה וגרמניה) מדינת ישראל יוצאת בהצהרות עקרוניות חד-משמעיות, אך אינה נותנת להן גיבוי בצעדים דיפלומטיים קונקרטיים. ראש ממשלת הונגריה ויקטור אורבן, שלא פעם התבטא בשפה פוגענית כלפי יהודים, אף הוזמן לביקור בישראל למורת רוחה של הקהילה היהודית ההונגרית. מבחינת הקהילות היהודיות המקומיות, היעדר גינוי ישראלי חריף משדר ליהודי אירופה שמדינת ישראל מוקירה יותר את האינטרסים הפוליטיים שלה מאשר היא מכבדת את זיכרון השואה, או מתחשבת במצוקתן של הקהילות המקומיות.

יש לציין שבסופו של דבר, הסעיף השנוי במחלוקת בחוק הפולני בוטל ביולי 2018 בעקבות לחץ בינלאומי. ביטולו היה כרוך בהצהרה משותפת של ממשלות ישראל ופולין ובקבלה חלקית של הנראטיב הפולני

ע"י ישראל. מכיוון שהסיבות העמוקות לחקיקה המתוארות לעיל לא הגיעו לפתרון הולם, בהחלט הגיוני להניח שיעלו מחדש, במוקדם או במאוחר, חוקים מקבילים במדינות השכנות (בהונגריה כבר פרצה סערה לגבי אתרים ופעולות לזכר השואה, כמו תצוגת הנעליים הנטושות 'ראקפארט' לאורך גדת הדנובה של פֶּשְׁט, החלק העתיק של הבירה ההונגרית, במגמה לציין ולהזכיר את הפשעים שבוצעו ע"י הפאשיסטים ההונגריים, בעלי-בריתם של הנאצים).

כיוון אפשרי לניסוח נראטיב לאומי חלופי המסוגל לאחד מאחוריו את אזרחי המדינה הפוסט-קומוניסטית ללא צורך בשלילת הסבל היהודי טמון בשבירת "תחרות הקוֹרְבָּנוֹת" (memorial concurrency) ובהצהרה ששני העמים - היהודי והפולני - סבלו מהנאצים בעבר ושעכשיו, שמונה עשורים מאוחר יותר, רצוי ששני העמים יפתחו דף חדש מתוך כבוד הדדי ושיתופי פעולה תרבותיים וכלכליים.

ישראל יוצאת בהצהרות עקרוניות נגד התבטאויות אנטישמיות של מפלגות הימין הקיצוני, אך אינה נותנת להן גיבוי בצעדים דיפלומטיים קונקרטיים

אנטישמיות בארה"ב

שיעור האירועים האנטישמיים באמריקה הצפונית נמוך לאין ערוך מזה שבאירופה ובארצות ערב. אולם לאחרונה נשמעו בקרב יהדות ארה"ב קולות המודאגים מהתגברות האנטישמיות של קבוצות רדיקליות המזדהות עם חלק מהמטרות של ממשל טראמפ. למתבונן בישראל ובאירופה קשה להבין את הסיבה לדאגה: לקבלתם המלאה של בני העם היהודי באליטה התרבותית והפוליטית אמריקאית, גם כאשר הם משמרים סימני זהות יהודית מובהקת,

אין אח ורע בהיסטוריה היהודית המודרנית.³ אולם קיים חשש ממשי מפני "מדרון חלקלק" וחזרת היבטים מהעבר (לפני שנות ה-50 וה-60 של המאה העשרים), מהתקופה שבה ארה"ב הייתה מדינה בעלת אופי "נוצרי" הנשלטת ע"י רוב לבן, אנגלו-סאקסי ופרוטסטנטי, תקופה שבה היהודים סבלו מהדרה חברתית, אקדמית וכלכלית.

ההשתלבות החברתית המוצלחת של יהדות אמריקה התאפשרה בזכות מימוש עקרון ההפרדה בין כנסייה ומדינה, שממנו נבע התפיסה של זירה ציבורית נייטרלית מבחינה דתית. עקרון זה אֶפְשָׁר את התפשטות התפיסה הרב-תרבותית וחיזק את האידיאל המריטוקרטי. תחושת ההתחזקות לה זכו הקבוצות האוונגליסטיות עם בחירתו של דונלד טראמפ לנשיאות, כמו גם מאמצייהן של קבוצות אורתודוכסיות יהודיות החוברות לקבוצות נוצריות בניסיון לאתגר את ההפרדה הקיימת בין כנסייה ומדינה (בעיקר ע"י חתירה לקבל מימון ממשלתי לבתי-ספר דתיים), עלול לערער את הסדר העדין הקודם, אשר במידה רבה דחק את האלמנטים הנוצריים אל מחוץ לספירה הציבורית.

אין זה מקרה שבראש המאבק נגד מימון ציבורי לחינוך הדתי עומד הארגון היהודי ADL (הליגה נגד השמצה), שחרת על דגלו את השמירה על זכויות הפרט, שלילת מימון ציבורי לחינוך על בסיס דת, ושמירה על ניטרליות מצד הממשל האמריקאי בענייני מימון מוסדות הדת. למעשה, יותר מאשר בין יהודים ולא יהודים, הוויכוח שדורש ליבון וביורר הינו פנים-יהודי. ADL והלוחמים האחרים למען מניעת מימון ציבורי לבתי ספר פרטיים (שרובם דתיים) מודעים להתרופפות של מאזן הכוחות ורואים בגורמים היהודיים הפועלים למימון מוסדות דת "מדליקי מדורות", מחוסרי אחריות ופרספקטיבה ארוכת-טווח. הם חוששים כי כתוצאה מפעולותיהם, ארה"ב עלולה לחזור לעידן שבו היהודים היו מודרים מעמדות השפעה בכלכלה ובפוליטיקה.

אינדקס מקיף תלת-ממדי של אנטישמיות

לנוכח התעוררות מחודשת של אנטישמיות באירופה ובמקביל - מאמצייהן של ממשלות מדינות האיחוד האירופי להיאבק בתופעה זו, קיים צורך באינדקס אינטגרטיבי לאנטישמיות, המסוגל לספק למקבלי ההחלטות בישראל ולמנהיגים של ארגונים יהודיים ברחבי העולם כלי מדיניות למעקב אחרי ההתפתחויות, לסייע בקבלת ההחלטות, ולהערכת יעילותן של פעולות ההתערבות שיושמו.

כלי המדידה הקיימים מוגבלים להיבטים מסוימים של התופעה, חלקים בודדים בתצורה האנטישמיות. חלקם בוחנים את דעת הקהל, בעוד שאחרים סופרים ומאמתים תקריות אלימות או התעללויות והטרדות כלפי יהודים. מחקרי שטח בוחנים מעת לעת כיצד תופסים היהודים עצמם את האנטישמיות.

אינדקס האנטישמיות באירופה של המכון למדיניות העם היהודי מוצג כאן זו השנה הרביעית ברציפות. מטרתו של אינדקס זה היא למדוד את אי-הנוחות שחשה יהדות אירופה ואת רמות האיומים המופנים נגדה. הוא מיועד לשמש ככלי למעצבי מדיניות, והוא מתייחס לשלושה ממדי אנטישמיות המשלימים זה את זה והמשפיעים על חייהם של יהודים כפרטים ועל חיי הקהילה היהודיים. האינדקס של המכון למדיניות העם היהודי משלב נתונים **מסקר ה-100 הגלובלי של גישות כלפי יהודים** של הליגה נגד השמצה (ADL), שנערך בשיתוף עם מספר מכוני מחקר, **נתונים על התנהגות אנטישמית (תקריות)** שנאספו ע"י ארגונים יהודיים מקומיים המופקדים על הביטחון (כמו CST בבריטניה ו-SPCI בצרפת), וממצאים מחקרניים ביחס **לאנטישמיות כפי שהיא נתפסת ע"י היהודים**.

ניתוח הנתונים וההתפתחויות המרכזיות, כפי שהם עולים מהאינדקס:

- עמדות הציבור הכללי כלפי היהודים הולכות ונעשות חיוביות יותר במשך השנים. ייתכן שתחושות אלו קשורות לעליה בגילויי השנאה כלפי מהגרים, שנתפסים כ"אחר" המאיים על הזהות הלאומית.
- למרות מגמה חיובית זו, מספר התקריות האלימות על רקע אנטישמי עלה בצורה תלולה, בשנה האחרונה. עליה זו טמונה, בין היתר, בנוכחותן של קבוצות מיעוט (פעילי ימין קיצוני, פעילי שמאל קיצוני, ומוסלמים קיצוניים) שאינם משפיעות על הסטטיסטיקות ומחזיקות בעמדות אנטישמיות מובהקות.
- מספר התקריות האלימות על רקע אנטישמי נגד יהודים בכל שלושת המדינות בהם מתמקד דו"ח זה גדל בשנים האחרונות. בצרפת, מספר התקריות האלימות על רקע אנטישמי אומנם ירד, אך מספר התקריות המערבות אלימות קיצונית עלה, והוא כולל שני מקרי רצח אלימים של נשים מבוגרות על ידי שכניהם - מוסלמים קיצוניים.
- בצרפת, האלימות כלפי יהודים מזוהה באופן ברור עם האסלאם הקיצוני. באנגליה ניתן למצוא תקריות אלימות שבוצעו על ידי עבריינים המזוהים עם הימין הקיצוני. בגרמניה, על פי הנתונים המוסדיים, רוב התקריות האלימות מזוהות עם הימין הקיצוני (זוהי ברירת המחדל כאשר זהות התוקף לא משוייכת באופן מובהק לקטגוריות האחרות). בשלוש המדינות, היהודים עצמם חוששים בעיקר מאלימות מוסלמית.
- בבריטניה - המדינה שבה היהודים הרגישו עד עתה חלק אורגני מהמרחב התרבותי, החברתי, הכלכלי והפוליטי - שיעור היהודים השוקלים להגר מתוך תחושה של חוסר ביטחון גדל בצורה

רדיקאלי בעל עמדות עוינות כלפי ישראל והיהודים יערער על המשכיות הקהילה היהודית בבריטניה, תיפגע במעמדה הכלכלי והפוליטי של ישראל באירופה ותיתן לגיטימציה לביטויים חמורים של אנטישמיות שעד כאן היו נחשבים בלתי לגיטימיים במערב הליברלי. ניתן לצפות שאם לא יצלח המאבק של הקהילה היהודית הבריטית להפלת קורבין, מפלגות שמאל נוספות בארצות המערב - ובמיוחד אלה המעוניינות לרכוש את קולם של המוני בוחרים מוסלמים - לא יעמדו בפיתוי ויאמצו עמדות דומות.

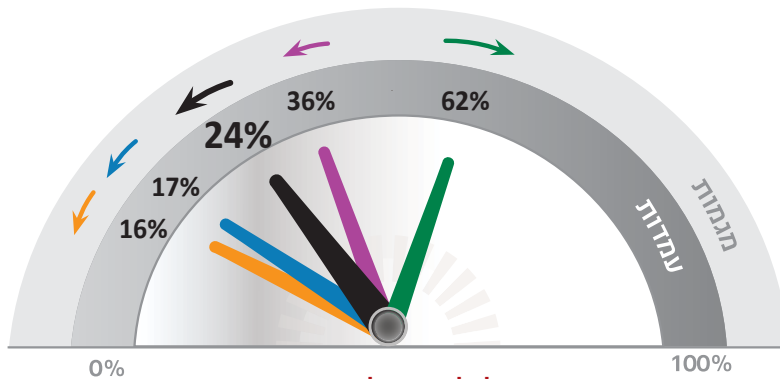
דרסטית בשנים האחרונות (מ-19% בשנת 2014 ל-31% בשנת 2018). הדבר מתכתב עם בחירתו של ג'רמי קורבין למנהיג מפלגת הלייבור וראש האופוזיציה בפרלמנט הבריטי בשנת 2017. איש שהרב הראשי לשעבר של בריטניה, לורד ג'ונתן זקס, יצא בהתקפה חזיתית עליו וכינה אתו "אנטישמי, לא הוגן ומסוכן". בהנהגת קורבין, בפעם הראשונה מאז מלחמת העולם השנייה, מפלגה ליברלית מועמדת לשלטון אימצה מצע עם רכיבים אנטי-ישראליים ועמדות קרובות לאנטישמיות. עלייה לשלטון של איש שמאל

טבלה 1: מדד מתכלל של האנטישמיות באירופה (צרפת, בריטניה, גרמניה)

גרמניה	בריטניה	צרפת	אירופה ממוצע	מגמה	אנטישמיות במערב אירופה
דעות פומביות ביחס ליהודים					
[27] 16	⁵ [39] 36	[37] 17	[26] 24	▼	בעלי דעות אנטישמיות (%) ⁴
[62] 70	[54] 58	[83] 49	[55] 62	▼	כנ"ל, בקרב מוסלמים (%) ⁶
התנהגות אנטישמית (מספר התקריות כפי שדווח לרשויות השלטוניות)					
+60	+34	+26		▲	עליה/ירידה במספר התקיפות האלימות
[15] 24	[108] 145	[77] 97		▲	תקיפות אלימות
⁹ [644] 707	1,382 ⁸ [1,346]	⁷ [335] 311		▲	סך כל התקריות (אלימות קיצונית, תקיפות, נזקים, חילול קברים ואתרים מקודשים, ואיומים
[6] 6.7	[6] 8	[2] 1.8		▲	מספר התקיפות הגופניות לכל 1,000 יהודים
72	73	72	77		אחוז התקיפות שאינן מדווחות ¹⁰
אנטישמיות כפי שהיא נתפסת ע"י יהודים¹¹					
40	48	86	67		אנטישמיות היא בעיה גדולה מאוד או גדולה למדי (%)
26	⁵ [28] 31	49	32		שקלו להגר משום שאינם חשים בטוחים בארצם (%)
28	⁵ [35] 37	20	27		נמנעים מנוכחות במקומות בשכונתם משום שבתור יהודים הם לא ירגישו בטוחים בהם (%)

הערה: נתונים אחרונים נגישים. המספרים בסוגריים מרובעים הם נתונים שנאספו בשנים קודמות

דעת קהל כלפי יהודים

- מוסלמים באירופה
- ממוצא באירופה
- צרפת
- גרמניה
- בריטניה

עמדות שליליות כלפי יהודים, 2018

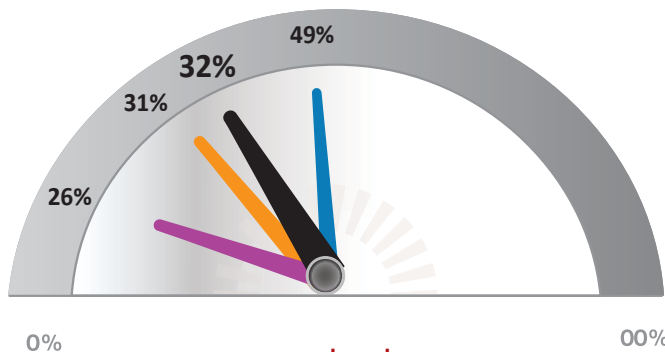
תקריות אלימות נגד יהודים

- צרפת
- גרמניה
- בריטניה

תקריות נגד יהודים ב 2018

תפיסות בקרב יהודים

- ממוצא באירופה
- צרפת
- גרמניה
- בריטניה

יהודים השוקלים להגר מתוך תחושה של חוסר ביטחון במדינתם

פרגמטיזם פוליטי שדוגל בשימור יחסים ידידותיים עם יידותיה מחד גיסא, ועמידה איתנה על העקרונות שביסו חזונה החברתי והלאומי מאידך גיסא.

המלצות לממשלת ישראל לגבי ניסיונות עתידיים במזרח אירופה לחקיקה המכחישה שיתוף-פעולה עם הנאצים בהשמדת היהודים

הערות

1 Sharansky, N., "Post-Liberal Europe and its Jewish Problem", Mosaic Magazine, September 2014. <https://mosaicmagazine.com/observation/2014/09/post-liberal-europe-and-its-jewish-problem>

2 "Re-Emergence of the Jewish Diasporistic Identity in Europe", JPPi 2017 Annual Assessment, pp. 147-155. http://jppi.org.il/new/wp-content/uploads/2017/09/Re-Emergence_of_a_Diasporistic_Jewish_Identity_in_Europe-JPPi_AA_2017.pdf

3 "The Rise of Orthodoxy and Cultural-Political Polarization within the Jewish Community in the US", JPPi 2017 Annual Assessment, pp. 131-142. <http://jppi.org.il/new/en/article/aa2017/part-2-dimensions-of-jewish-well-being/identity/the-rise-of-orthodoxy/#.WOPYgtLXI2w>

4 ADL Global 100 (2014) and update on 19 countries (2015), Anti-Defamation League, An Index of Anti-Semitism, Executive Summary. <http://global100.adl.org>

5 Staetsky, L. D., Antisemitism in contemporary Great Britain A study of attitudes towards Jews and Israel, JPR, September 2017. <https://cst.org.uk/public/data/file/7/4/JPR.2017.Antisemitism%20in%20contemporary%20Great%20Britain.pdf>

6 "ADL Survey In Ten European Countries Finds Anti-Semitism At Disturbingly High Levels". ADL 2013. https://www.adl.org/sites/default/files/documents/assets/pdf/israel-international/adl_anti-semitism_presentation_february_2012.pdf Reynié, D. L'antisémitisme dans l'opinion publique française. Nouveaux éclairages, Fondapol, November 2014. [במגמה לסכל ניסיונות לחקיקת חוקים דומים לחוק הפולני דלעיל, על ממשלת ישראל להגדיר עקרונות מנחים ולפעול על פיהם. יש להימנע משיקולים קצרי-מועד שעלולים להתעלם מאמירות אנטישמיות או מכחישות שואה בקרב מדינות ידידותיות לישראל, משום ששיקולים מסוג זה עלולים להוביל לעירפול שהוא כשלעצמו עלול להוסיף מומנטום למאמצים אלה. המלצתנו היא לפעול על-פי שלושה עקרונות:](http://www.fondapol.org/wp-content/uploads/2014/11/CONF2press-</p></div><div data-bbox=)

1. לנקוט עמדה תקיפה בעניינים של שלילה או של עיוות האמת ההיסטורית, פגיעה בזיכרון השואה ורמיסת זכר הקורבנות. יש לזכור שהכחשת השואה איננה מעשה סתמי אלא מעשה שעלול להוביל להתחזקות גילויי האנטישמיות כלפי הקהילה היהודית המקומית ואף לדה-לגיטימציה של ישראל. לפיכך יש לשמור על עמדה תקיפה לגבי הכחשת השואה בכלל וסילוף ההיסטוריה בפרט.

2. על ממשלת ישראל להכיר את העמדות המוצהרות של מנהיגי הקהילות היהודיות באותן ארצות שממשלותיהן מעניקות לגיטימציה למנהיגים אנטישמיים מתקופת השואה, או מפרסמות התבטאויות בעייתיות ביחס לשואה או לעם היהודי.

3. כל מדינה ידידותית לישראל היא חשובה ויש לשמור על קשרים מצוינים איתה. מאז התמוטטות הגוש הקומוניסטי, מדינות מזרח אירופה הצביעו בדרך כלל באיחוד האירופי ובאו"ם בצורה אוהדת לישראל, ויש להעריך ולטפח את היחסים עימן.

ממשלת ישראל צריכה, מתוך שיקול דעת ועל בסיס עקרונות מנחים, להלך על חבל דק המפריד בין

9 מרכז קנטור לחקר יהדות אירופה בימינו, דו"ח 2018.
ראה גם דו"ח שנתי על מצב האנטישמיות בעולם, משרד
התפוצות, יוגב קרסנטי, ינואר 2018, עמ' 25-26.
10 .Community Security Trust (UK), op.cit., p. 9
11 FRA: "Discrimination and hate crime against Jews in
EU: experiences and perceptions of antisemitism",
Fundamental Rights Agency, November 2013,
European Union. [http://fra.europa.eu/en/
publication/2013/discrimination-and-hate-crime-
against-jews-eu-member-states-experiences-and](http://fra.europa.eu/en/publication/2013/discrimination-and-hate-crime-against-jews-eu-member-states-experiences-and)

Antisemitisme-DOC-6-web11h51.pdf, Koopmans,
R. "Fundamentalism and out-group hostility Muslim
immigrants and Christian natives in Western
Europe." WZB Berlin Social Science Center, WZB
Mitteilungen, December 2013. [http://www.wzb.
eu/sites/default/files/u6/koopmans_englisch_
.ed.pdf](http://www.wzb.eu/sites/default/files/u6/koopmans_englisch_.ed.pdf)

7 משרד הפנים הצרפתי, ינואר 2018

8 .CommunitySecurityTrust(UK),2016AnnualReview
[https://cst.org.uk/data/file/d/f/CST_Annual_
Review_2016.1486995234.pdf](https://cst.org.uk/data/file/d/f/CST_Annual_Review_2016.1486995234.pdf)

הדרך הארוכה של ישראל אל אסיה

10

מאזן הכוחות הגלובלי נמצא בתהליכי שינוי. ב-2011 כי צפה ארגון המדינות המפותחות כלכלית (OECD) בשנת 2060 יפיקו סין והודו ביחד 46% מכלל התמ"ג העולמי, לעומת 16% שתפיק ארה"ב ו-9% שיפיקו מדינות גוש האירו. בלתי-מתקבל על הדעת? כבר בשנת 2018 אימתו שיעורי הצמיחה של שתי המדינות את תחזית ה-OECD לשבע השנים הראשונות של תקופת התחזית. יצירת יחסים עם אסיה נחוצה לכל מדינה המקיימת סחר חוץ, ובמיוחד לישראל החייבת לחזק את קשריה עם כל המדינות הלא מערביות הנגישות לה. עוד יותר משמעותית היא העובדה שטביעות רגליהן של סין והודו במזרח התיכון הולכות ומתפשטות בקצב מהיר. קשרי האנרגיה, הסחר, ההשקעות והיחסים האישיים של מדינות אלה עם המזרח התיכון האסלאמי גדלים בקצב מהיר ביותר, ואליהם מתלווים קשרים מדיניים וצבאיים. כיום, מדינות ערב ואיראן מקשיבות לסין של שי ג'ינגפינג ולהודו של מודי וחפצות בתמיכתן. שתי הענקיות הן המעצמות הגדולות הקרובות ביותר אליהן, והן אינן נושאות על גבן את הנטל הקולוניאליסטי של המערב, או את המסורות התנ"כיות מצד אחד ואת האנטישמיות מצד שני.

המאמצים רבי השנים של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל ליצור קשר ויחסי ידידות עם סין והודו מהווים פרק חשוב בהיסטוריה הדיפלומטית של הציונות וישראל. מאמצים אלה החלו ב-1918 ונמשכו בזכות מספר ציונים מסורים, קיבלו דחיפה קדימה בשנות ה-1930 ע"י חזונו של דוד בן גוריון, והחל משנת 1948 הם נוהלו ע"י מספר קטן של דיפלומטים ואנשי עסקים ישראלים שהתמסרו לנושא. הציבור היהודי והישראלי גילו אדישות. היו עניינים דחופים יותר בסדר העדיפות שלהם, ואסיה היתה רחוקה מן העין. בשנת 1990 התמזגו מאמצים אלה עם הפיכתה של ארה"ב למעצמת-העל היחידה בעולם. מצב זה גרם לכך ששתי המדינות הענקיות, שהיו עד אז עוינות לישראל, קשרו איתה (ב-1992) יחסים דיפלומטיים, והעוינות פינתה את מקומה לשיתוף פעולה, כבוד וידידות. השפעתה של ישראל בארה"ב נתפסה ע"י ממשלות אסיאניות כמשמעותית מאוד, ורבים שם האמינו כי המסלול המוביל לווינגטון עובר דרך ירושלים. השפעה זו התבססה בעיקר על הקהילה היהודית החזקה, שהפכה לנכס אסטרטגי למדינת ישראל ולעם היהודי.

היוזמה הסינית "חגורה-אחת-כביש-אחד" מתכננת להוציא מיליארדי דולרים לצורך השקעות בתשתית בכל רחבי העולם המוסלמי. בה בעת, 8 מיליון הודים עובדים במזרח התיכון, והודו הראתה לא מכבר את משקלה המדיני, כאשר שיכנעה את סעודיה לפתוח את שמייה הטריטוריאליים לטיסות ישירות של "אייר אינדיה" לישראל. ב-2009 פנה הנשיא אובמה בבקשה דומה, אך הסעודים דחו את בקשתו. מעורבות באסיה יחד עם שמירה על עמדת "הידידה הטובה ביותר של אמריקה", כפי שהגדיר נשיא ארה"ב את ישראל, פירושה כי ישראל עלולה להיאלץ להתמודד, יותר ויותר, עם יעדים הסותרים זה את זה. רמז לבאות קיבלה ישראל בשנת 2000, כאשר לחץ אמריקאי חזק הכריח אותה להפר חוזה לספק מטוסי ביון לסין. הדבר השפיע לרעה על יחסי ישראל-סין במשך שנים. לא עזר לשיפור היחסים, בלשון המעטה, מקרה דומה, אם כי בסדר-גודל קטן יותר, בשנת 2004, כאשר ישראל מכרה לסין מל"טים מתוצרתה, והאמריקנים טענו כי הם מכילים טכנולוגיות אמריקניות שלישאל אסור היה למכור למדינות זרות ללא רשיון מפורש. ארה"ב איננה המקור היחיד לבעיות מסוג זה. בקיץ 2017 התעוררה מחלוקת בין סין והודו לגבי גבולן המשותף בהרי ההימלאיה, והיא גלשה למתיחות צבאית בין שתי הארצות. גל של התבטאויות אנטי-ישראליות הופיע ברשתות החברתיות של סין, כולל בטלוויזיה, משום שלפתע גילה הציבור הסיני את היחסים הביטחוניים ההדוקים של ישראל עם הודו. המתחים בין ארה"ב לבין סין העולה כמעצמת-על יימשכו עוד זמן רב, ויהיו לא על רקע צבאי בלבד. כך גם לגבי מתחים בהן מעורבות מדינות אסיאניות בולטות נוספות, ובהן יפאן, קוריאה ו-ווייטנאם. ישראל תזדקק להבנה טובה יותר של אסיה ברמות הממשלה, האקדמיה ומכוני מחקר המדיניים, על

מנת לגבש חזון על מקומה העתידי באסיה ולתאם בצורה טובה יותר את מדיניותיה השונות.

כמו כל יתר מדינות המערב, ישראל פיתחה במשך שנים את קשריה הכלכליים והטכנולוגיים עם אסיה, במיוחד עם סין והודו. תוך ארבעה עשורים צפויה אסיה, כאמור, לייצג יותר ממחצית הכלכלה העולמית. בעת ההיא, סביר להניח שלפחות מחצית מיחסי הסחר והכלכלה של ישראל יהיו עם אסיה. לתנודה בסדר גודל כזה של עוצמה כלכלית יהיו בהכרח תוצאות גיאופוליטיות, צבאיות ותרבותיות. ישראל תיטיב לעשות אם תתכונן להתפתחויות אלה באמצעות יצירת קשרים עמוקים יותר, ציביליזציוניים, עם אסיה, כפי שדרש בן גוריון לפני עשרות שנים.

ישראל, כיום, נוקטת מדיניות נחרצת יותר מאשר בעבר לגבי זהותה הספציפית - ההיסטורית, הדתית והתרבותית. היא תובעת להיות מוכרת כ"מדינה יהודית" ודוחה את ההשקפות האירופיות אודות רב-תרבותיות. הגדרת זהות ברורה ותקיפה יותר מאפיינת גם את סין, הודו ומדינות אחרות באסיה. נשיא סין, שי ג'ינגפינג, הגדיר את "הביטחון והאחיזה בערכים סיניים" בתור יעד לאומי ראשי. האם דבר זה יוכלו לסייע לישראל למצוא בסיס משותף עם מדינות אסיאניות?

עד לא מכבר, בשפות הלאומיות של אסיה (למעט אלה של המדינות המוסלמיות) לא היתה אפילו המילה "יהודי", אולם כיום מגלות מדינות אלה את ישראל, היהודים והיהדות. רוב התגובות האסיאניות כלפי ישראל ויהודים הן חמות וידידותיות, חופשיות מנטל היסטורי ודתי שלילי ואינן מושפעות מעבר של הצבעות נגד באו"ם. אולם התנ"ך והיהדות הם מן היסודות המכוננים של הציביליזציה המערבית. ישראל לא תיטוש את קשריה עם המערב ואת ערכיה התרבותיים והדמוקרטיים, בוודאי לא

לנוכח קשריה המיוחדים עם ארה"ב ועם היהדות האמריקנית.

האם, אפוא, תוכל ישראל להיות לגשר בין מזרח ומערב? אם ישראל תהיה חלק משני עולמות שונים, הדילמות המדיניות שבפניהן היא ניצבת עלולות לגדול ולהחמיר. היא תצטרך, כאמור, להתמודד עם יעדים סותרים זה את זה. יהיה עליה לשכנע את ארה"ב ואת היהודים בה כי אם ישראל תיתפס רק בתור המוצב הקידמי הקבוע של המערב במזרח התיכון, הדבר לא ישרת את המטרות ארוכות הטווח של ארה"ב או של העם היהודי. עם זאת, גשר

חייב להישען על שני נדבכים, והנדבך האסיאני של ישראל עדיין חלש. ישראל זקוקה לצעדי מדיניות מתואמים כלפי אסיה, סין והודו, עם ראייה ברורה של האינטרסים ארוכי הטווח של ישראל. על ישראל להגדיל ככל האפשר את קשריה הביטחוניים עם כל המדינות האסיאניות המקיימות יחסים תקינים עם ארה"ב, תוך תשומת-לב מיוחדת לקשרים עם סין, וכן עליה להגביר במידה ניכרת את התקרבותה התרבותית, האמנותית והאינטלקטואלית לאסיה, במגמה לצבור "עוצמה רכה" ביבשת זה, שכוחה וחשיבותה הולכים ועולים.

התרומה הישראלית לחיזוק העם היהודי

במדינות מוצאם. יתר העולים, חלק קטן יחסית של 15%, הגיעו לישראל ממערב אירופה, מאמריקה ומאוקיאניה, שרובם נמשכו לישראל משיקולים ציוניים ודתיים.

מגמות עלייה אלה צמצמו מאוד, ובמקרים אחרים רוקנו לחלוטין, את הקהילות היהודיות במדינות עוינות ליהודים ולישראל ובמטרים בלתי דמוקרטיים ובלתי-יציבים פוליטית. כמעט כל היהודים שנותרו בתפוצות מתגוררים כיום במדינות המפותחות והמתקדמות ביותר, שם הם נהנים משיוויון זכויות מלא ומשתייכים לרובדים החברתיים-כלכליים הגבוהים ביותר.

יש עוד לציין כי חלק מהתוספת של אוכלוסייה באמצעות עלייה מתקזז על-ידי עזיבה של יהודים את הארץ (הן עולים שחוזרים למדינות המוצא או מהגרים למדינה שלישית, והן של ילידי ישראל). מאז קום המדינה ועד היום היגרו מהארץ קרוב לשבע-מאות אלף יהודים. אף כי חלקם נפטרו בינתיים, עדיין ישנם כיום למעלה מחצי מיליון ישראלים המתגוררים בחו"ל. האתגר של ישראל אינו רק בהיקף ההגירה החוצה אלא שבשנים האחרונות עזיבת הארץ היא סלקטיבית חיובית, כלומר חלק גדול מן העוזבים הם בעלי כישורים השכלתיים ומקצועיים גבוהים.

המחשבה והכתבים של אבות הציונות מחד גיסא ותולדות מדינת ישראל מאידך גיסא שזורים בשלוש מטרות דמוגרפיות מרכזיות: עלייה - הגירה גדולה של יהודים לישראל; העברת מרכז הכובד הדמוגרפי של יהדות העולם מהתפוצות לישראל; והבטחת רוב יהודי במדינת ישראל. סקירה של המגמות בכל אחד ממרכיבים אלו לאורך שבעים השנים האחרונות מצביעה על ההישגים הכבירים, ויחד עם זאת על האתגרים וההחלטות שעדיין עומדים בפני קובעי מדיניות בישראל ובעם היהודי.

עלייה

מאז קום המדינה ועד היום עלו לישראל כשלושה מיליון יהודים (לוח 1). בתקופה זו ישראל הפכה להיות היעד העיקרי של ההגירה היהודית הבינלאומית. מתוך אוכלוסייה יהודית בתפוצות שנעה בין 10.5 מיליון בשנת 1948 לכשמונה מיליון בראשית 2018, כשליש בחרו לעזוב את מקום לידתם לטובת ישראל. רובה של העלייה הייתה של יהודים מאזורי מצוקה ובהם שארית הפליטה מאירופה, ארצות האסלאם וברה"מ לשעבר, המהווים יחדיו כ-85% מסך כל העולים. יהודים אלו בעיקר נדחפו החוצה על-ידי התנאים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים

לוח 1 הגירה לישראל וממנה, 1948-2018

עולים לישראל	
מתוכם: מארצות מצוקה	85%
ממדינות מערביות	15%
הגירה מישראל	
מקור: למ"ס, שנתונים סטטיסטיים; וירחונים חודשיים (מספרים מעוגלים)	685 אלף

ישראל - תפוצות

בשנת 1948, שלוש שנים לאחר השואה, היו בעולם כ-11 מיליון יהודים. עד ראשית 2018 גדל מספרם לכ-14.6 מיליון.¹ הגידול לא התחלק באופן שווה בין שני החלקים של יהדות העולם - ישראל והתפוצות. הסבר אחד לגידול בלתי אחיד זה נעוץ בעלייה לישראל, שהייתה גדולה לאין שיעור מהיקף העזיבה את הארץ. גורם אחר הוא הבדלים בשיעורי הילודה, שכיום עומדים על כשלושה ילדים בממוצע לאישה יהודיה בארץ, לעומת כילד וחצי בלבד בממוצע בקהילות היהודיות בחו"ל. מרכיב נוסף הפועל גם הוא לצמצום מסוים בגודלה של האוכלוסייה היהודית בתפוצה הוא נטישת היהדות, בין אם על-ידי המרה רשמית של הדת או רק באופן הצהרתי.

עם הקמת המדינה היוותה האוכלוסייה שהתגוררה כאן כשישה אחוזים מכלל יהדות העולם. חלקם של היהודים בישראל גדל לחמישית מיהדות העולם בשנת 1970, לקצת יותר משליש (38%) בשנת 2000, ולכ-45% כיום.¹ במילים אחרות, הרוב המוחלט של יהדות העולם עדיין מתגורר מחוץ למדינה היהודית הריבונית. עם זאת, תחת ההנחה שהדפוסים הדמוגרפים של יהודים בישראל ושל יהודים בתפוצה ימשיכו להתנהג ברמתם הנוכחית, הרי שסביב שנת 2030 ישתווה היחס הדמוגרפי בין שני חלקי העם היהודי ומשם ואילך תהפוך ישראל לבית ליותר ממחצית האוכלוסייה היהודית בעולם. (לוח 2).

עוד יש לציין כי עד סביב 1995 היתה היהדות האמריקאית הקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם. מאז, כחמישה עשורים לאחר הקמת המדינה, עברה הבכורה הדמוגרפית לישראל, שהפכה להיות הריכוז היהודי הגדול בעולם. כאמור, ריכוז זה עדיין אינו מהווה את הרוב המוחלט של היהדות העולמית, אך זה צפוי לקרות סביב חגיגות השמונים של המדינה.

לוח 2 האוכלוסייה היהודית העולמית לפי אזורים עיקריים, 1948-2030

	2030	2018	2000	1970	1948
סך-הכל	100.0%	100.0%	100%	100%	100.0%
(מספר במיליונים)	(15.5)	(14.6)	(13.2)	(12.5)	(11.2)
ישראל	50%	45%	37%	19.9%	6%
תפוצות	50%	55%	63%	80.1%	94%

DellaPergola, S., Rebhun, U., Tolts, M. "Prospecting the Jewish Future: Population Projections, 2000-2080". American Jewish Year Book, 2000, pp. 103-146; DellaPergola, S. 2018. World Jewish Population 2018. American Jewish Year Book 2018. A. Dashefsky and I. Sheskin (eds.). Dordrecht: Springer (forthcoming).

יהודים-לא-יהודים בישראל

מאז הקמתה גדלה אוכלוסיית המדינה מ-806,000 תושבים ל-8.84 מיליון ערב יום העצמאות השבעים שלה (למ"ס). קצב הגידול באוכלוסיות של יהודים ולא-יהודים היה שונה, אבל במידה ששינתה רק במעט את היחס בין שתי האוכלוסיות, מרוב יהודי של 82% ל-79%.² באוכלוסייה היהודית כלולים עולים לא-יהודים זכאי חוק השבות ("חסרי דת") שגם אם אינם יהודים על-פי ההלכה הם עברו כאן "גיור סוציולוגי",³ וכן התושבים ביישובים היהודיים ביהודה ושומרון. מרכיבי השינוי של האוכלוסייה היהודית (לרבות "חסרי דת") הם מאזן הגירה בינלאומית, וריבוי טבעי. לעומת זאת, האוכלוסייה הלא-יהודית גדלה אך ורק מריבוי טבעי. על-פי תחזיות של הלשכה המרכזית

מפותחות ומתקדמות. בה בעת, על מנת לצמצם את העזיבה את הארץ והשפעותיה יש לכוון מאמצים מיוחדים שיבטיחו קליטה טובה של עולים שתצמצם את שיעורי החזרה שלהם לארצות מוצאם; הגדלת הזדמנויות כלכליות ושיפור חוויות החיים בישראל לאוכלוסיות הנמצאות בסיכון לעזיבה, ומציאת גירויים הולמים לישראלים הנמצאים כבר בחו"ל לשוב ארצה. התמודדות מוצלחת אל מול אתגרים אלו ממילא תזרז את הפיכתה של ישראל לריכוז של הרוב המוחלט של יהודי העולם. עם זאת, עדיין תעמוד בפני ישראל הסוגיה כיצד להבטיח את היותה יהודית ודמוקרטית בתנאים של שליטה על האזור הנמצא בתוך גבולותיה הריבוניים של המדינה ביחד עם הגדה המערבית.

הערות

- 1 Sergio DellaPergola. 2018. World Jewish Population 2018. American Jewish Year Book 2018. A. Dashefsky and I. Sheskin (eds.). Dordrecht: Springer (forthcoming)
- 2 לשכה מרכזית לסטטיסטיקה. שנתונים סטטיסטיים, שנים שונות.
- 3 למונח "גירור סוציולוגי" ראה: אשר כהן, **יהודים לא-יהודים: זהות יהודית ישראלית ואתגר הרחבת הלאום היהודי**. ירושלים ורמת-גן: מכון שלום הרטמן, אוניברסיטת בר-אילן, והוצאת כתר, 2006. "חסרי הדת" מהווים ארבעה וחצי אחוזים מכלל אוכלוסיית המדינה.
- 4 לשכה מרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי, 2016
- 5 לעיתים נשמעת ביקורת לפיה הנתונים על מספר הפלסטינים בגדה המערבית מנופחים במתכוון. מבקרים אלו טוענים כי כלולים בנתונים אלו פלסטינים שעזבו לחו"ל, כמו גם אנשים שנפטרו ועדיין לא הוצאו מרשימות האוכלוסיין. איננו רואים סיבה לתמוך בטיעון זה, במיוחד לאור העובדה שהרשות הפלסטינית בעצמה כבר תיקנה מעט כלפי מטה את התוצאות המקוריות של המיפקד. יש לציין כי גם אם מישוה יבחר להקטין את מספר הפלסטינים בגדה בחצי מיליון, עדיין היחס בין יהודים לבין לא-יהודים בכל השטח של מדינת ישראל והגדה המערבית יחדיו יהיה של 64% ו-36%, בהתאמה.

לסטטיסטיקה ("חלופה בינונית") הרי שבעתיד הנראה לעין עד 2035 היחס יהודים-לא יהודים בגבולות "הקו הירוק" יישאר יציב (77% יהודים ו-23% לא יהודים).⁴ במילים אחרות, הדפוסים הדמוגרפים של שתי האוכלוסיות מבטיחים רוב יהודי מוצק.

אך כאשר כוללים בנתונים את האוכלוסייה הפלסטינית של יו"ש, היחס בין יהודים לבין לא-יהודים משתנה מאוד. על-פי מפקד האוכלוסין של הרשות הפלסטינית מ-2017, בשטח המוגדר על ידה בתור "הגדה המערבית" חיו 2.9 מיליון נפש. לאחר שאנו גורעים ממספר זה את התושבים הערביים של מזרח-ירושלים, שכבר נספרו פעם אחת בנתונים של מדינת ישראל, מגיע מספר הפלסטינים בגדה המערבית לכ-2.5 מיליון תושבים. ביחד עם התושבים הלא-יהודים של מדינת ישראל (1.8 מיליון) מספר הלא-יהודים בשטח של מדינת ישראל והגדה המערבית יחדיו הוא 4.3 מיליון, או 38.5% מכלל האוכלוסייה בשטח זה.⁵

לוח 3 יהודים ולא-יהודים בישראל ובגדה המערבית 2017

	מדינת ישראל + הגדה המערבית	מדינת ישראל	סך-הכל (מספרים)
100.0%	100.0%	100.0%	
61.4%	79.2%		יהודים
38.6%	20.8%		לא-יהודים

מקור: Sergio DellaPergola. 2017. "World Jewish Population, 2017". American Jewish Year Book, 2017, pp. 297-377

השלכות למדיניות

חשיבה ותכנון מדיניות דמוגרפית של ישראל מצריכים גישה חדשה על מנת למשוך אל ישראל מספרים גדולים מקרב יהודי התפוצות, המתגוררים כיום באזורים ומדינות

מדינת ישראל: זווית יהודית אמריקאית

יאפשרו ויעודדו את כניסתם המוגברת של יהודים אורתודוקסים וחרדים לזירה הציבורית ולפוליטיקה האמריקנית ברמה הכלל-ארצית (ולא רק המדינית). כניסה כזו תאפשר להם השפעה בנושאים הנוגעים לעם היהודי כולו ולא רק לקהילה החרדית.

בה בעת, אנו ממליצים כי ממשלת ישראל תמשיך לראות בקהילה היהודית-אמריקנית הליברלית מקור חשוב לתמיכה בישראל ונכס אסטרטגי. אף שאנו מכירים בכך שהקהילה הליברלית הלא-אורתודוקסית הולכת ומגבירה את השתלבותה בחיים האמריקניים, אין אנו מאמינים כי תהליך זה גורם בהכרח לאדישות כלפי החיים היהודיים ומדינת ישראל ולהתרחקות מהם. העבר מוכיח כי התערבויות חינוכיות (פעילויות שאחרי בר/בת-מצווה, לימודיהודי ופרויקטים כגון "תגלית" ו"מסע") יכולים לשמור על הזיקה של יהודים ליברליים ואפילו מתבוללים לחיים היהודיים ועל תמיכתם בישראל. אנו ממליצים כי לא זו בלבד שתוכניות אלה ימשיכו להתקיים, אלא שיש להרחיבן (פירוט של ההמלצות - ראו בסוף הפרק).

השפעתן של תוכניות אלה עולה ממקורות שונים. שבעה מבין כל עשרה יהודים אמריקניים אומרים כי הם חשים קשורים מאוד (30%) או קשורים במידת

הקהילה היהודית בארה"ב הולכת ומתפתחת בשני כיוונים שונים בבירור. כיוון אחד הינו הגידול הדמוגרפי של הקהילה האורתודוקסית ובמיוחד זו החרדית, גידול המעניק לקהילה זו יותר משקל ונוכחות. הכיוון השני מתבטא בכך שהקהילה הליברלית הלא-אורתודוקסית מוצאת עצמה מעורבת יותר ויותר בחברה אמריקנית המקדמת אותה בברכה, והיא מפתחת דגם חדש של זהות יהודית, המתבסס על בחירה אישית. האתגר שבפניו ניצבת ההנהגה הדתית והקהילתית של יהדות ארה"ב הליברלית הוא ביצירת מסגרות של יהודיות ושל השתייכות יהודית שיהיו מושכות מבחינתם של יהודים כפרטים.

אתגר המדיניות הניצב בפני ממשלת ישראל מתבטא בכך שחברים בקהילה היהודית-אמריקנית הליברלית והנהגתה של קהילה זו מאמינים כי ממשלת ישראל ויתרה על תמיכתם בישראל ועל הזיקה שלהם למדינה היהודית. הם מייחסים מצב זה, לפחות באופן חלקי, להשקפתם כי מקבלי ההחלטות בישראל מחזיקים באמונה - שיסודה בטעות - כי המחנה הליברלי נמצא במצב של הידרדרות סופנית ובלתי-נמנעת.

אנו ממליצים כי הקהילה היהודית המאורגנת, הארגונים היהודיים הגדולים וממשלת ישראל

מה (39%) לישראל, על פי מחקר של מכון פיו (PEW) משנת 2013. מחקרים שנערכו בקרב משתתפי פרויקט "תגלית" מראים כי "הקשר שלהם לישראל מתמיד ומשמעותי".¹ מספר יהודי ארה"ב המבקרים בישראל גדל בשנים האחרונות, הן במספרים מוחלטים,² והן מבחינת השיעור בקרב יהודי ארה"ב אשר ביקרו בישראל.³ והאינטרנט והרשתות החברתיות מאפשרים ליהודים לתקשר ביניהם בקלות וברציפות ממקום מושבם. יתירה מכך, מחקרים שונים הראו כי ילדים של נישואי תערובת ויהודים "גבוליים" אחרים מגיבים בחיוב לתוכניות חינוכיות, המסייעות לייצר קשר אמיתי בינם לבין הקהילה היהודית ומדינת ישראל.⁴

במהלך העשורים הראשונים לקיומה של ישראל, מגזרים רחבים של היהדות האמריקנית היו מאוחדים בחיובותם לגייס תמיכה במדינה הצעירה. הסיסמה שחזרה ונשנתה, "עם אחד אנחנו", טישטשה את ההבדלים המהותיים במציאות שבה חיו יהודי ישראל לעומת המציאות של יהודי אמריקה: בישראל - מדינה ריבונית עם ממשלה הנבחרת ע"י אזרחיה ומספקת מרכז אחד של סמכות אינטגרטיבית; ובאמריקה - יהודים החיים בקהילות מפוזרות, המאורגנות על בסיס וולונטרי. הבדלים מְבִינים אלה בלטו פחות לעין כל עוד ישראל, בעשורים הראשונים לקיומה, היתה תלויה במידה רבה גם ביהדות העולם וגם במדינות זרות לצורך קבלת לגיטימציה וסיוע חיוני.

התמונה הכוללת של היחסים בין שתי הקהילות היהודיות הגדולות בעולם מצביעה עדיין על יחסים איתנים, אולם ישראל כבר איננה זקוקה נואשות לנדבנותם של יהודי ארה"ב. לתמיכתה של הפילנתרופיה היהודית הגלובלית בישראל יש חשיבות רבה, אך שוב אין היא חיונית להשרדותה של ישראל. מגזרים גדלים והולכים של יהודי התפוצות אינם חיים עוד תחת ההשפעה האמוציונלית של ההיסטוריה היהודית במאה ה-20 - השואה, הקמת מדינת ישראל, ומלחמת ששת הימים. יתר על

כן, בעוד שהזהות היהודית בישראל היא לאומית ושיוכית, מגזרים גדולים של יהודי ארה"ב מתוארים ע"י משקיפים חיצוניים כ"יהודים מתוך בחירה".

המגזרים הגדולים ביותר של יהודים אמריקניים מזוהים רואים את הרבגוניות הדתית של העם היהודי כנכס המחזק את העתיד היהודי, ומודאגים עמוקות ממה שהם תופסים כמונופול של הרבנות הישראלית האורתודוקסית על נושאים דתיים, כולל אלה הקשורים לגיור. הם הוטרדו מאוד מהחלטת הממשלה הנוכחית לבטל את פשרת הכותל ביוני 2017. מנהיגיהם, והפעילים המעורבים בנושאים אלה, קוראים לממשלת ישראל להכיר בזרמים הדתיים העיקריים וגם לספק להם מימון על בסיס שווה. רבים מהחברים ב"מחנה הליברלי" מוטרדים גם ממה שהם רואים כאתגרים לדמוקרטיה הישראלית: אימים על עצמאותה של הרשות השופטת, ומאמצים הנחזים כניסיונות להחניק דעות נוגדות. ולבסוף, רבים במחנה הליברלי מודאגים מן הכיבוש בן 50 השנים ויותר של יו"ש, והם מתאווים לראות מצד ממשלת ישראל מאמצים כנים לשבור את הקיפאון הישראלי-פלסטיני, אך שרובם מכירים בכך שהפלסטינים אחראים לקיפאון לא פחות מממשלת ישראל, ואולי אף יותר ממנה.⁵

מ"עם אחד אנחנו" צומחים ועולים שני "מחנות". בקרב רבים מן הצעירים במחנה הליברלי שוררת הדעה שכמעט שאין תמיכה מצד המוסדות היהודיים-אמריקניים להזדמנויות ללמוד על מגוון ההשקפות והחזונות הציוניים, לזיכוכ על נושאי מדיניות מציקים, או לעיסוק בנושאים מאתגרים. ומעבר לכך, חלק מן היחידים והקבוצות המעלים נושאים קשים מסוג זה תווגו כאנטי-ישראליים, אנטישמיים או שניהם.

המחנה הליברלי עומד נדהם מול המגמות הצעות בישראל ורבים מצעדי המדיניות הנוקטים ע"י ממשלת ישראל. מנהיגי התנועה הרפורמית, הקונסרבטיבית והפדרציות היהודיות בארה"ב - המייצגים, סביר להניח, כ-70% מכלל יהדות ארה"ב - מאמינים כי נגישותם למקבלי ההחלטות בישראל והשפעתם

עליהם נמצאות בירידה. הם חושבים כי מקבלי ההחלטות בישראל מאמינים - בטעות, לדעתם של מנהיגים אלה - כי המחנה הליברלי נמצא במצב סופני של הידרדרות בלתי-נמנעת, ומשום כך התלונות והכעסים של המחנה הליברלי אינם חשובים לישראל, גם אם הוא עדיין משקף את היהדות האמריקנית ברובה. בניגוד לכך, המחנה האורתודוקסי מגלה תמיכה רבה יותר במגמות העולות בישראל וברוב צעדי המדיניות הננקטים ע"י ממשלת ישראל, והוא נתפס כעתיד להפוך יותר דומיננטי ביהדות ארה"ב בעשורים הבאים.⁶

למרות החלוקה שבין ליברלים ואורתודוקסים, הקהילה כולה שותפה לדאגות עמוקות המתגברות והולכות. במאמר דעה ב"ניו יורק טיימס" (18 מארס 2018) שזכה לתשומת-לב רבה, שיתף רונאלד לאודר, נשיא הקונגרס היהודי העולמי, שמרן, רפובליקני, שבמשך שנים תמך בליכוד, את הקוראים בדאגותיו העמוקות לגבי עתידה של ישראל. ביניהן היו מה שלאודר תיאר כ"כניעתה של ישראל לקיצונים דתיים והניכור הגובר והולך של יהדות התפוצות". הוא המשיך והאשים כי, "בכניעתה ללחצים המופעלים ע"י מיעוט בישראל, ישראל גורמת לניכורו של חלק גדול מן העם היהודי".

במישור התרבותי, מתחזקים והולכים ההבדלים בין אותם יהודים-אמריקנים החיים בקהילה יהודית "מתוך בחירה", לבין יהודים-ישראלים, החיים במדינת לאום ריבונית. כפי שאמר הרב אליוט קוסגרום מבית הכנסת פארק אווניו, "היהדות הישראלית והיהדות האמריקנית נעות בשני מסלולים שונים בתכלית. ישראל נעה לעבר ריכוזיות, הֶפְדָּרָה ובדלנות. היהדות האמריקנית נעה לעבר ביזור, הכללה ופלורליזם." (בית הכנסת פארק אווניו, דבר תורה "שני עולמות היהדות", 9 מאי 2015).

לסיכום, על מדינת ישראל והקהילה היהודית המאורגנת להמשיך להשקיע בשני המגזרים

הגדולים של הקהילה היהודית-אמריקנית: הרוב הליברלי והמיעוט האורתודוקסי.

מגזר חשוב ביהדות ארה"ב הוא המגזר האורתודוקסי, ובו נודעת חשיבות מיוחדת לחרדים. קהילה זו גדלה בעיקר בזכות שיעורי ילודה גבוהים יותר מאשר אלה של היהודים הליברלים הלא-אורתודוקסים. (כיום, 30% מכלל הילדים היהודיים בארה"ב גדלים בבתים אורתודוקסיים). בשל גידול דמוגרפי זה, חשוב כי יהודים אורתודוקסים וחרדים ייכנסו לזירה הציבורית ולפוליטיקה, וישיגו עמדות השפעה, כפי שעשו יהודים ליברליים במחצית השנייה של המאה ה-20.

לחרדים יש נציגות פוליטית ניכרת ברמה המדינית, העסוקה בעיקר בהשגת הטבת לקהילה החרדית. אנו ממליצים כי הקהילה החרדית תרחיב את ייצוגה לרמה הכלל-ארצית ותעסוק בנושאים הנוגעים לכלל העם היהודי ולא רק כאלה המשפיעים על הקהילה החרדית לבדה. כניסתם של חברי הקהילה האורתודוקסית והקהילה החרדית לשירות הציבורי הכלל-ארצי ולחיים הציבוריים תבטיח את המשך השפעתו של העם היהודי גם בנסיבות דמוגרפיות משתנות. המגזר החשוב האחר הוא הקהילה הליברלית הלא-אורתודוקסית. זאת משום שמעצם מהותה של המדינה היהודית מתחייב כי היא תשמור על העם היהודי ותקיים אותו על כל מגוונים, וגם משום שתמיכתה של הקהילה היהודית הרחבה היא נכס אסטרטגי למדינת ישראל.

כדי לקיים ולהרחיב את הקשר עם הקהילה היהודית הליברלית ממליץ המכון למדיניות העם היהודי:

- תכניות כגון "תגלית" ו"מסע" הוכיחו יעילות רבה בחיזוק הקשרים בין המגזרים הרחבים, הליברליים של יהדות ארה"ב לבין ישראל. יש להמשיך בתכניות מסוג זה, בתמיכתה המשמעותית של ממשלת ישראל, ולהרחיבן לתחומי פעולה חדשים.

הערות

1 "Beyond 10 Days: Parents, Gender, Marriage, and the Long-term Impact of Birthright Israel", Leonard Saxe, Michelle Shain, Graham Wright, Shahar Hecht, and Theodore Sasson, December 2017 - <https://www.brandeis.edu/cmjs/noteworthy/jewishfutures2015.html>

2 סקר תיירות נכנסת שנים 2015-1998, משרד התיירות

3 The 2000-2001 National Jewish Population Survey found that 35% of American Jews had visited Israel, while the 2013 Pew Study "A Portrait of Jewish Americans" found that 43% of American Jews had visited Israel.

4 Theodore Sasson, Janet Krasnic Aronson, Fern Chertok, Charles Kadushin, Leonard Saxe, "Millennial Children of Inter-marriage: Religious Upbringing, Identification and Behavior Among Children of Jewish and Non-Jewish Parents, Contemporary Jewry, April 2017, 37:1, 99-123.

5 For example, "Why Many American Jews Are Becoming Indifferent or Even Hostile to Israel", Daniel Gordis, Mosaic Magazine, May 2017 - <https://mosaicmagazine.com/essay/2017/05/why-many-american-jews-are-becoming-indifferent-or-even-hostile-to-israel/>

6 ראה עליית האורתודוקסיה וקיטוב פוליטי-תרבותי בקהילה היהודית האמריקאית בתוך הערכה שנתית של המכון למדיניות העם היהודי לשנת 2017, תשע"ז, 2013 Pew study "A Portrait of Jewish Americans", pages 81 to 95. This study shows that American Orthodox Jews' opinions are more congruent with those held by the current Government of Israel, compared to those of non-Orthodox Jewish Americans.

● על ממשלת ישראל לעשות מאמץ להבין ולהחשיב את הדגם החדש של "יהודי מתוך בחירה". עליה להיכנס לדו-שיח עם קהילות בתפוצות, על מנת להבין את מעלותיו וחסרונותיו של דגם זה.

● על ממשלת ישראל להסביר את צרכיה הביטחוניים והמדיניים לקהילות הליברליות בתפוצות. עליה לקיים דיון באילוצים להם היא נתונה ובהזדמנויות הפתוחות בפניה, על מנת ליצור אצל קהילות התפוצות הבנה אמפתית יותר לצעדי המדיניות שלה.

● על ממשלת ישראל להרחיב את קשריה התרבותיים עם הקהילות הליברליות בתפוצות, לרבות באמצעות תצוגות של אמנות, ספרות, מוסיקה והגות.

מעבר לשיח ההתרחקות: ישראל בתרבות היהודית האמריקאית

הקדמה

מאז הקמתה של מדינת ישראל משתקפות בתרבות האמריקאית פניה השונים של המדינה היהודית. התעניינותה של הקהילה היהודית האמריקאית בישראל תורגמה לאורך שבעים השנים האחרונות וגם היום ליצירות תרבות מגוונות ומרתקות.

היצירה היהודית האמריקאית הנוגעת לישראל מתמקדת בעיקר בסיפורה של הקהילה היהודית האמריקאית, זהותה ותרבותה, ומשקפת רק במידה פחותה את ההיסטוריה הציונית. חוקרי זהות עמדו על מקומה החשוב של ישראל בשיח הזהות היהודית-אמריקאית, אולם אף שהם משתמשים בישראל כמדד חשוב להערכת טיבה של הזהות היהודית, הם עושים זאת בעיקר באמצעות סקרים, דיונים וראיונות עומק, וכמעט שאינם נסמכים על ניתוח תרבותי.

פרק זה בהערכה השנתית בוחן את סיפורה של ישראל דרך העדשה התרבותית היהודית-אמריקאית, תוך הסתמכות על ביטויים תרבותיים בקולנוע, בטלוויזיה ובספרות. העיסוק במדינה היהודית בספרות בולט אצל קבוצה חשובה ומשמעותית של סופרים יהודים-אמריקאים צעירים. בקבוצה זו בולטים במיוחד ניקול קראוס, נתן אנגלנדר, ג'ונתן ספרן פוייר ומייקל שייבון, אשר כותבים על ישראל ואף מעורבים בחיים ובהוויה של ישראל.

ישראל מהקמת המדינה ועד שנות ה-70

שני אירועים היסטוריים מרכזיים שהשפיעו על עיצוב הזהות היהודית בעידן המודרני הם השואה מצד אחד והקמת מדינת ישראל מצד שני. לאחר השואה התחולל שינוי בתפיסת היהודים את עצמם וביחסיהם עם העולם הלא-יהודי. בין היתר התחדדה הרגישות היהודית לאנטישמיות, ובוודאי קיים קשר בין השואה וזכר השואה לבין חיזוקה של הזהות היהודית הלאומית והצדקת כינונה וקיומה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי.¹ ההווה העלילתי בסרט **חרב במדבר** (1949), הסרט ההוליוודי הראשון על ישראל, מתחולל במרחב שבין שני האירועים ההיסטוריים המכוננים הללו. השואה נוכחת כביכול ברקע, והקמת המדינה מדומיינת כיעד עתידי ונכסף. אולם למרות הנושא ההיסטורי והעוצמה הרגשית המגולמת בו, היה זה בעיקר סרט פעולה הוליוודי, המזכיר בסגנונו את סוגת המערבונים שזוהתה עם במאי הסרט, ג'ורג' שרמן. עם זאת, החלוקה הדיכוטומית לטובים ורעים (יהודים לעומת הבריטים, ובסרטים הבאים, גם הערבים), ההצדקה המוסרית למאבק היהודי הישראלי ותחושת ההזדהות האמריקאית עם המאבק הזה, הינם מוטיבים מרכזיים שיחזרו ויפותחו בסרטים הבאים, דוגמת **הלהטוטן** (1953), **אקסודוס** (1960), **הטל צל**

ענק (1966) ו-**יהודית** (1966). בכל הסרטים הללו בולטת זווית הראיה האמריקאית, ובהתאם לזהותם לתפקידים הראשיים שחקנים הוליוודיים בולטים כמו פול ניומן ב**אקסודוס**, סופיה לורן ב**יהודית**, קירק דאגלס ב**הטל צל ענק** ו**בהלהטון**, וכן פרנק סינטרה, דינה אנדרוז, ג'ון וויין ועוד, בתפקידי המשנה.

ללא ספק, הבולט והחשוב מבין הסרטים הללו היה **אקסודוס** משנת 1960. הסרט, על פי ספרו רב-המכר של לאון יוריס ובבימויו של אוטו פרמינגר, היה ל"שובר קופות" עולמי והשפיע רבות על ה**בְּנֵיית** מעמדה ודימויה (הצודק והחיובי) של ישראל

הצעירה.¹ זאת לא רק בקרב יהודי ארה"ב או דעת הקהל האמריקאית, אלא בעולם כולו

הסרט, אשר צולם בישראל ובקפריסין, נחשב לבדיוני, אולם עלילתו משיקה לאירועים היסטוריים שאירעו במציאות. הקונפליקט המרכזי בסרט הינו המתח שבין החלום הציוני לבין מימושו באמצעים

אלימים. הקושי המוסרי הכרוך באלימות נפתר על רקע הדגשת השינוי ההיסטורי, מנרְכָּפּוֹת וגלות לחירות ותחייה לאומית במולדת. הצופים נעים בין תחושת אהדה להזדהות. הם אוהדים את פליטי השואה שמגלים שאר רוח ומבקשים גאולה לעצמם ולעמם, ומזדהים עם הצברים החסונים, הלוחמים החלוצים שכובשים את הארץ ומבקשים לעסוק בבנייה.

הקירבה לאמריקאים, בולטת לעין בליהוק של השחקן הראשי, פול ניומן לתפקיד גיבור הסרט, ארי בן כנען. ניומן יפה התואר והאמריקאי למהדרין, ובמקביל

לא זו בלבד שהציונות באמריקה האמינה בהשתלבות היהודים באמריקה, אלא שהיא אף גרסה כי הציונות היא אחד הכלים להשתלבות זו

יהודי למחצה (בן לאב יהודי ואם קתולית), הוא גיבור שקל לצופים האמריקאים לאהוב. למעשה, וכאמור, כביתר סרטי התקופה, את רוב הדמויות הישראליות מגלמים שחקנים אמריקאים. ארי וחבריו קרובים לדמות החלוץ האמריקאי. נופי הארץ וקיבוץ גן דפנה מזכירים לקיטי, אהובתו האמריקאית של ארי, את נופי ילדותה באינדיאנה. מעשה החלוצים (pioneers) כרוך ממילא בנרטיב האמריקאי של כיבוש ה**סְפָר** ובהתאם לרוח האמריקאית מעוגנת הלאומיות היהודית בנופי המקרא הקדומים, וארי מצטט מספר יהושע על כיבוש עמק יזרעאל מידי הכנענים.²

יתר על כן, הדגשת אופיים המוסרי של הגיבורים, בעיקר ארי ואביו, מכוונת לתפיסה הרווחת בדבר החפיפה בין הציונות לאמריקאיות. בכך משקף הסרט את העמדה הרווחת שניסח המנהיג היהודי האמריקאי הציוני, השופט לואיס ברנדייס² (1856-1941). ברנדייס פעל רבות ליצירת הקישור העמוק שבין הציונות לבין האידיאלים האמריקאים הבסיסיים. הגשמת הציונות מהווה מימוש של החזון האמריקאי שעיקרו דמוקרטיה, צדק חברתי וחירות. זהו אחד המאפיינים החשובים של הציונות באמריקה, שלא רק האמינה בהשתלבות היהודית באמריקה, אלא אף גרסה כי הציונות היא אחד הכלים להשתלבות זו. הציונות ומדינת ישראל היוו בסיס חיובי של קיום יהודי בארה"ב.³

לא ניתן להמעיט מכוחו של הסרט בהפצת הבשורה נוסח ברנדייס. יהודי ארה"ב מיהרו לאמץ את המסר שאפשר להם רווח כפול ומכופל - חיזוק זהותם היהודית הנבדלת, ובו בזמן גילוי פטריוטי וביטוי נאמנות לאמריקה וערכי היסוד האמריקנים. ישראל המדומיינת, האוטופית והאמריקאית ברוחה, הפכה אפוא מושא להזדהות והערצה. הערוץ התרבותי, סרטים, יצירות אמנות וקמפיינים פרו-ישראלים הפיצו וחיזקו את הדימוי, והעצימו הן את זיקת יהודי

ארה"ב לישראל והן את דימויה החיובי (והאמריקאי במהותו) של ישראל הצעירה.

חשוב להבין כי שנותיה הראשונות של מדינת ישראל היו גם שנים מכוננות ומעצבות בתולדות יהודי ארה"ב. התרבות היהודית-אמריקאית התעצבה מחדש באותן שנים שלאחר מלחמת העולם השנייה. בתוך כך, שחקני מפתח יהודים שונים, עיתונאים, אנשי תרבות, מחנכים, חברות "הדסה", מנהיגי קהילות ואחרים, התגייסו וגייסו את הזירה התרבותית למען מדינת ישראל. פעולתם העיקרית היתה "להחדיר את ישראל" להוויה התרבותית האמריקאית. לשם כך הם "ייבאו" מישראל את ריקודי ההורה וריקודי עם אחרים והפכו אותם לחלק מהסצנה התרבותית היהודית, הזמינו תערוכות אמנות ישראליות, הפיצו אלבומי תמונות מישראל וחשפו קהלים רחבים, בעיקר יהודים, לאמנות ישראלית ודרכה לישראל. במובן זה יש לתפוס את **אקסודוס** כתוצר (בלתי מודע) של הפעילות המגויסת לטובת ישראל, תוצר שבעצמו הפך כלי גיוס ומכשיר תעמולה חסר תקדים לטובת ישראל.⁴

בנוסף, לעומת העמדה הרואה בישראל נטל אסטרטגי, עמדה שרווחה בקרב פקידי ממשל בכירים בעשורים הראשונים לקיום ישראל, שחקנים יהודים שפעלו לקידומה של ישראל בתרבות היהודית-אמריקאית והאמריקאית, העלו נרטיב אלטרנטיבי המדגיש את הזיקה לישראל כאינטרס אמריקאי בעידן המלחמה הקרה. גם כאן, הדגש המרכזי ניתן לקירבה הנורמטיבית, האידיאולוגיה המשותפת וכלל קווי הדמיון בין האומות.⁵

ככלל, הגורמים לכינון "היחסים המיוחדים" בין ארה"ב וישראל הם בעיקרו של דבר שילוב בין אינטרסים פוליטיים ואסטרטגיים לבין ערכים ואידיאולוגיה משותפת, כאשר הראשונים, משמע האינטרסים האסטרטגיים, הם המכריעים.⁶ ג'וזף ניי הגדיר את המונח "עוצמה רכה"⁷ (2004) והבהיר כי זוהי היכולת למשוך בעלי ברית פוטנציאליים בדרך חיובית

ולא באמצעות שימוש או איום בשימוש בכוח. הפצת דימוי חיובי והזדהות ערכית עם מדינת ישראל באמצעות אפיקים תרבותיים היא כמובן עוצמה רכה. הדימויים התרבותיים השפיעו במידה פחותה על הדיפלומטים וקובעי המדיניות האמריקאית, אך התבססו **בציבוריות** האמריקאית, ששפעה אהדה לישראל באותם שנים, והתייצבה במקביל וכנגד הנרטיב הדיפלומטי המסתייג.

שנות ה-70': המאצ'ו הישראלי

בשנות השבעים של המאה ה-20 התחוללה בארה"ב מהפכת הרב-תרבותיות שביקשה להבליט את הגיוון האתני והתרבותי באמריקה. אל המסך, הקטן והגדול, פרצו דמויות ממוצאים אתניים מגוונים ובתוך כך בלטו בעיקר ייצוגים יהודים.³ מגמה זו הגיעה לשיאה בשנות ה-90, עת "שלטו" היהודים בתוכניות הפריים טיים⁴ (ג'ויס, 2000).⁸

ישראל עמדה במרכזן של שתי דרמות טלוויזיוניות אמריקאיות: **ניצחון באנטבה** (1976) עם אנתוני הופקינס, אליזבת טיילור וריצ'ארד דרייפוס ו**הפשיטה על אנטבה** (1977) בכיכובו של צ'ארלס ברונסון. ניתן למתוח קו ישיר בין הסרט **אקסודוס** לבין **ניצחון באנטבה** ו-**הפשיטה על אנטבה**. בשני המקרים בולטת דמותו של הישראלי הלוחם, הפועל למען ארצו ובני עמו. ב-1960 ובהקשר של ההעפלה והקמת המדינה הופיע ארי בן כנען, לוחם החירות הישראלי שנברא בצלם החלוץ האמריקאי ומגולם על ידי פול ניומן, השזוף ותכול העיניים. ב-1976, בהשראת דמותו של יוני נתניהו, מתחדדת עוד דמותו של הלוחם הישראלי, כמפקד מובחר ועשוי ללא חת, דמות שיוני נתניהו אכן הפליא לייצגה גם במציאות, וזאת גם בעבור ישראלים רבים, שהתחנכו לראות ביוני סמל ומופת לגבורה ולערכיות יוצאות מגדר הרגיל. יוני, הדמות הריאלית וייצוגה הבדיוני בסדרה, מבטאים את ערכי הגבורה והאומץ הישראליים ומדגימים את

פיתוחה של דמות החלוץ הראשונית שייצג ארי בן כנען - פול ניומן. לעומת החלוץ שפעל למען הקמת המדינה, הדמות החדשה מעוגנת כבר בשלב המדינתי ומייצגת את מדינת ישראל. החלוץ נלחם אמנם בבריטים ובערבים, אך הוא הצטייר בעיקר ככובש הסֶפֶר ומפריח השממה, המבקש חיי שלום בארץ ישראל, ארץ אבותיו שזכות תנכ"ית קדומה עומדת לו עליה. עתה מתואר הישראלי כמי שפועל מטעם מדינתו הצעירה, ובנחישות ובגבורה מגן על ביטחונה ועל בטחון אזרחיה.

האימפוטנציה של פורטנוי, ביקורו בישראל, מסמלת את תחושת הבלבול של היהודי האמריקני, שנמשך ישראל ובו-זמנית נרתע ממנה

דמותו של יוני סללה את הדרך לייצוגים הרואיים נוספים, ובעיקר התבססה דמות סוכן המוסד שהילת מסתורין שורה עליה. בדמות החדשה משתמרת, עבור האמריקאים, תחושת ההזדהות עם הישראלים, המגלים אומץ לב, ובהתאם לקוד האמריקאי, פועלים למען בני עמם וארצם, אך גם נגד כוחות הרשע המאיימים על העולם כולו. כך, הוצגו החיילים הישראלים נוכח הטרוריסטים הפלסטינים והגרמנים, הן בסרט הישראלי של מנחם גולן (**מבצע יונתן**, 1977) והן בשתי הסדרות האמריקאיות האמורות. מאידך, החפיפה או הסימטריה בין הישראלי לאמריקאי נשחקת מעט בשנות השבעים, והמפקד או סוכן המוסד הישראלי מייצג עתה גם נבדלות ישראלית הקשורה בעיקר לייצוג הריבונות המדינתית. ישראל היא עדיין "מדינת אחות" של ארה"ב ויש דגש על הערכים המשותפים, אך היא גם מדינה עצמאית וחזקה, אשר פועלת בנחישות להגנתה בעצמה. ?

נבדלות נוספת, שמאפיינת דווקא סדרות אמריקאיות עכשוויות, קשורה לסממנים מזרח תיכוניים ייחודיים בקרב סוכני או סוכנות המוסד הישראליים. כך למשל מוצגות סוכנות המוסד לשעבר, זיוה בן דוד בסדרה NCIS וסמאר נבאבי בבלק ליסט. זיוה וסמאר בעלות המראה הים-תיכוני הן לוחמות קשוחות ומקצועניות, אך הסקס-אפיל המזרח-תיכוני הינו חלק בלתי-נפרד מן הקשיחות והזרות בדמות שהן מגלמות.

בהקשר זה, וכאנקדוטה, ניתן להתייחס לתופעת **גל גדות**. השחקנית הישראלית המצליחה הפכה בשנה האחרונה לחביבת הקהל האמריקאי, וממילא היא מייצגת עבור אמריקאים רבים את ישראל. ישראל נקשרת אל השירות הצבאי שמוזכר בראיונות ובאינטורים שונים עם הכוכבת, במראה החיצוני, בסגנון השובבי-מחוצף ואולי גם בדמות הגיבורה הלוחמת שהיא מגלמת בסרט "סופרוומן". גם במקרה של גדות, הישראליות קשורה במסר חיובי ואטרקטיבי, אך גם בִּזְרוּת ובאקזוטיות ישראלית-ים-תיכונית.

מעניין לגלות כי דימוי המאצ'ו הישראלי נוכח גם בספרות הגבוהה. הסופר האמריקאי החשוב פיליפ רות', שהלך לעולמו השנה. רות' כתב מספר רומנים שיש להם זיקה מסוימת לישראל: **מה מעיק על פורטנוי** (1967), **החצי השני** (1986), **מבצע שיילוק** - **וידוי** (1993). בכתיבתו הדגיש רות' את הדימוי של הישראלי המחוספס והקשוח. הישראלי הוא "היהודי החדש", היודע לאחוז בנשק ולהילחם באויביו. יהודי-ישראלי זה עומד ברומנים שלו בניגוד ליהודי האמריקאי, שהגלות נשתמרה בו והוא נרתע מהלוחמנות והקשיחות הישראלית. הדברים מקבלים ביטוי קומי-פָּרוּדי ברומן **מה מעיק על פורטנוי** (1967). ישראל ממלאת תפקיד חשוב בעלילותיו המיניות של אלכס פורטנוי, היהודי הניו יורקי הניירוטי והמיוסר. כאשר מגיע פורטנוי לישראל, הוא אינו מצליח לקיים יחסי מין והופך לאימפוטנט נוכח הקצינה הישראלית

בת הארץ. האימפוטנציה מסמלת את הנתק בין שתי הקהילות ואת תחושת הבלבול של היהודי האמריקאי שנמשך לישראל ובו זמנית נרתע ממנה. **פיליפ רות' מדגיש ביצירות הללו מתח יהודי אמריקאי-ישראלי שעתיד לפרוץ בעשורים הבאים. אכן, מתח זה בולט ביצירות ספרות עכשוויות, אבל, כפי שנראה בהמשך, אין לראות בו רק קו מחלוקת מפלג, אלא גם בסיס להידברות ושיח אודות גבולות הזהות היהודית המשותפת.**

מגמה חשובה נוספת שמתבהרת ביחס לישראל ומקומה בזהות היהודית-אמריקאית היא התנועה הכפולה אל ישראל ובחזרה ממנה. ישראל היא מרחב חשוב לבחינת הזהות היהודית והאמריקאית, אך היא מרחב זמני, תחנה בלבד, ולא מרחב קבע. בכך, שוב, משתמרת המגמה היהודית-אמריקאית, אשר הופיעה באופן פרדוקסלי גם בציונות היהודית-אמריקאית, ולפיה ישראל (והציונות) מהווה גורם המחזק בו זמנית את היהדות ואת האמריקאיות, והיא משמשת כלי בתהליך מוצלח של התערות והשתלבות היהודים באמריקה.

סול בלו מפרסם בשנת 1976 את "לירושלים ובחזרה" (הדגשה של המחברת). תנועה כזו חוזרת ביצירות נוספות. כך, למשל, אצל נסה רפפורט (Preparing Lovingkindness for Sabbath, 1981), אנה רוביס, ואצל אלגרה גודמן (Paradise Park, 1987), ואצל אלגרה גודמן (ברומן הלוויה הוא יותר אלמנט זהותי יהודי, תחנה במסע חיפוש עצמי שקשור בזהותם האמריקאית והיהודית-האמריקאית של הנפשות הפועלות, ופחות מרחב מדינתי עצמאי. **ישראל כרעיון ופחות כממשות. כפי שנראה להלן, ביצירות ספרות עכשוויות עדיין משתמרת תפיסה זו, אך עם שינוי חשוב, כאשר ישראל הופכת יותר ויותר משמעותית וממשית, עבור היצורים והקוראים המשוערים שלהם.**

התנועה הכפולה ובעיקר החזרה לארה"ב, מבטאים גם קונפליקט פנימי הקשור בנפש היהודית האמריקאית. כך, מצד אחד הנפש היהודית, נמשכת לתמיכה בציונות ומכירה בחשיבותה של הריבונות היהודית המתחדשת ישראל והיותה פרק רב משמעות בתולדות העם היהודי היסטוריה היהודית, ומאידך, עולה קושי לעזוב את ארה"ב ולהפרד מן החיים והזהות האמריקאית הבטוחה, הנוחה והממשית.

ישראל כתחנת מעבר חוזרת ומופיעה בסדרה המצליחה **טרנספרנט**, מאת היוצרת היהודית-אמריקאית, ג'יל סולווי. הסדרה עוסקת בקורות

משפחת פפרמן, לאחר שאבי המשפחה "יוצא מהארון" והופך לאישה טרנסג'נדרית. סולווי כתבה את התסריט בעקבות יציאתו מהארון של אביה הביולוגי והופעתו כטרנסג'נדר. גם אם הבחירה למקם את העלילה בישראל ולהכלילה במסע הזהות של הגיבורים השונים נדמית מלאכותית או לא משכנעת דיה, הרי היא מדגישה כי ישראל, עדיין, נתפסת

בסדרת הטלוויזיה המצליחה "טרנספרנט", ישראל נתפסת כמקום משמעותי, אך גם שנוי במחלוקת מוסרית

כתחנה חשובה או לכל הפחות טבעית, במסעם של יהודים-אמריקאים המחפשים משמעות וגילוי עצמי. בנוסף, הבחירה בישראל מעלה מעצם טבעה את השיח הפוליטי ומדגישה את העניין של צעירים יהודים-אמריקאים בשאלות פוליטיות ישראליות, כמו גם את קווי המחלוקת בסוגיה זו. הסדרה **טרנספרנט** נמשכת לסוגיית השטחים והסכסוך הישראלי-פלסטיני מעצם העיסוק המשמעותי בה בשאלת הגבולות. ישראל היא מקום משמעותי, אך גם שנוי במחלוקת מוסרית. ובכל מקרה, ישראל, כמקום שמסמן ומקבע

גבולות, מנוגדת למגמה המרכזית בסדרה (ובחיי יהודים-אמריקאים צעירים ככלל), לטשטש גבולות, אשר נתפסים ככוח שמרני ומיושן שאיבד מערכו.

שנות ה-90': ניצנים של ביקורת

ניצנים של ביקורת או לכל הפחות הרהורים וערעורים אודות הזיקה היהודית-אמריקאית לישראל עולים כבר בשנות ה-80, אך הם מתגבשים לכדי ביקורת בתהליך איטי, בעיקר בשנות האלפיים. בעוד שמלחמת ששת הימים ב-67' ומלחמת יום כיפור ב-73' חיזקו את התמיכה היהודית-אמריקאית בישראל ונתפסו כהצדקה לחיזוק הבית הלאומי⁵, הרי שמלחמת לבנון בשנת 1982 לא נתפסה כמלחמה קיומית. מלחמה זו, ובמיוחד הטבח בסברה ושתילה, הובילו לביקורת והסתייגות מישראל. גם פרשת פולארד בשנת 1986 והאינתיפאדה שפרצה שנה לאחריה, היו אבני דרך בתהליכי ההתרחקות שבין שתי הקהילות. מתח משמעותי נוסף שניתן לאתר את שורשיו בשנות ה-80 הוא זה הדתי, ובמרכזו היחסים בין מדינת ישראל לבין הזרמים הלא-אורתודוקסים באמריקה. המתחים החדשים מחללים אל התרבות ומעלים נרטיבים ודימויים חדשים אודות ישראל והישראלים.

אחת היצירות הקולנועיות המזוהות עם הביקורת החדשה היא **מינכן** (2005). מאחורי הסרט ההוליוודי עומדים שני יוצרים יהודים אמריקאים בולטים, התסריטאי טוני קושנר והבמאי סטיבן שפילברג. **מינכן**, שיצא אל האקרנים בשנת 2005, חוזר אל שנות השבעים ובוחן מחדש את דימוי איש המוסד ואת ההצדקה המוסרית שניתנה לכל פעולה ביטחונית ישראלית כנגד אויביה. הסרט מספר כיצד חיסלה יחידה מיוחדת של המוסד את המחבלים שחטפו ורצחו את חברי המשלחת האולימפית הישראלית באולימפיאדת מינכן בשנת 1972. בישראל התקבל הסרט בתגובות מעורבות, ומבקרים

שונים טענו כנגד האנלוגיה שיוצר הסרט בין הטרור הפלסטיני לבין פעולת התגמול הישראלית. כן הושמעה ביקורת כנגד הצגת המוסד באופן חלמאי, התייחסות שעלולה לתרום לשחיקה בדימוי האמריקאי הרוֹן, המייחס לארגון זה שלמות ומקצוענות. נראה כי במוקד הסרט עומדת בחינה מוסרית של ההכרעות הניצבות לפתחה של מדינת ישראל, כמו גם של הקהילה היהודית האמריקאית. הסרט מבטא היפרדות משמעותית וניכור בין שתי הקהילות סביב האתוס המוסרי ופירוש מהות הזהות היהודית. לפי הנרטיב החדש, יהודי ארה"ב אינם משלימים עם הישראליות, שנטשה את האתוס היהודי ובחרה בהישרדות בכל מחיר. המבט הביקורתי, ניצב כביכול גם כנגד יצירתו (היהודית) הקודמת של שפילברג: "רשימות שינדלר" (1993). "רשימות שינדלר" מסתיים בתמונה של אחדות יהודית וציונית. היהודים הניצולים מתכנסים בהר הרצל בירושלים, שם הם נראים מאוחדים ומוגנים. התמונה הסמלית מבטאת את מהותה של מדינת ישראל כמקלט בטוח - מענה לאלפיים שנות גלות, רדיפה ואיום קיומי מתמיד. אולם, ב"מינכן" נדמה כי שפילברג אינו מסתפק עוד בהצדקתה של ישראל כמקלט יהודי ותוהה אודות גבולות הכוח של מדינת ישראל, גם אם נוצרה כמקום מקלט יהודי. על פי "מינכן", היהודי האמריקאי מעדיף את מה שנראה לו כ"מוסר יהודי", גם אם פירוש הדבר חיים בגלות ולא בישראל. לכן, הסרט מדגיש (ומגנה) את יצר הנקמה והאלימות כמניעים לפעולת המוסד, אך אין הוא מתייחס כלל לשיקול הביטחוני ההרתעתי במערכת המניעים. לכן גם מסתיים הסרט בפרידה בין הגיבור האמריקאי לבין סוכן המוסד הישראלי. 9.

שאלת הניכור והיפרדות הקהילות, כפי שעלתה בסרט, מעסיקה יוצרים יהודים אמריקאים נוספים, כמו גם אנשי ציבור, חוקרים ומנהיגים. במאמר שפורסם בכתב-העת היוקרתי "ניו יורק ריווייו אוף

העיקר הציוני, שהינו זיקת עם ישראל לארץ ישראל, דהיינו קיומה ההיסטורי של אומה יהודית עתיקה שיש לה זיקה למולדת ההיסטורית, ארץ ישראל. הביקורת המרכזית על ישראל ברומן, מתייחסת ל**ליסודות דתיים משיחיים בתוך הציונות**. הרומן מבקש להתריע מפני צירוף גורמים ונסיבות אשר עשויים להוביל לפנאטיות דתית ופוליטית מסוכנת, ומקצתם אכן התממשו במציאות ההיסטורית, בשולי החברה הישראלית. זוהי ביקורת נקודתית על הציונות הדתית-

משיחית, ולא עמדה אנטי-ציונית. עם זאת, הרומן מבטא בצורה ברורה ספקות, לבטים ומתח גואה והולך בין הקהילה היהודית-אמריקאית, או לפחות חלקים משמעותיים בקרבה, לבין מדינת ישראל, באשר לאופייה של מדינת ישראל וליישומה הלכה למעשה את הציונות.

שנות ה-2000: רנסנס ישראלי בספרות היהודית-אמריקאית

רומן עכשווי נוסף אשר מעמיד במרכזו שאלות על קיומה של ישראל, אופייה והמרחק בין ירושלים לבין וושינגטון הוא **הנני** (2016) מאת ג'ונתן ספרן פויר. גם כאן הדימוי של ישראל זוכה לביטוי רב- ממדי ומורכב. מצד אחד, הרומן מתאר את תהליך ההתרחקות שבין יהודי ארה"ב וישראל, ומצד שני הוא מדגיש את עומק הזיקות והקשרים בין הקהילות. באופן מעניין, הרומן עושה שימוש ספק פְּרודי, ספק ביקורתי, בדימוי "סוכן המוסד הישראלי" ודמות המאצ'ו הישראלי.

בוקס" טען פיטר ביינארט כי הסיבה להידרדרות היחסים בין צעירים יהודים אמריקאים ובין מדינת ישראל היא פוליטית- נורמטיבית. הוא תקף במאמר גם את מנהיגי האירגונים היהודיים אמריקאים דוגמת איפא"ק או הליגה נגד השמצה, שלטענתו בוחרים להגן על ישראל בכל מחיר, גם כאשר מוצדק לגנותה. ביינארט טען כי קיים ניגוד בין האתוס הליברלי החזק, שעליו אמונים הצעירים היהודים-אמריקאים, לבין התנהלותה המדינית של ישראל ובעיקר היחס לפלסטינים, הנתפס בעיניהם כדיכוי מתמשך. 10. בספרו *The crisis of Zionism* מציג ביינארט טענה דומה לזו העולה מן הסרט **מינוק**: יהודי ארה"ב מחויבים מעצם יהדותם לחוקי המוסר והצדק היהודיים. כאשר ישראל רומסת, כביכול, את ערכי היסוד היהודיים, היא מתרחקת לא רק מיהודי ארה"ב, אלא ובעיקר ממהותה היהודית והציונית האוטנטית. בדומה לאקט הפרידה החותם את הסרט מנבא ביינארט את היפרדות הקהילות.

מעניין במיוחד לבחון את הביטוי הספרותי של הנרטיב הביקורתי האמריקאי. בשנת 2007 ראה אור הרומן **איגוד השוטרים היידיים**, מאת הסופר היהודי-אמריקאי מייקל שייבון, שאינו אלא וריאציה לתיזת הניכור נוסח ביינארט. במאמר ביקורת במגזין היהודי האמריקאי החשוב "קומנטרי", נטען כי זהו רומן אנטי-ציוני, הגורס כי הגשמת הלאומיות היהודית בארץ ישראל פירושה בהכרח אלימות קטלנית וקנאות פנאטית. 11. גם מבקרים אחרים פירשו את הרומן כאנטי-ציוני ואנטי-לאומי יהודי, ואף האשימו את שייבון בשנאה עצמית יהודית. 12.

אולם קריאה ממוקדת של הרומן חושפת עמדה מורכבת פי כמה באשר לציונות. שייבון כתב רומן אלטרנטיבי (Counterfactual), אשר עוסק בהיסטוריה היהודית ובעיקר בשאלה מהי הלאומיות היהודית הרצויה ומה מקומה של הציונות בסוגיה זו. חשוב להבחין כי הרומן אינו דוחה או מכחיש את

The Earth **מאת נתן אנגלנדר (2017)**. שני הרומנים האלו מראים גם הם אותו תמהיל של היכרות אינטימית, ביקורתיות ואמביוולנטיות. כאמור, קראוס, אנגלנדר ופזיר מעורים בישראליות, התגוררו תקופות בישראל ויש להם חברים ישראלים. גם הקשרים הממשיים הללו מעידים על השינוי המוגבל אך משמעותי ביחס לישראל.

חוקרים שונים טוענים לדעיכה בעוצמת הקשר של יהודי ארה"ב לישראל, ובעיקר להתרחקותם של הצעירים ממנה. אולם, בספרו **הציונות האמריקאית החדשה**,¹³ טוען תיאודור ששון כי הקשר לישראל לא דעך אלא השתנה. יש המפרשים את השינוי כהיחלשות קשרי הזיקה, אך למעשה מדובר בעמדה אקטיבית יותר ולא באדישות או בהיעדר זיקה לישראל. בעיקרו של דבר, את גישת ההתגייסות (Mobilization), מחליפה כיום גישת המעורבות וההתערבות (Engagement). זוהי גישה ביקורתית יותר, אך היא גם בגדר התפתחות "נורמלית" ביחסים - לא עוד התגייסות מוחלטת ואוטומטית ושימור קונסנסוס קהילתי ביחס לישראל. במובנים רבים, דווקא הקירבה לישראל הולידה את הגישה החדשה. ההתגייסות למען ישראל אפיינה אמריקאים שעבורם היתה ישראל נס היסטורי, מדינה קטנה ומרוחקת שנתפסת במושגים מיתיים יותר מאשר ריאליים. כיום, ישראל כביכול קרובה מתמיד. הישראליות נוכחת בתודעה היהודית-אמריקאית, והביקורים אליה תכופו, בין היתר תודות לפרויקטים כמו "תגלית" ו"מסע". "בעולם שטוח" גלובלי, גורס ששון, יהודים אמריקאים יכולים בקלות יחסית להתעדכן בנעשה בישראל מבחינה פוליטית, חברתית ותרבותית.

הרומן מתאר בני משפחה יהודית אחת, אשר נפוצה לשתי קצוות תבל לאחר השואה. כך, ובדומה למקרים דומים אמיתיים בהיסטוריה היהודית, אח אחד היגר לארה"ב ואחיו - לישראל. בהווה הסיפורי מתוארים הפערים בין שני הדודנים, ג'ייקוב האמריקאי, גיבור הרומן, ותמיר הישראלי. הראשון עונה לסטראוטיפ של היהודי האמריקאי הפרוגרסיבי הליברלי, השני לזה של הישראלי המאצ'ואיסטי. היו כאלה שביקרו את הכתיבה השטוחה הנעה סביב הדימויים החיצוניים הללו, אולם נראה כי ההקצנה הסטראוטיפית קשורה הן לטון ההומוריסטי והן לרצון לבחון את הדימויים הללו עד לאבסורד. בנוסף, מאחורי הדימויים הסטראוטיפיים כביכול מסתתרת דווקא בקיאות בעולמן הפיזי והנפשי של הדמויות, אמנם בעיקר של עולמו של הגיבור האמריקאי, אך גם העולם הישראלי מתואר ברומן במיומנות. יתר על כן, הכתיבה על ישראל משקפת תמהיל מעניין וכמעט פרדוקסלי של ביקורת ואינטימיות, מרחק והיכרות ישירה עם הנופים, התרבות והאנשים. אין מדובר בידע תיאורטי של תחקיר ספרותי, אלא בידע אותנטי ממשי.

חשוב לשים לב לכך שהביקורת ברומן מופנית כלפי שני הצדדים במשוואה היהודית, ולא רק כלפי ישראל והישראלים. כך למשל ג'ייקוב, גיבור הרומן, מאשים את דודנו הישראלי בגסות, אולם בעיקרו של דבר, גסות מינית שלו עצמו מובילה לגירושיו ולפירוק התא המשפחתי שלו. מעבר לכך, דווקא בני הדור הצעיר, ילדיהם של ג'ייקוב ותמיר, מוצאים שפה משותפת דרך התכתבות וירטואלית, והרומן מסתיים במחווה נוגעת ללב של הדודן הישראלי, נועם, כלפי הדודן האמריקאי, סם. בכל אלה יש גם עדות לצמצום המרחק וליכולת להתגבר על הפערים התרבותיים והניכור לכאורה.

פזיר אינו לבד. גל של כתיבה ספרותית שבמרכזה ישראל מלמד על תמונה דומה גם ב- **יער אפל** מאת ניקול קראוס (2017), וב- **Dinner At The Center Of**

סיכום: מורכבות ולא התנתקות

מעבר לתמורות ולהיבטים השונים והמשתנים באשר לייצוגה של ישראל, יש לישראל מקום מרכזי וחשוב בתרבות האמריקאית, ובעיקר בזירה הספרותית העכשווית. רומנים של סופרים יהודים-אמריקאים בולטים כמו ניקול קראוס, נתן אנגלנדר, מייקל שייבון וג'ונתן ספרן פוייר מציגים תמהיל חדש ופרדוקסלי, שבו ביקורת וקירבה ביחס לישראל משמשים בערבוביה. בכך הם מדגימים את טיעון "המעורבות החדשה" של תיאודור ששון, ואף מוסיפים לו עומק ומורכבות. מכלל הרומנים עולה הכרה בלגיטימיות ובנחיצות של מדינת ישראל, הכרה שמאפיינת, בין במודע ובין שלא במודע, את הזהות היהודית-אמריקאית הצעירה. ישראל היא אפוא חלק אינטגרלי מן הזהות היהודית האמריקאית גם כיום. תבונה זו ניצבת מעבר לוויכוחים ומחלוקות, בין יהודים מכאן ומשם. הבנתה והטמעתה סותרות את השיח הדיכוטומי והשלילי מעיקרו, היוצר תמונה חד-ממדית של ניכור והתנתקות, ומציבות במקומו עמדה מורכבת יותר.

קביעת גבולות השיח חשובה בהקשר זה, מכיוון שהשיח התרבותי לא מסתפק בתיאור המציאות, אלא שהוא גם מְבַנֵּה אותה. כאשר השיח מתייחס לאלמנטים בעיתיים וביקורתיים, אך בו-זמנית מדגיש קשר רגשי וזהותי עמוק, הוא מעודד בסופו של דבר את הזיקה ואת המשכיות הקשר, תוך חיפוש אחר מסגרת יחסים חדשה ועדכנית. על מנת לבסס שיח מורכב שכזה יש לפעול לארגון מפגשים ספרותיים בין סופרים, אמנים וחוקרי תרבות יהודים-אמריקאים וישראלים, ובהם לחתור לקיום שיח שאינו מתלהם ופונה לקצוות, אלא עוסק במורכבות היצירה האמנותית ומבקש להכיל גם סתירות, ניגודים וקשיים, המאפיינים ממילא את השיח היהודי האמריקאי

העכשווי ביחס לישראל. יובהר כי בשום אופן אין הכוונה לשימוש "מגוייס" בספרות ובאמנות. שימוש מגוייס שכזה אינו ראוי, הן מן ההיבט האתי, משום שהוא עשוי להתפרש כחותר תחת עקרונות דמוקרטיים ונאורים, והן - ואולי בעיקר - בשל הניגוד האינהרנטי בין האמנות, על מהותה החופשית והבלתי-ניתנת לתיבנות, לבין המטרה הפוליטית הצרה. לעומת זאת, עשיית "שימוש" במהותה הרבגונית של הספרות במטרה לחשוף עמדות מורכבות, כנגד שיח פוליטי צר, חד-ממדי ודיכוטומי, היא ראויה ואף נדרשת.

ביבליוגרפיה

הערות

1 גם ראש ממשלת ישראל דאז, דוד בן גוריון, כתב ליוריס והחמיא לו על ספרו החשוב. לפניו נוסף גם נופך מעשי, כאשר בן גוריון ביקש מיוריס, לכתוב ספר דומה על פרשת לכידתו של אייכמן. אולם, יוריס סירב. חלמיש, 2004.

2 ברנדייס, שהיה שופט חשוב בבית המשפט העליון, קישר ככלל בין המטרה הציונית לבין האידיאל האמריקאי של הדמוקרטיה, הצדק והחירות. זהו אחד המאפיינים החשובים של הציונות באמריקה שלא רק האמינה בהשתלבות היהודית באמריקה, אלא אף גרסה כי הציונות היא אחד הכלים להשתלבות זו. הציונות ומדינת ישראל היוו בסיס חיובי של קיום יהודי בארה"ב.

3 עד לשנות השבעים כמעט ולא נראו דמויות יהודיות בטלוויזיה האמריקאית, החריג הוא הסדרה הגולדברגים ששודרה בשנות ה-50 ועקבה אחר קורותיה של משפחה יהודית ממעמד הפועלים המתגוררת באחת השכונות האתניות בברוקלין.

4 בחזית עומדת כמובן סיינפלד, של ג'רי סיינפלד.

5 המלחמות הללו נתפסו, כהמשך לשואה ויהודים אמריקאים חשו צורך לפעול, לעומת מעורבותם הנמוכה יחסית בזמן השואה. פעולות לחיזוק ישראל נתפסו כתיקון וכמענה לאיום קיומי ולרדיפות היהודים

1. גביזון, ר. (2002). "מדינת ישראל - הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה", **תכלת**, 13, סתיו תשס"ג, עמ' 88-51; גנז, ח. **תיאוריה פוליטית לעם היהודי**. חיפה: אוניברסיטת חיפה.

2. ויטפילד, ס.ג. (1999). "ישראל כסרט קולנוע - תיאור ישראל בסרטים אמריקנים ייצוגיים", בתוך: גל, א. (עורך), **ישראל הנכספת - האידיאלים והדימויים של יהודי צפון-אמריקה**, ירושלים: הספריה הציונית, עמ' 269-247.

3. סרנה, י.ד. (1999). "דמותה של אמריקה כפי שהיה עליה להיות - ציון בעיני רוחם של יהודי אמריקה", בתוך: גל, א. (עורך), **ישראל הנכספת - האידיאלים והדימויים של יהודי צפון-אמריקה**, ירושלים: הספריה הציונית, עמ' 48-31.

4. Katz, E.A. (2015). *Bringing Zion Home: Isarel in American Jewish Culture, 1948- 1967*. Albany: STATE University of New York Press

5. Ibid.

6. בר -סימן- טוב, י. (1999). ישראל - ארה"ב: יחסים מיוחדים (1948-1998). בתוך: אופז, ח. (עורך), **יחסי החוץ של ישראל: 50 שנות מדיניות חוץ ישראלית**, ירושלים: האוניברסיטה העברית, עמ' 49-59.

7. Nye, J. "The Decline of America's Soft Power", **Foreign Affairs**, 83, 3, 2004: 16-20

8. Jocyce Antler, "Since the Goldbergs", In: Neal Gabler, Frank Rich & Jocyce Antler (Eds), **Television's Changing Image of American Jews**, (The American Jewish Committee and The Norman Lear Center, 2000), pp. 31-38

9. ריבלין, י. (2009). **העכבר ששאג: זהות יהודית בקולנוע האמריקני והישראלי**. ירושלים: טובי ספרים.

10. Beinart, P. (7.10. 2010). "The Failure of the American Jewish Establishment", *The New York Review of Books*. *New York Times*, pp. 16-20.

11. Wisse, R. (2007). "The Yiddish Policeman's Union by Michael Chabon" (07.01.2007). Available at: www.commentry.com

12. ראו למשל:

Rosenfeld, A.H. (2007). "Touching on History and Destiny". *The New Leader*, (May/June-July/August), pp. 34-36; Nussbaum, A. (2007). *The Yiddish Policemen's Union Review*. Available at: <http://www.strangehorizons.com>; Rosner, S. (2011). *Shtetl, Bagel, Baseball*. Jerusalem: Keter

13. Sasson, T. (2014). *The New American Zionism*. New York: NYU Press

חוק הלאום והחברה הישראלית

14

תמיכה

תומכי החוק מברכים על החקיקה ורואים בו רגע היסטורי מכונן. הם מדגישים כי החוק מבטא את היסודות העמוקים של הציונות ורואים בו מהלך טבעי, שמחזק את אופיה היהודי של מדינת ישראל ואת מורשת העם היהודי. תומכי החוק לא מוצאים בו היבטים מפלים או גזעניים, אלא הצהרה לאומית, שעיקרה זהותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית.

לתפיסתם, החוק נתפס כחשוב משום שהוא ניצב כנגד כל מי שאינו מכיר בקיומה של מדינת ישראל כמדינת הלאום היהודי ומדגיש כי ישראל היא מדינת לאום שמתגאה בלאומיותה היהודית. תומכי החוק מציינים כי בכל העולם מקובל לעגן את סמלי המדינה וסממניה הלאומיים בחוקה או בחוקי יסוד ולכן אין טעם לפגם בחוק אשר מגדיר את ההמנון, השפה והדגל של מדינת הלאום היהודית. כמו כן, עולה טענה כי החוק משלים את חוקי היסוד - הנוגעים לזכויות הפרט ולנורמות דמוקרטיות - ולא מתנגד להם, כאשר הוא משקף כאמור, לצידם, את ההיבט הלאומי

חוק יסוד: ישראל - מדינת הלאום של העם היהודי, להלן - חוק הלאום, נחקק בתאריך 19.7.18. החוק עבר ברוב של 62 תומכים לעומת 55 מתנגדים ועורר סערה ציבורית. החקיקה נועדה לבסס את מעמדה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, אולם בעוד חלקים בחברה רואים בו חוק חשוב וטבעי שעוסק בהגדרה עצמית ובסמלים הלאומיים, אחרים קוראים לביטולו ומתייחסים אליו כאל חוק הפוגע בצביונה היהודי והדמוקרטי של המדינה. החוק עבר גלגולים רבים וראשיתו בשנת 2011, בהצעת חוק של חברי הכנסת אבי דיכטר וזאב אלקין. הצעת החוק עוררה כבר אז, ביקורת קשה ואכן עד לחקיקה עלו הצעות חוק חלופיות על ידי חברי כנסת שונים ממפלגות שונות, ובנוסף הסופי שהתקבל הוכנסו שינויים נרחבים ביחס להצעה המקורית.

ככלל, ניתן לזהות שלושה דפוסי תגובה לחוק הלאום: תמיכה, ביקורת על פגמים בחוק, בעיקר משום היעדר סעיף השוויון ועיגון אופייה היהודי והדמוקרטי של המדינה, וביקורת גורפת על היותו חוק מפלה בליווי קריאה לביטולו.

הסעיפים שמבטיחים שוויון מוחלט לכל אזרחי המדינה ברוח מגילת העצמאות משנת 1948. מדובר בביקורת שאינה מיחסת לחוק הליכה במדרון בכיוון של צמצום אופייה הדמוקרטי. מחד טוענים אלה כי החוק אינו גזעני, לא דמוקרטי, בלתי חוקתי וכדומה, אך מצד שני הם חוששים כי הוא מתריס, מפלג ופוגע שלא לצורך, בקבוצות שונות בישראל ובעם היהודי.

בעלי הדעה הזאת מציינים כי אין פסול בהדגשת זהותה הלאומית היהודית של המדינה, אולם מבקרים את המלאכה המרושלת בניסוח חלק מן הסעיפים ואת המתח הפנימי הנגרם עקב כך בחברה הישראלית. לטענתם חקיקת לאום מחייבת גיבוש הסכמה רחבה יותר ומתן ביטוי לזיקתו של החוק למגילת העצמאות - מסמך היסטורי מכונן שאין להתעלם ממנו בחקיקת יסוד שכזו.

ההבדלים הבולטים בין המגילה לחוק, קשורים לפגיעה בעיקרון השוויון האזרחי. על אף שהמילה דמוקרטיה, אינה נזכרת במגילה, היא מבטאת רוח דמוקרטיה. באשר לפגיעה בשוויון, השיח שהתעורר סביב המחאה הדרוזית, הדגים כי אכן קיימת בחוק העדפה טבעית לבני הלאום היהודי. העדפה זו עשויה להתבטל במקרים מיוחדים, כמו למשל ביחס לדרוזים ומיעוטים אחרים שמשרתים בצבא ונחשבים אזרחים נאמנים. מכאן אכן נובע ממד של הפליה כלפי לא יהודים בחוק, וכן מתחזקת תחושת הדה לגיטימציה של האזרחים הערבים, שאינם משרתים בצבא ונחשבים לפיכך, אזרחים פחות נאמנים. יש לזכור כי ההצעה להפוך את מגילת העצמאות לחוק יסוד הלאום נדחתה. הכרזת מגילת העצמאות על "שיוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדלי דת, גזע ומין", אינה מוצאת ביטוי הצהרתי מקביל בחוק הלאום.

היהודי. כנגד הטענה לפגיעה בערך השוויון, ציינו התומכים כי השוויון האזרחי נשמר הלכה למעשה ומדובר בייצוג סמלי של הלאומיות היהודית שמעוגנת מעתה בחוק. במקביל, רבים מתומכי החוק מדגישים כי החוק הוא מענה חוקתי לחוסר איזון מתמשך בחוק הישראלי, שראשיתו במהפכת האקטיביזם השיפוטי של שנות התשעים. כאן הטענה היא כי כבר קיימת הטיה משפטית ברורה במשוואה היהודית והדמוקרטית ולכן החוק, אינו אלא תיקון מאזן לטובת הקוטב היהודי הלאומי שהוזנח.

נקודה נוספת שראויה לציון נוגעת להיעדר המרכיב של שוויון בחוק. בחינת תולדות החקיקה הישראלית מעלה שהיעדר מרכיב זה מחוקי היסוד בישראל נובע מהתנגדות המפלגות הדתיות והחרדיות. יתכן והתנגדות זו אינה מכוונת דווקא נגד המיעוטים אלא מתייחסת בעיקר להכרה בזרמים הלא אורתודוכסים מתוך רצון לשמור על ניהול ענייני הדת בידי הרבנות הראשית.

בחינת תולדות החקיקה בישראל מגלה שהיעדר מרכיב השוויון בחוקי היסוד נובע בדרך כלל מהתנגדותן של המפלגות הדתיות והחרדיות

תמיכה מסויגת מלווה בביקורת על פגמים משמעותיים

במקביל לציבור שמעניק תמיכה גורפת בחוק משמיעים ישראלים רבים בצד התמיכה "בחקיקת לאום" - שתבטיח את אופייה של המדינה מול המערכה של דה-לגיטימציה למאפייניה היהודיים - ביקורת נוקבת על היעדר סעיפים שיבטיחו את אופייה היהודי והדמוקרטי של ישראל ועל היעדר

ביקורת חריפה

הביקורת הקשה על החקיקה מתריעה מפני הליכה במדרון ומגדירה את החוק כמסוכן, לאומני ואנטי-דמוקרטי. ביקורת זו אינה מתייחסת לחוק לבדו, אלא רואה בו חלק מתהליך של התדרדרות לעבר מחוזות אנטי ליברלים ואנטי דמוקרטים בישראל. בהקשר זה, הטענה הכללית מתייחסת להצהרה הזהותית העולה מן החוק. החוק, כך נטען, מקבע את זהותה של מדינת ישראל על היסוד היהודי תוך פגיעה קשה ביסוד הדמוקרטי, שאמור להיות שווה ערך לזה היהודי.

הטענה החמורה היא כי החוק פוגע בשני ערכי בסיס והם: "שוויון" ו"דמוקרטיה". בהקשר זה עולה ביקורת נחרצת על סעיף 7 בחוק. הסעיף המוגדר כ"התיישבות יהודית" קובע כי: "המדינה רואה בפיתוח התיישבות יהודית ערך לאומי ותפעל ע"מ לעודד ולקדם הקמה וביסוס שלה". הטענה היא כי עידוד התיישבות יהודית בלבד, היא לא שוויונית ופוגעת במיעוט הלא יהודי בישראל. בנוסף מושמעת טענה על פגיעה במעמדה של השפה הערבית כשפה רשמית והורדתה לדרגה של שפה מועדפת בלבד. יצוין כי הענקת מעמדה של השפה הערבית כשפה רשמית מקורה בתקנות מנדטוריות בריטיות שהעניקו מעמד רשמי לשפה האנגלית, הערבית העברית ולא בחקיקה ישראלית לאחר קום המדינה

לטענת המבקרים, מחאת המיעוטים העלתה אל פני השטח תחושות קיפוח עמוקות שעיקרן בהתכחשות המדינה לאזרחיה הלא יהודים. בכל מקרה, לפי תפיסה זו יוצרים סעיפים אלה לא רק הפליה שפוגעת בערך השוויון האזרחי, שאין להתפשר עליו, אלא שהחוק אף מחריף את השסע הפנימי בישראל ובכך מאיים על יציבות החברה והמשטר הדמוקרטי.

בניגוד לטענות התומכים כי החוק נועד להוות תשובה לאקטיביזם השיפוטי והכוח המוגזם של הרשות

השופטת, מדגישים המבקרים כי החוק מאפשר מתן לגיטימציה לפגוע או לזלזל בבית המשפט העליון. לטענתם החקיקה פוגעת בעקרון הפרדת הרשויות ומצמצמת את יכולתה של הרשות השופטת להגן על קבוצות המיעוט מפני עריצות הרוב.

הפולמוס שעורר חוק הלאום, חושף את הפיצול הרעיוני המאפיין את החברה הישראלית. הצבתו של החוק על סדר היום והדחיפות להכריע על ניסוחו גורמת בשלב זה להחרפת הפיצול הפנים ישראלי תחת לאחותו. בנוסף, חוק הלאום משפיע גם על היחסים בין ישראל לבין יהודי התפוצות.

חוק הלאום ויהודי העולם: קשת העמדות והשפעה על מערכת היחסים ישראל תפוצות

חוק הלאום עורר תגובות שונות גם בקרב מנהיגי קהילות ופעילים יהודים מחוץ לישראל. נראה כי גם בתפוצות קיימת מחלוקת באשר לפירוש החוק, וגם כאן ניצב מחנה תומכים מול מחנה מתנגדים.

ביקורת

בארה"ב ובאירופה ביקרו מנהיגים יהודיים את הפגיעה במיעוטים ובערך השוויון האזרחי. בתוך כך, מנהיגים שונים מיהדות צפון - אמריקה שלחו מכתב מודאג ליו"ר הסוכנות היהודית והדגישו את חששם העמוק מהשלכותיו של החוק, שעלול לחרב את אחד המאפיינים הבסיסיים של הדמוקרטיה המודרנית - "שוויון זכויות לכל". גם הפגיעה במעמד השפה הערבית שהפכה שפה מיוחדת ולא רשמית, נתפסת בתפוצות כפוגעת בעקרונות השוויון והפלורליזם וכסימן להחלשת אופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל.

בנוסף, עלה חשש מן הנזק למוניטין העולמי של ישראל. החוק נתפס כגורם אשר יעמיק את הקרע

אחרים הדגישו כי החוק שהתקבל אינו שונה מחוקות או חוקי לאום של מדינות אירופאיות והוא מבטא באופן לגיטימי את הלאומיות היהודית בישראל. החוק מגן על הזכות הטבעית של היהודים למדינה יהודית בארץ ישראל וניצב כנגד מתקפה של הקהילה הבינלאומית, ערבים ישראלים ויהודים פוסט-ציוניים.

נראה כי גם בתפוצות מעורר החוק פולמוס, אך בעיקר מסתמנת ביקורת וחוסר נחת מן החוק. בולט במיוחד החשש מהתדרדרות מערכת היחסים שבין ישראל לבין יהודי התפוצות ומהקושי להגן על ישראל ועל החוק אל מול גורמים עוינים.

בין יהודי התפוצות ומדינת ישראל ובכל מקרה, יקשה על מגניה של ישראל לפעול מול גורמים עוינים ומשמיצים בזירת הדעה לגיטימציה.

עוד עלתה ביקורת פוליטית, לפיה החוק עשוי לפגוע בתהליך השלום העתידי בין ישראל לפלסטינים.

תמיכה

מן הצד התומך בחוק, הדגישו האוהדים כי החוק הוא ביטוי להמשכיות הקשר בין העם היהודי לבין מדינת ישראל, ומהווה הצהרה פומבית והכרחית למעמדה של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי.

שבעים שנות יהדות בישראל

יהדות כחול-לבן

אחד ההישגים של המדינה היהודית בשבעים שנות קיומה הוא יצירתם של ביטויים וצורות חדשות של יהדות ושל פרקטיקה דתית ותרבותית יהודית. חלק מן הצורות החדשות הללו נושאות אופי ציבורי או פוליטי, והן סוקרו בהרחבה ע"י התקשורת הישראלית ואף הבינלאומית (לדוגמה - מפלגת ש"ס וגוש אמונים). אולם רבים מביטויים אלה, שהם ייחודיים לישראל, מתקיימים בציבור הרחב ולפעמים "חומקים מן הרדאר" של הניתוח התקשורתי והאקדמי כאחד.

לנוכח תופעה זאת, המכון למדיניות העם היהודי יזם סקר נרחב ומעמיק אודות "יהדות ישראלית". במסגרת פרויקט זה נערכו סקרים נרחבים של האוכלוסייה היהודית-ישראלית בנושאים כמו ציון חגים דתיים ואזרחיים, ומנהגים אחרים כגון אלה הנוגעים למזון וכשרות, שבת, חינוך ועוד. הסקרים היו מפורטים מאוד, וניתוחם עדיין לא הושלם. נביא כאן חלק מהמצאים הראשוניים, במגמה לספק תמונה רחבה יותר מזו הזמינה כיום בתקשורת ובספרות המחקרית עבור הביטויים הישראליים של פרקטיקה דתית ותרבותית. אנו נשלים תמונה זו בעזרת מצאים שפורסמו בסקר מכון "פיו" על ישראל (2016).

כ-80 אחוזים מאוכלוסייתה של מדינת ישראל הם יהודים, ומדינת ישראל היא מדינת הלאום של העם היהודי.

מהי הזהות היהודית של האוכלוסייה היהודית בישראל?

זהות יהודית-ישראלית היא זהות מורכבת, המתייחסת הן לנוהגים ולאמונות של היהדות כדת והן לתרבות היהודית, כמו גם לגישות והבנות בנוגע למרכיבים המרכזיים של זהות קולקטיבית כפי שהם מתייחסים ליהודיות - לאום, תרבות, דת ואתניות. תפיסות ונוהגים אלו קשורות לשאלות כיצד יהודים ישראלים חושבים על המדינה היהודית, תכליתה והצדקתה? ואיך יהודיות ויהדות כדת מתייחסות לסְפָּרָה הציבורית?

המכון למדיניות העם היהודי דן במאמר זה בשאלות הללו. הממצאים המרכזיים העולים מהמחקר:

1. החברה היהודית - ישראלית אינה מקשה אחת, אלא מאופיינת במנעד לגבי אופני שמירת המסורת והנהגים הדתיים.
2. החברה היהודית-ישראלית מפולגת ביחס לשאלות יסוד של הקיום היהודי: מה המשמעות של להיות יהודי? מה התכלית וההצדקה של מדינת ישראל? מה היחס בין זהות יהודית לבין זהות ישראלית?

משתתפים בסדר פסח. גישה תרבותית, לאומית או משפחתית בולטת במיוחד ביחס לחגים, והיא משפיעה על האופן שבו נחגגים חגים אלה. כך, 97 אחוזים מן היהודים בישראל משתתפים בסעודה משפחתית חגיגית מיוחדת בראש השנה, שבמרכזה המנהג של אכילת תפוח טבול בדבש. אך במקביל, שיעור היהודים הישראלים הלא-אורתודוקסים הבאים לתפילות ראש השנה ויום הכיפורים בבתי הכנסת נמוך בהרבה משיעורם בקרב יהודי ארה"ב. על פי הסקר של "פיו" ישראל, 35 אחוזים מכלל יהודי ארה"ב דיווחו כי הם "מבקרים בבית כנסת מספר פעמים בשנה, כגון בראש השנה וביום כיפור", בעוד שרק 14 אחוזים מן הישראלים נוהגים לעשות זאת (לעומת זאת, הרבה יותר ישראלים משתתפים בתפילות בבית הכנסת כל שבוע).

המשמעות התרבותית, הלאומית והמשפחתית הנובעת לחגים בישראל נובעת בחלקה מן העובדה שלוח השנה הרשמי בישראל מאורגן בהתאם לתפיסה היהודית המסורתית: השבוע מתחיל ביום ראשון (שהוא יום עבודה רגיל), ומסתיים בשבת, יום המנוחה הרשמי, והחופשות משקפות חגים יהודיים, גם כאלה שנחשבים לחשובים במיוחד, וגם כאלה שחשיבותם פחותה. כך, חגים "זוטרים" כגון פורים, שהאוכלוסייה היהודית הלא-אורתודוקסית בארה"ב כמעט שאינה מודעת לקיומם, הופכים לאירועים בעלי חשיבות גדולה בישראל. ילדים ומבוגרים כאחד עוטים מסיכות ותחפושות פורים, ובאווירה של קרנבל, ישראלים אורתודוקסים ולא-אורתודוקסים עורכים נשפי פורים שבמרכזם משקאות אלכוהוליים, מוסיקה וריקודי דיסקו. על פי ממצאי המכון למדיניות העם היהודי, לא פחות מ-66 אחוזים מכלל יהודי ישראל מקיימים את מנהג משלוח המנות לידידיהם ולשכניהם. מנהג זה אינו מתפרש בהכרח בהתאם למונחים דתיים (אף שמקורו הוא במגילת אסתר, ט' כ"ב), אלא כמבטא יחידות ואחוה בין שכנים וקהילות.

חג "זוטר" אחר, שכמעט אינו זוכה לתשומת לב כלשהי

הראשון מבין הממצאים הללו הוא כי רמת שמירת המצוות של היהודים בישראל גבוהה באופן יחסי, בפרט בהשוואה ליהודי אמריקה.² בהתאם לסקר המכון למדיניות העם היהודי, 67 אחוזים מכלל יהודי ישראל צמים ביום הכיפורים לאורך כל היממה, זאת לעומת 40 אחוזים מיהודי ארה"ב (לפי סקר "פיו" על יהדות ארה"ב). בדומה לכך, לא פחות מ-97 אחוזים מכלל יהודי ישראל השתתפו בסדר פסח, לעומת 70 אחוזים בלבד מיהודי ארה"ב. פער זה מתגלה גם בתחומים כגון פשרות ושבת. 63 אחוזים מן הישראלים שומרים על כשרות בביתם, לעומת 22 אחוזים בלבד מיהודי ארה"ב הנוהגים כך. ביחס לשבת, 45 אחוזים מהיהודים בישראל מדווחים כי אינם מתעסקים בכסף בשבת, בעוד שלפי ממצאי "פיו", רק 15 אחוז מיהודי ארה"ב נמנעים מעיסוק בכסף בשבת. על פי הסקרים של המכון למדיניות העם היהודי, כ-30 אחוזים מהיהודים בישראל נמנעים מנסיעה בשבת.

ללא ספק, יהודים-ישראלים רבים מקיימים נוהגים אלה לאו דווקא כפרקטיקה דתית, אלא בשל משמעותם הלאומית, התרבותית, המשפחתית והקהילתית. ואכן, על פי סקרים שנערכו לאחרונה, כמחצית מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל מזדהים כחילונים, בעוד שהמחצית השנייה מזדהים כ"מסורתיים" (כ-30 אחוזים), "דתיים" (12 אחוזים) או חרדים (12 אחוזים). מצב זה משתקף בסקרי המכון למדיניות העם היהודי, בהם נמצא כי 43 אחוזים מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל רואים את ה"דת" כמרכיב המרכזי של היהדות, ואילו היתר (57 אחוזים) רואים את המרכיב המרכזי בתור: "לאומיות" (26 אחוזים), "תרבות" (20 אחוזים), או "אָתְנֵיּוּת" (11 אחוזים). זאת ועוד - 32 אחוזים מכלל היהודים בישראל לא ביקרו בבית-כנסת בשנה החולפת. חשוב לציין כי גם יהודים חילוניים מקיימים מנהגים הקשורים לדת, תוך הקניית משמעות לאומית או תרבותית למנהגים אלה. כך, לדוגמה, 93 אחוזים מן היהודים הישראלים המזדהים כ"חילונים לחלוטין"

באמריקה, אך מקבל נוכחות ממשית בישראל, הוא ל"ג בעומר.³ לא זו בלבד שכמעט כל תלמידי בתי-הספר מדליקים מדורות בחג זה, אלא שרבבות ישראלים נוטלים חלק בעלייה לרגל השנתית לקיברו של ר' שמעון בר יוחאי. על פי סקרי המכון למדיניות העם היהודי, 14 אחוזים מן היהודים בישראל אומרים כי הם נוהגים לעלות לקברו של רשב"י בל"ג בעומר כאשר יש להם אפשרות לכך. יתירה מכך, לפי סקרי המכון, 25 אחוזים מיהודי ישראל מדווחים כי הם עולים לרגל לקברות צדיקים וקדושים, מנהג שכמעט אינו קיים בתפוצות (למעט העלייה לקברו של הרבי מלובביץ' ז"ל, מנהיג חב"ד).

התפשטותו בישראל של מנהג זה, אותו חולקים מסורתיים וחילונים עם דתיים וחרדים, אינה צריכה להפתיע אותנו. ביהדות המסורתית, **החוויה הדתית** של ארץ הקודש והמקומות הקדושים (כגון ירושלים והר הבית) כרוכה בהמשגה דתית של קדושה מדורגת או היררכית. במילים אחרות, מקומות מסוימים קדושים יותר מאחרים, ומכאן שהקדושה מתקיימת בעולם בצורה מדורגת או היררכית. המשגה זו קיימת במשנה ידועה:

עֶשֶׂר קְדוּשׁוֹת הֵן, אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מְקֻדָּשֶׁת מְכַל הָאֲרָצוֹת... לְפָנִים מִן הַחֹמָה (שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם) מְקֻדָּשׁ מִ[מִנּוֹ]... הַר הַבַּיִת מְקֻדָּשׁ מִמֶּנּוּ... קֹדֶשׁ הַקְּדָשִׁים מְקֻדָּשׁ מִ[כֹּלֵם], שְׂאִין וְכִנֹּס לְשֵׁם אֱלֹהִים כֹּהֵן גָּדוֹל בְּיוֹם הַכְּפֹרִים בְּשַׁעַת הָעֶבֶדָה. (כלים ברא א ז'-ח')

ביהדות המסורתית, המְשָׁגָה מדורגת זו של קדושה מתרחבת וכוללת גם בני אדם, לדוגמה, מעלת הקדושה של כוהנים גבוהה יותר מזו של ישראלים [יהודים] "רגילים". היהדות הרבנית במאות שנות הגלות לא הדגישה המְשָׁגָה זו, אך לא ביטלה אותה לחלוטין, ודומה שהיא חזרה בכוחות מחודשים יחד עם החזרה לארץ ישראל. לכן, אין זה צריך להפתיע אותנו שהמְשָׁגָה זו אומצה ואף הורחבה באופנים שונים של הדת העממית הישראלית בצורת "צדיקים" או "צדיקות", ובמיוחד אתרים וקברים הקשורים עימם, כולל כמובן אבות

ואימהות האומה כמו קבר רחל ומערת המכפלה.

לכך קשור קידושם של מושגים לאומיים כגון המולדת - ארץ ישראל, והמדינה עצמה, בקרב חלקים משמעותיים של האוכלוסייה. במילים אחרות, קדושה ומשמעות מקודשת אינם מקושרים רק לאובייקטים יהודיים פולחניים מסורתיים כגון תפילין, או לולב ואתרוג והמצוות הקשורות אליהם, אלא גם למושגים לאומיים כגון ארץ ישראל, מדינת ישראל ועם ישראל. לקדושה מסוג זה מצטרפות גם "מצוות", דהיינו ציוויים נורמטיביים. באופן זה, עבור ישראלים רבים, יחוס קדושה לארץ ישראל מתפרש כקשור למצווה - יישובה וסיפוחה של ארץ ישראל השלמה.⁴ גישה זו התבטאה בסקר המכון למדיניות העם היהודי: 55 אחוזים בקרב האוכלוסייה היהודית הצהירו כי במידה רבה או במידה רבה מאוד הם מזדהים עם האמירה כי "על מנת להיחשב כיהודי טוב יש לתמוך ביישוב ארץ ישראל השלמה".

בדומה לכך, בקרב חלק משמעותי מן האוכלוסייה, עצם ההצדקה לקיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית מנוסח במונחים דתיים. כך, למשל, 36 אחוזים השיבו כי ההצדקה העיקרית לקיומה של ישראל כמדינה יהודית היא "להגשים במלואו את האופי הדתי והלאומי של העם היהודי".

הנקודה שיש להדגיש בהקשר זה היא שבמדינת ישראל, היהדות איננה רק מיושמת באמצעות קיום המצוות, אלא שעצם החיים במדינה היהודית משנים היבטים מרכזיים ביהדות. כך, הדת היהודית במדינת ישראל איננה מורכבת רק מקיום המצוות האינדיבידואליות והקהילתיות, אלא קשורה לזירה הלאומית והפוליטית. יתירה מכך, בניגוד ליהדות הגולה, אשר אותה - כפי שניסח זאת היינריך היינה - ניתן היה לשאת במזוודה ממקום למקום, שכן שמירת השבת בפולין היתה זהה לזו שבמרוקו, היהדות הישראלית, במידה מסוימת, היא מוגדרת-מקום: ארץ ישראל ואתרים מרכזיים בה (לדוגמה הכותל המערבי) יוצרים חוויות ונוהגים ייחודיים מאוד להם בלבד.

העצמית מוגדרת בצורה זו או אחרת ע"י הדת - חרדים, דתיים ומסורתיים. ביחס לתחום אחד, המסורתיים מהווים תת-קבוצה בפני עצמה.

המסקנה הנובעת מסקרים אלה היא כי ההבדל בין חילונים לבין אלה המזדהים כמסורתיים או כדתיים/חרדים איננו מתמצה רק, או אפילו בעיקר, ברמת שמירת המצוות. **הבדל מרכזי בין שתי הקבוצות הוא חילוקי דיעות אידיאולוגיים וקונצפטואליים עמוקים הנוגעים ליסודות הקיום היהודי - מה פירוש הדבר להיות יהודי? מהי תכליתה של מדינת ישראל? מהי מערכת היחסים שבין זהות ישראלית לזהות יהודית?**

חילונים מהווים כמחצית מן האוכלוסייה הישראלית-יהודית, וכל האחרים, אלה הכוללים מרכיב דתי או מסורתי בהגדרה העצמית של זהותם, כלומר חרדים, דתיים ומסורתיים, מהווים את המחצית השנייה. חרף הכינוי שניתן לה, הקבוצה החילונית איננה נטולת דת לחלוטין. שלישי מן החילונים שומרים כשרות ולמעלה מ-90 אחוזים נוכחים בסדר פסח. 67 אחוזים אינם אוכלים חזיר ויותר מ-50 אחוזים מדליקים נרות שבת, באופן קבוע או לפעמים. 60 אחוז מאמינים, ברמה זו או אחרת, בקיומו של אלוהים. במילים אחרות, ההבדלים בין הקבוצות בקשר לרמת שמירת המצוות בין הקבוצות הם עניין של רמה, ולא בינאריים או קוטביים ("כן/לא").

אולם הבדלים בינאריים מתגלים כאשר מדובר בבניית הזהות היהודית והישראלית. כאן, ההבדלים בין חילונים מחד גיסא לבין דתיים, חרדים ומסורתיים מאידך גיסא הם בינאריים. ישנם גם הבדלים קוטביים בין דתיים וחרדים מצד אחד לבין חילונים מצד שני ביחס לנושאים רבים של דת ושל החיים הציבוריים. ביחס לנושאים הנ"ל, המסורתיים תופסים לעיתים תכופות עמדה באמצע. תגובותיהם, לעיתים קרובות, מתפלגות בקירבת האמצע. אלה תגובות רחוקות מאוד מאלה של החילונים, אך במקביל הן שונות מאלה של הדתיים והחרדים. התבניות השונות מסוכמות בטבלה הבאה:

אחת הדרכים להבין את המחלוקות בחברה הישראלית טמונה בהבחנה שהתפלגות הדעות משקפת בדיוק את אופי השינוי שישראל גורמת לו ביהדות ובזהות היהודית. בעניין זה קיימות שתי גישות: גישה אחת טוענת כי המסגרת המדינית הלאומית **מחליפה** את הדת (האתנית-מסורתית) בתור המסגרת הסמכותית העליונה של החיים היהודיים והזהות הקולקטיבית. הגישה האחרת קובעת כי המסגרת הלאומית-פוליטית, דהיינו מדינת ישראל, **מבטאת** או **מגשימה** את הדת האתנית היהודית המסורתית.

מדינת ישראל: מחליפה את הזהות היהודית הדתית-אתנית המסורתית או מגשימה אותה?

הציונות כתנועה שמה לה למטרה להקים מדינה יהודית. ואולם, בעיקר בעשורים הראשונים שלה, שבהם עוצבה ונתחשלה צורתה, היא היתה הרבה יותר מזה - היא שאפה להבנות מחדש את החיים היהודיים, ובמיוחד את תבנית הזהות הקולקטיבית של העם היהודי. רבים מן הזרמים ההיסטוריים שבתוך הציונות הציגו תפיסות ייחודיות משלהם לזהות ולהזדהות היהודית הקולקטיבית. עם ייסודה והתגבשותה של המדינה ועימה החברה הישראלית, חלק מחזונות אלה תורגמו, במידה זו או אחרת, למציאות חברתית. תרגום מסוג זה היה כרוך, באופן טבעי, בשינויים. עם זאת, במספר מקרים בולטים ניתן לאתר את המקורות האידיאולוגיים של חלק מן התבניות הנוכחיות של זהות יהודית בישראל.

לנוכח זאת, ננסה לבחון תבניות בולטות של זהות יהודית בישראל, בהתבסס על סקרים שנערכו לא מכבר ע"י מרכז המחקר "פיו" וע"י המכון למדיניות העם היהודי. על בסיס סקרים אלה, נראה שהתבניות העיקריות של זהות יהודית בישראל הנין, בראש ובראשונה, התבנית המאפיינת את אלה המזהים עצמם כחילונים, ואחריה - התבנית המאפיינת את אותן הקבוצות שהזדהותן

מסורתיים	חרדים, דתיים	חילונים	
דת 58%	דת חרדים 97%, דתיים 85%	לאום ותרבות 83%	מרכיב עיקרי של זהות יהודית
חשובה מאוד 83%	חשובה מאוד 100%	לא חשובה מאוד (98%), 79% - לא חשובה אפילו במידת מה או או לא חשובה בכלל	האם הדת חשובה?
יהודי 59%	יהודי חרדים 91%, דתיים 80%	ישראלי 59%	יהודי או ישראלי
60% מאמינים כי על ישראל מוטלת אחריות מיוחדת כלפי קהילות במצוקה	60% מן הדתיים ו-70% מן החרדים מאמינים כי על ישראל מוטלת אחריות מיוחדת כלפי קהילות במצוקה	43% מאמינים כי על ישראל מוטלת אחריות מיוחדת כלפי קהילות במצוקה	יחס ליהודי התפוצות
מסכימים במידה רבה מאוד או במידה רבה, 66%	מסכימים במידה רבה מאוד או במידה רבה. לפחות 70% כולל דתיים-ליברליים	לא מסכימים 63%	יהודי טוב חייב לתמוך ביישוב ארץ-ישראל השלמה
2%	2%	14%	השתייכות פוליטית - מזדהים כשייכים לשמאל
חצויים 51% חושבים שהמדיניות הממשלתית צריכה לקדם אמנות וערכים דתיים.	המדיניות הממשלתית צריכה לקדם אמנות וערכים דתיים. חרדים - 82%, דתיים 80%	יש להפריד בין הדת לבין מדיניות ממשלתית 88%	דת ומדינה
חצויים 56% מעדיפים עקרונות דמוקרטיים	יהדות חרדים 89%, דתיים 65%	דמוקרטיה 89%	יהדות או דמוקרטיה
חצויים 44% בעד סגירת התחבורה הציבורית בשבת, 56% נגד	85% מהדתיים והחרדים תומכים	94% מתנגדים	האם לסגור את התחבורה הציבורית בשבת
חצויים 39% בעד כל אחת משתי הסיבות	"להגשים באופן מלא את ההווה הדתית והלאומית של העם היהודי". חרדים - 84%, דתיים 84%-73%, דתיים ליברליים 47%, מסורתיים 39%	"לאפשר קיום יהודי במדינה אזרחית בעלת מאפייני תרבות יהודיים" חילונים 47%, מסורתיים 39%	ההצדקה העיקרית לקיומה של המדינה

על מנת להבין פרופילים אלה, עלינו לחזור ליסודותיו של הפרויקט הציוני. כפי שציינו, מטרתה של התנועה הציונית היתה להבנות מחדש את החיים היהודיים, ובמיוחד את תבנית הזהות הקולקטיבית של חיים אלה. אנו מציעים שקבוצת האוכלוסייה המכנה עצמה "חילונים" היא הקבוצה שבה וממנה התבצעה המהפכה הציונית במבנה הזהות היהודית. או, ליתר דיוק, היא הצאצאים הממשיים או האידיאיים של קבוצה זו. מהפכה זו ניסתה להחליף את הדת בתור המסגרת הסמכותית הכוללת של החיים היהודיים והזהות הקולקטיבית היהודית במסגרת מדינית-לאומית. היא היתה כרוכה בניסיון לבסס את היהודיות על "מסגרות אימננטיות" של שפה, קולקטיב פוליטי, ובמידה מסוימת - לוח-שנה, במקום על אידיאלים, שאיפות וחובות דתיים, או תקווה משיחית. אם אדם חי במדינת ישראל ומזדהה איתה כמבטאת את זהותו, הינו אזרח דובר עברית של מדינה זו, ובמיוחד אם הוא ממלא את חובותיו האזרחיות במונחים של שירות צבאי והשתתפות פוליטית, אזי הוא חי חיים יהודיים. מכאן עולה שלא הדת היא המרכיב עיקרי בזהות היהודית, כי אם השתייכות הלאומית והתרבותית; והחילונים הם בראש ובראשונה ישראלים, ורק אחר כך יהודים; את הדת יש להפריד מן הפוליטיקה; ותחושת האחריות של החילונים כלפי התפוצות (הקיימות כיום) איננה כה גדולה. מבחינתם של החילונים, ההצדקה העיקרית לקיום מדינת ישראל היא "לאפשר קיום יהודי מודרני במדינה אזרחית בעלת תרבות יהודית".

**מבחינת
החילונים,
ההצדקה
העיקרית לקיום
מדינת ישראל
היא "לאפשר
קיום יהודי
מודרני במדינה
אזרחית בעלת
"תרבות יהודית"**

עם זאת, המהפכה הציונית בזהות היהודית נותרה בלתי שלמה. קבוצות אחרות - החרדים - באוכלוסייה היהודית של ארץ-ישראל בתקופת המנדט הביעו התנגדות קולנית לתוכנית זו, כולל לעצם הניסיון לייסד מסגרת יהודית מדינית-לאומית. אך קבוצות אחרות, המתכנות דתיים ומסורתיים, ניסו לפרש מחדש את הלאומיות היהודית ולהכליל אותה (בדרך זו או אחרת) בתוך המסגרת הדתית המסורתית. כפי שראינו, מבחינתן של כל הקבוצות הללו הדת היא מרכיב הרבה יותר חשוב בזהות היהודית מאשר היא אצל החילונים. שנית, עבור קבוצות אלה, **הישראליות היא הגשמה של יהודיות, לא תחליף או תרגום שלה.** כתוצאה מכך, קבוצות אלה הן **בראש ובראשונה יהודיות** ורק אחר כך ישראליות. בהתאם לכך, יש להן קשר הדוק בהרבה עם התפוצות - לפחות 60 אחוזים מקרב המסורתיים, הדתיים והחרדים חשים אחריות מיוחדת לסייע ליהודים במצוקה.

אשר לקשר שבין דת לבין צעדי המדיניות של הממשלה, כאן התמונה יותר מורכבת. דתיים, חרדים ומסורתיים מאמינים כי עד כמה שהמדינה **מבטאת ומגשימה** יהודיות מסורתית, אל לה להיות מופרדת מן הדת. ואולם, כל אחת מהקבוצות האלה מבטאת הבנה זו בדרך שלה. כך, החרדים והדתיים מאמינים, כי עד כמה שהמדינה **מבטאת** יהודיות מסורתית, אל לה להיות מופרדת מן הדת ביחס להתנהגות דתית אינדיבידואלית או נושאים מסורתיים של דת ומדינה, כגון השבת, או תפילה בקול רם של נשים בכותל. כך, 80 אחוזים או יותר בקרב הדתיים והחרדים מאמינים כי "מדיניות הממשלה צריכה לקדם אמונות וערכים דתיים". בהתאם לכך, הרוב המכריע של החרדים (96 אחוזים) והדתיים (85 אחוזים) מאמינים כי על הממשלה לאסור תחבורה ציבורית בשבת. הם גם מאמינים כי במקרה של התנגשות בין יהדות לבין דמוקרטיה יש להעדיף את היהדות, וכי ההצדקה העיקרית למדינת ישראל היא "להגשים באופן מלא

את האופי הדתי והלאומי של העם היהודי" (חרדים - 84 אחוזים, דתיים 73-84 אחוזים, דתיים ליברליים - 47 אחוזים). בין החילונים (מכל הסוגים) התמיכה בסיבה זו נמוכה בהרבה: בין החילונים לחלוטין, רק 6 אחוזים תמכו בסיבה זו, ובין ה"חילונים הקצת מסורתיים" שיעור התמיכה עמד על 16 אחוזים.

דומה שהמסורתיים, לעומת זאת, חצויים באשר לשאלה האם ועד לאיזו מידה אופיה היהודי-מסורתי של המדינה מצריך הגבלות על חירות אישית, חופש הבחירה והדמוקרטיה. לכן, בשאלות הנחשבות באופן מסורתי כמשתייכות לתחום דת ומדינה כגון השבת, המסורתיים נוטים להיות חצויים. עמדה חצויה זו בקרב המסורתיים חלה לא רק על שאלות מעשיות (כגון איסור על תחבורה ציבורית או היתר לנשים להתפלל בקול רם בכותל), אלא גם על נושאי יסוד ביחס ליהדות ולזירה הציבורית. משום כך הם חצויים גם באשר להעדפה היחסית בין יהדות ודמוקרטיה, ובאשר לשאלה מהי הסיבה העיקרית למדינה היהודית - "להגשים באופן מלא את האופי הדתי והלאומי של העם היהודי" (39 אחוזים) או "לאפשר קיום יהודי מודרני במדינה אזרחית בעלת תרבות יהודית" (39 אחוזים).

יחד עם זאת, דתיים ומסורתיים מדגישים **שביחס לנושאים לאומיים ופוליטיים** כגון ארץ ישראל, גבולות ודיון בהסכמי שלום אין להפריד מדיניות ממשלתיות מהדת. בהתאם לכך, בין הדתיים והמסורתיים, רוב משמעותי השיב כי במידה רבה או רבה מאוד, על מנת להיות יהודי טוב יש לתמוך ביישוב ארץ-ישראל השלמה. לעומת זאת בקרב החילונים, מעטים מאוד השיבו כי תמיכה בהתיישבות היא תנאי להיות יהודי טוב. ממצא זה עולה בקנה אחד, כמובן, עם ההזדהות הפוליטית של האוכלוסייה הדתית והחרדית. בהתאם לסקרים של "פיו" ושל המכון למדיניות העם היהודי, שיעור המזדהים כתומכי שמאל הינו 2 אחוז בלבד. הרוב המכריע של מגזרים אלה מתפלג פחות או

יותר בשוויון בין המזדהים כמרכז או כימין. מספרים משמעותיים של אנשים המזדהים כתומכי שמאל ניתן למצוא רק בקבוצת החילונים (14 אחוזים) אם כי גם בקרב קבוצה זו, הרוב (62 אחוזים) מזדהים כתומכי המרכז.

החרדים ענו לשאלה הזו בצורה חצויה. 55.5 אחוזים לא הסכימו שעל מנת להיות יהודי טוב יש לתמוך ביישוב ארץ ישראל השלמה, ואילו 44.4 אחוזים

כן הסכימו עם משפט זה. ממצא זה מבליט את העובדה שלמרות שהדתיים והחרדים חולקים השקפות דומות לגבי זהות יהודית ויחסי דת-מדינה ביחס לנושאים של התנהגות הפרט (שבת, נישואין) ישנם כמובן הבדלים רציניים ביניהם. על אופיים של הבדלים אלה ניתן לעמוד על-פי תשובותיהם השונות לשאלה, "האם המונח 'ציוני' מתאר אותך בצורה נכונה".

רק 9 אחוזים מן החרדים השיבו כי מונח זה מתאר

אותם בצורה נכונה מאוד ו-24 אחוזים השיבו כי הוא מתאר אותם בצורה נכונה במידת מה (33 אחוזים בסך הכל). לעומת זאת, בקרב הדתיים 95 אחוזים השיבו כי המונח מתאר אותם בצורה נכונה מאוד או נכונה במידת מה. הבדל זה משקף את העובדה שציוניים דתיים, בדרכם, תומכים בציונות בתור פרויקט המשנה את מהות החיים היהודיים ונושא הגאולה, בעוד שהחרדים דוחים את הציונות (אך האוריינטציה הפוליטית שלהם היא ימנית-לאומנית).

אם כן, ההבדלים בין קבוצות הזדהות השונות, ובמיוחד בין החילונים לבין הקבוצות האחרות המזדהות

**דתיים
ומסורתיים
מדגישים
שביחס לנושאים
לאומיים
ופוליטיים כגון
ארץ ישראל,
גבולות, ודיון
בהסכמי שלום,
אין להפריד
מדיניות
ממשלתית
מהדת**

הערות

- 1 הסקר נעשה בשיתוף עם פרופ' קמיל פוקס מאוניברסיטת תל אביב.
- 2 הנתונים אודות יהדות ארה"ב נלקחו מהמחקר של מרכז פיו - (2013) A portrait of Jewish American
- 3 בתפוצות, חב"ד הוא הגורם העיקרי המציין את ל"ג בעומר על ידי הדלקת מדורות וקיום תהלוכות לילדים.
- 4 נכון הוא הדבר שפוסקים בימי הביניים כגון רבי משה בן נחמן (רמב"ן, קטלוניה, 1194-1270) פסקו שישוּב ארץ ישראל הוא מצווה. ואולם עד עלייתה של התנועה הציונית ויסודה של מדינת ישראל המודרנית פסק זה נשאר ענין תיאורטי. זה הפך להיות ענין ממשי וחלק מהחוויה הדתית בישראל רק עם עליית הציונות וקום המדינה.

כדתיות או כמסורתיות, חורגים מעבר לרמות של שמירת המצוות. במרכזם, הם כרוכים בהבדלים אידיאולוגיים וקונצפטואליים עמוקים הנוגעים ליסודות הזהות היהודית והישראלית ולאופי של המדינה היהודית ושל החיים הציבוריים.

בעשורים הראשונים של המדינה, הבניית הזהות החילונית נהנתה מהגמוניה. כיום הבנייה זו נמצאת בתחרות גוברת והולכת עם הבניות דתיות ומסורתיות יותר. התפתחות זו מציגה דילמה. העובדה כי ביטויי הזהות היהודית בישראל הינם יותר פלורליסטיים ורבגוניים היא התפתחות חיובית. בה בעת, מאבק מסוג זה הנוגע לשאלות יסוד, עלול לאיים על הסולידריות ועל ה"לכידות" החברתית.

אף שנייר זה מדגיש את הגורמים המפלגים בין המגזרים השונים של החברה הישראלית-יהודית, יש לזכור כי לא מעט מאחד ביניהם. בכל אחת מקבוצות האוכלוסייה היהודיות בישראל קיים רוב המאמין כי ישראל יכולה להיות מדינה יהודית ודמוקרטית כאחד. הסכמה כזו משקפת הסכמה רחבה, ולא משנה מה טיבה המדויק, לגבי הגדרתה החוקתית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, ולגבי המרכיבים המשותפים של הזהות הישראלית הקולקטיבית - יהודיות ודמוקרטיה.

פלורליזם ויחסים בין קבוצות בישראל

אף שרוב הסקרים בקרב ישראלים מחלקים את האוכלוסייה לארבע קטגוריות רחבות של דתיות בהתאם להגדרתם העצמית של הנשאלים: חילוני, מסורתי, דתי וחרדי, בסקרי המכון שנערכו בקרב יהודים-ישראלים, הנשאלים נתבקשו להגדיר את דתיותם כדלקמן: חילוני לחלוטין (33.4%), חילוני קצת מסורתי (17.8%), מסורתי (22.7%), דתי ליברלי (2.5%), דתי (7.6%), דתי-תורני (3.9%), חרדי (11.9%) מסרב/לא יכול להגדיר (0.2%).³ הוספת שלוש קטגוריות אלה להגדרות הדתיות מאפשרת רזולוציה גבוהה יותר של הניתוח וממחישה את ההטרוגניות של הקהילה היהודית בישראל.

בנוסף להקבוצות לפי דתיות, המשתתפים היהודיים בסקר נשאלו לאיזה זרם ביהדות הם שייכים: אורתודוקסי (35.8%), קונסרבטיבי (4.7%), רפורמי (5.7%), לא שייך לאף זרם (51.9%). ה-1.9% הנוותרים לא השיבו על השאלה.

השאלה העוסקת בהשתייכות לזרם ספציפי ביהדות מסייעת להגדיר מאפיין מהותי המפריד בין ה"חילוני לחלוטין" לבין ה"החילוני קצת מסורתי". 3.4% מבין

השנה פירסם המכון למדיניות העם היהודי את מדד הפלורליזם השנתי השלישי שלו, המהווה חלק חשוב בפרויקט הפלורליזם של המכון.¹ כחלק ממדד הפלורליזם, המכון עורך אחת לשנה סקר בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה הישראלית במגמה לעמוד על דעות וגישות הנוגעות לפלורליזם ולמדוד כיצד מגזרים שונים באוכלוסייה הישראלית מתייחסים אלה לאלה.² הסקרים התנהלו בין השנים 2016-2018 וכללו 3,415 משיבים - 2,915 יהודים ו-500 ערבים (הערבים נכללו בסקר בשנים 2017-2018). הסקר מגלה כי רוב מכריע (84.6%) של הישראלים, ערבים ויהודים כאחד, חשים בנוח לחיות בישראל כפי שהם; קיימת נכונות בקרב חלק משמעותי מהאוכלוסייה הישראלית ליתר שילוב בין קבוצות דתיות, גם בתוך עצמן וגם בינו לבין קבוצות דתיות אחרות; דומה שיהודי ישראל פתוחים יותר להשתלבות חברתית עם אחרים, אם הם חשים שאותם אחרים תורמים להצלחתה של מדינת ישראל, וכי יש פער תפיסתי רחב בין הצורה שבה החרדים מעריכים את תרומתם למדינה לבין הערכתן של קבוצות אחרות לתרומת החרדים.

כחילונים לחלוטין, והם מהווים כ-26% מכלל המגדירים עצמם כחילונים לחלוטין, נוטים יותר להזדהות כמרכז-ימין. כאשר מוציאים מן החישוב את העולים מבריה"מ לשעבר, אזי 39% מן החילונים לחלוטין מזדהים כשמאלה מן המרכז (שמאל ושמאל מתון), בהשוואה ל-15% מן החילונים הקצת המסורתיים.

בסקר נתבקשו הנשאלים לענות על השאלה: "באיזו מידה אתה מרגיש נוח להיות מי שאתה בישראל?". אף שבסך הכל התשובות הן חיוביות מאוד - 86% מן היהודים ו-78.5% מן הערבים חשים בנוח, קיים פער גדול למדי, לפחות בתפיסה, בין יהודים ישראלים הנוטים לשמאל לבין אלה הנוטים ימינה. 45.2% מן היהודים הישראליים המזדהים כנוטים לשמאל מדווחים כי הם חשים לא בנוח להיות מי שהם בישראל, בהשוואה ל-7.2% בלבד מן היהודים הישראליים המזדהים הנוטים ימינה. הממצאים מראים כי בסך הכל, מידת הנוחות שמרגישים יהודים ישראלים להיות מי שהם בישראל עולה ביחס ישר להימצאותם ימינה במנעד הפוליטי, כלומר ככל שאדם מגדיר עצמו כימני יותר, כך עולה מידת הנוחות שהוא חש להיות מי שהוא בישראל.

הסבר פשוט לתחושת אי-הנוחות של המזדהים כנוטים שמאלה נעוץ בכך שהם אינם מרוצים מן המצב הפוליטי הנוכחי, שבו הקואליציה השולטת במדינה נשלטת ע"י מפלגות ימניות. אולם השערה אחרת - שכשלעצמה אין בה כדי לפסול את ההשערה הקודמת - המסבירה מדוע הנוטים שמאלה חשים פחות בנוח להיות מי שהם בישראל עשויה להיות תחושתם כי הם כפופים לכפייה דתית. לפי השקפתם, לא זו בלבד שהממשלה נשלטת ע"י מפלגות ימניות, אלא שמאזן הכוח הפוליטי מְקַנָּה למפלגות הדתיות יכולת רבה יותר להשפיע על ה"סטטוס-קוו", בכל הנוגע לזירה הציבורית, הרבה מעבר למשקלן באוכלוסייה. אחת השאלות שהוצגה לנסקרים היתה: נסה להעריך עד כמה יש בישראל כפייה דתית וכפייה חילונית, בסולם

החילונים לחלוטין אומרים כי הם משתייכים לזרם האורתודוקסי של היהדות, וזאת בהשוואה ל-20.5% מן החילונים הקצת מסורתיים העונים כך. 82.89% מן החילונים לחלוטין אומרים כי אין הם משתייכים לזרם כלשהו, וזאת בהשוואה ל-60.3% מן המגדירים עצמם כחילונים קצת מסורתיים. העובדה שאפילו אחוז קטן מן הישראלים המגדירים עצמם כחילונים לחלוטין מזדהים עם הזרם האורתודוקסי יכולה להיות מוסברת לא במונחים

45.2% מן היהודים המזדהים כנוטים לשמאל חשים לא בנוח להיות מי שהם בישראל, לעומת 7.2% בלבד מן המזדהים כנוטים לימין

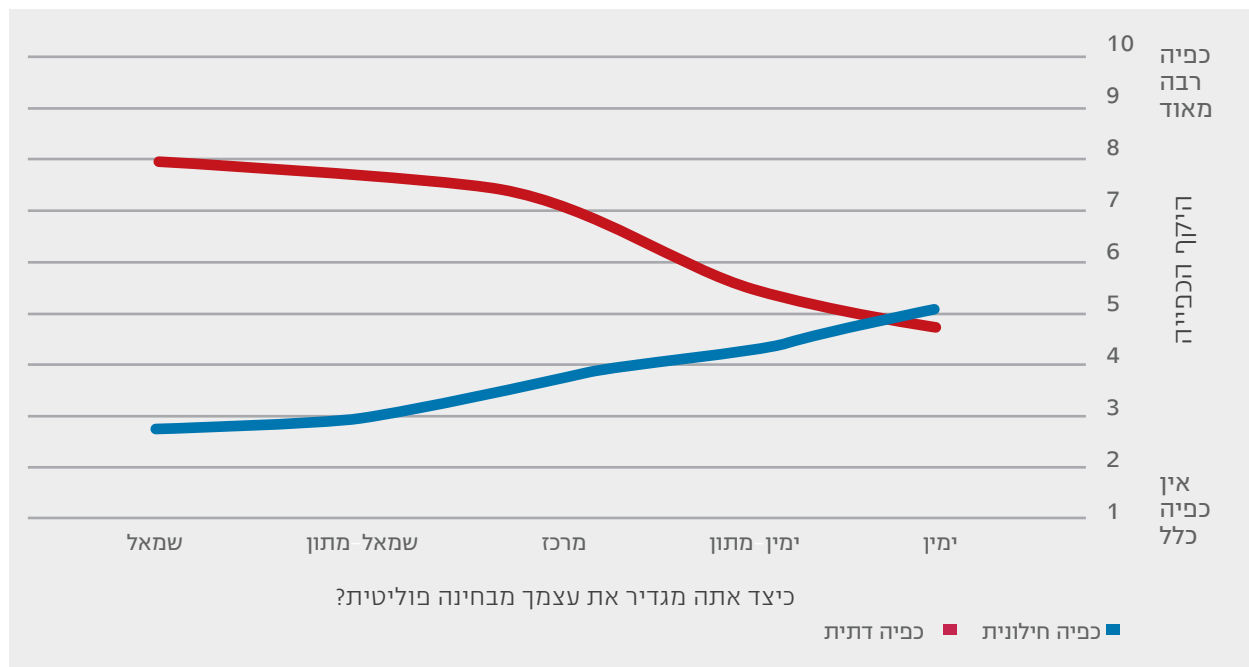
של אמונה באידיאולוגיה מסוימת, או בדת מסוימת במובן התיאולוגי, אלא בזיהוי הזרם האורתודוקסי עם היהדות ה"אותנטית" או המסורתית. רעיון זה בא לידי ביטוי באמירה הידועה, "בית-הכנסת שבו אינני מבקר הוא אורתודוקסי". בחודשים הקרובים יפרסם המכון למדיניות העם היהודי מחקר מקיף על "יהדות ישראלית", הסוקר ומנתח לעומק את האמונות והמנהגים של יהודים בישראל.⁴

באשר לאידיאולוגיה הפוליטית, במהלך שלוש השנים בהן נערך הסקר, היהודים הישראלים שנשאלו הציבו עצמם במנעד הפוליטי כדלקמן: 6.1% - שמאל; 10% - שמאל מתון; 27.3% - מרכז; 32.8% - ימין מתון, ו-23.8% - ימין. בולט המיתאם שבין האידיאולוגיה הפוליטית לבין רמת הדתיות:⁵ 33% מבין החילונים לחלוטין מזדהים כנוטים שמאלה מן המרכז, בהשוואה ל-15% מקרב החילונים הקצת מסורתיים, 6.6% מן המסורתיים, 7% מן הדתיים הליברלים, ו-2% או פחות בין הדתיים והחרדים. ההבדלים הפוליטיים בין הקבוצות בולטים אף יותר כאשר לוקחים בחשבון שעולים מבריה"מ לשעבר, שברובם (61%) מזדהים

המנעד הפוליטי הינו 8.0 (מתוך 10), בעוד ששיעור התגובה הממוצע בקצה הימני הוא 4.7. ביחס למידת הכפייה החילונית בישראל, המיתאם הוא הפוך, כצפוי, אולם הפער בין השמאל והימין יותר קטן: ממוצע התגובות של אלה שבקצה השמאלי עומד על 2.8, ואילו של אלה שבקצה הימני - 5.1.

שבין 1 (אין כפייה בכלל) לבין 10 (כפייה רבה מאוד). כמו בשאלה לגבי רמת הנוחות, מידת הכפייה הדתית כפי שהיא נתפסת ע"י משתתפי הסקר תואמת באופן משמעותי את הזדהותו הפוליטית של הנשאל. כפי שמראה תרשים מס' 1 להלן, ממוצע (אריתמטי) של התגובה אצל אלה המזוהים עם הקצה השמאלי של

תרשים 1: כפייה דתית וכפייה חילונית

בשאלה ייחודית לסקר המכון למדיניות העם היהודי מתבקשים המשתתפים להעריך עד כמה, לדעתם, קבוצות אוכלוסייה שונות תורמות להצלחתה של מדינת ישראל. המשיבים התבקשו לדרג את התרומה לפי הסולם הבא: 1 (תרומה שלילית), 2 (תרומה קצת שלילית), 3 (תרומה קצת חיובית), 4 (תרומה חיובית). טבלה מס' 1 מראה את הדירוג הממוצע שקיבלה כל אחת מן הקבוצות באוכלוסייה היהודית הכללית במהלך שלוש השנים שבהן מתנהל הסקר, והדירוג שנתנו משיבים ערביים בשנתיים שבמהלכן הם נסקרו ע"י המכון.

כפי שתראים מס' 1 מראה בבירור, המזדהים עם הקצה השמאלי של המנעד הפוליטי תופסים את מידת הכפייה הדתית בישראל כגבוהה משמעותית ממידת הכפייה החילונית, בעוד שאלה המזוהים עם הקצה הימני אינם מרגישים בשוני של ממש בין שני סוגי הכפייה. משום כך, בהחלט אפשרי שמידת הכפייה הדתית כפי שהיא נתפסת ע"י הנוטים שמאלה משפיעה על יכולתם לחוש נוח להיות מי שהם בישראל.

טבלה 1: הדירוג הממוצע של כל אחת מהקבוצות באוכלוסיה הישראלית לגבי תרומתה להצלחתה של מדינת ישראל

משיבים יהודים		משיבים ערבים	
	תרומה ממוצע	קבוצה	תרומה ממוצע
חיילים	3.84	צפון תל אביבים	3.00
אשכנזים	3.53	ערבים נוצרים	2.98
חילונים	3.50	אשכנזים	2.92
מזרחיים	3.46	קיבוצניקים	2.91
קיבוצניקים	3.36	רפורמים	2.88
דתיים לאומיים	3.33	דרוזים	2.87
דרוזים	3.28	חילונים	2.87
עולים מצרפת	3.26	חיילים	2.79
עולים מרוסיה	3.25	בדווים	2.76
אנשי ימין	3.21	אנשי שמאל	2.72
עולים מאתיופיה	3.13	ערבים מוסלמים	2.70
יהודים החיים בתפוצות	2.98	מזרחיים	2.65
צפון תל אביבים	2.92	יהודים החיים בתפוצות	2.43
מתנחלים	2.83	עולים מצרפת	2.41
רפורמים	2.68	ישראלים שחיים בחול	2.34
ישראלים שחיים בחול	2.63	אנשי ימין	2.24
ערבים נוצרים	2.62	עולים מרוסיה	2.21
בחורי ישיבות	2.53	עולים מאתיופיה	2.04
אנשי שמאל	2.49	דתיים לאומיים	1.99
חרדים	2.35	בחורי ישיבות	1.90
בדווים	2.30	חרדים	1.69
ערבים מוסלמים	1.82	מתנחלים	1.68

משרתות בצה"ל לבין האופן שבו הנשאלים רואים את תרומתן של קבוצות אלה. לדוגמה, התרומה הממוצעת המיוחסת לדרוזים גבוהה יחסית (3.28 מתוך 4), ושיעור הגיוס שלהם לצה"ל הוא בסביבות 80% מחייבי הגיוס⁶. לעומת זאת, ממוצע התרומה הנחזית של חרדים, בדואים וערבים מוסלמים (ממוצע

הממצא המפתיע ביותר, אולי, הוא שבקרב יהודים וערבים כאחד, חיילים מקבלים דירוג גבוה מבחינת תרומתם להצלחתה של ישראל. הנסקרים הערביים נותנים לחיילים דירוג גבוה יותר או שווה לזה שהם מעניקים לעצמם. בין הנשאלים היהודיים קיים מיתאם ברור למדי בין השיעור שבו קבוצות שונות

הדתיות של הנשאל. אף שקיים קונסנסוס רחב לגבי התרומה החיובית של חיילים, הנתונים ממחישים היטב את פער התפיסה בין האופן שבו החרדים רואים את תרומתם לישראל, לעומת רוב גדול בקרב הישראלים שתפיסתו בעניין זה הפוכה.

2.35, 1.82-2.30) הוא הנמוך ביותר מבין כל המגזרים שנכללו במשאל, ושיעור השתתפותם בצה"ל פוחת בהתאם לאותו סדר שבו הם דורגו במשאל.

טבלה מס' 2 דלהלן מראה את הקבוצות בעלות הדירוג הגבוה ביותר והנמוך ביותר, בהתאם לרמת

טבלה 2: הקבוצות בעלות הדירוג הגבוה ביותר והנמוך ביותר בחלוקה לרמת דתיות

מסורתי	חילוני קצת מסורתי	חילוני לחלוטין
חיילים 3.86	חיילים 3.88	חיילים 3.81
מזרחיים 3.47	חילונים 3.63	חילונים 3.66
דתיים לאומיים 3.45	אשכנזים 3.53	קיבוצניקים 3.59
חרדים 2.37	בחורי ישיבות 2.24	ערבים מוסלמים 2.04
אנשי שמאל 2.26	חרדים 2.10	בחורי ישיבות 1.84
ערבים מוסלמים 1.76	ערבים מוסלמים 1.90	חרדים 1.65

חרדי	תורני דתי	דתי	דתי ליברלי
בחורי ישיבות 3.92	מתנחלים 3.97	חיילים 3.90	חיילים 3.83
חרדים 3.89	חיילים 3.91	דתיים לאומיים 3.79	דתיים לאומיים 3.63
חיילים 3.78	אנשי ימין 3.88	מזרחיים 3.68	מזרחיים 3.49
בדווים 1.66	בדווים 2.03	בדווים 2.14	רפורמים 2.49
ערבים מוסלמים 1.33	רפורמים 1.67	רפורמים 2.02	בדווים 2.09
רפורמים 1.15	ערבים מוסלמים 1.61	ערבים מוסלמים 1.69	ערבים מוסלמים 1.81

יותר במסורת היהודית ובמנהגים היהודיים מאשר החילונים, ואשר ניתן היה להניח שיגלו יותר אהדה כלפי אורח-החיים החרדי, דירגו את החרדים בין אלה שתרומתם להצלחתה של ישראל היא הנמוכה ביותר. יהודים חילונים ומסורתיים מהווים ביחד 75% מכלל האוכלוסייה היהודית של ישראל. אך למרות ההשקפה השלילית במפגיע של רוב האוכלוסייה היהודית לגבי

משיבים חרדים מדרגים את תרומתם של תלמידי ישיבות וחרדים כגבוהה ביותר מבין כל הקבוצות - כולל חיילים - שהוזכרו במשאל. לעומת זאת, משיבים חילונים לחלוטין וחילונים קצת מסורתיים, המייצגים בערך מחצית מן האוכלוסייה הישראלית, מדרגים את תלמידי הישיבות והחרדים בין אלה שתרומתם היא הנמוכה ביותר. אפילו משיבים מסורתיים, המעורבים

התרומה החרדית, התפיסה העצמית של החרדים היא כי לא זו בלבד שתרומתם היא חיובית, אלא שהיא אף גדולה יותר מתרומתם של כל מגזרי האוכלוסייה האחרים - להוציא תלמידי הישיבות. פער התפיסה בין ערך התרומה של החרדים ושל תלמידי הישיבות ניצב בליבת המתחים הפנימיים בחברה הישראלית, וממשיך להוות מכשול בולט לתהליך של התלכדות חברתית.

באשר לבתי-ספר מעורבים, הסקר שאף להבין מדוע משיבים חשבו כי זה רעיון טוב, או רע, לשלוח את ילדיהם לבתי-ספר שבהם לומדים ביחד תלמידים חילוניים ודתיים, או יהודים וערבים. לנוכח הסכסוך החרף, הנמשך כבר יותר ממאה שנים, בין יהודים וערבים במזרח התיכון, שפתרונו אינו נראה באופק, הגיוני לחשוב כי הן יהודים והן ערבים לא יהיו מעוניינים לשלוח את ילדיהם לבתי-ספר משותפים ליהודים וערבים. חרף זאת, וחרף העובדה שבתי-ספר מסוג זה נדירים מאוד, כך שהרעיון עצמו איננו מוכר לרוב הישראלים, מידת התמיכה ברעיון זה, בקרב יהודים וערבים כאחד, מפתיעה מאוד. 54% מן הנשאלים הערביים ו-31% מן הנשאלים הערביים השיבו כי לדעתם, "בתי-ספר משותפים ליהודים וערבים הם רעיון טוב, כי טוב להכיר את האחר ולהתייחס אליו בכבוד".

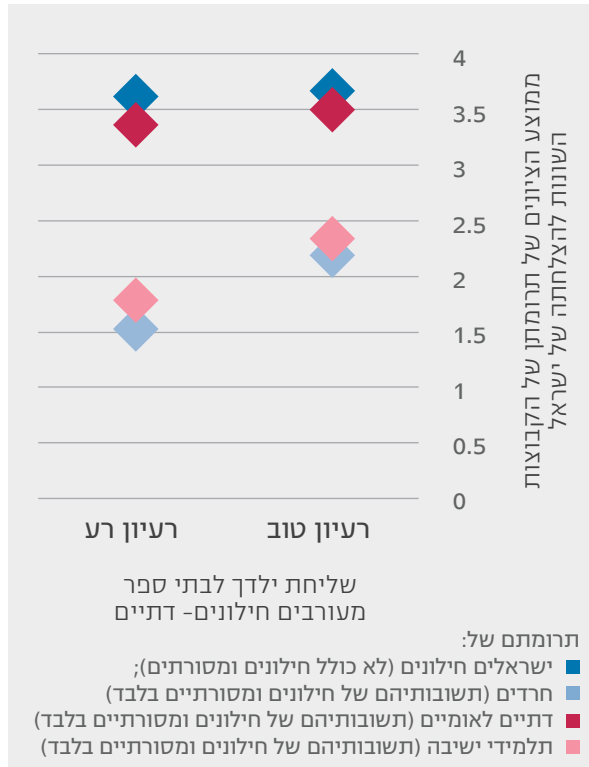
הפער הגדול ביותר בין ערבים ויהודים בנושא בתי-הספר המעורבים התבטא בכך ש-33% מן המשיבים היהודיים, לעומת 4% בלבד מן המשיבים הערביים, חשבו כי בתי-ספר מעורבים ליהודים וערבים הם "רעיון רע, כי כל אוכלוסייה צריכה את החינוך הספציפי שלה". בסך הכל, 80% מכלל הערבים הישראלים שנסקרו חשבו כי בתי-ספר מעורבים ליהודים ולערבים הם רעיון טוב, לעומת 39% בלבד מן היהודים הישראלים. באופן צפוי, בקרב היהודים

הישראלים, ככל שאדם חילוני יותר כך גדל הסיכוי שהוא יחשוב כי שליחת ילדיו לבית-ספר יהודי-ערבי מעורב היא רעיון טוב - ואמנם רוב בין הישראלים החילונים שנסקרו חשבו כי זה רעיון טוב.

שליחת ילדים לבתי-ספר מעורבים שבהם לומדים ביחד תלמידים חילונים ודתיים נחשבת כרעיון טוב אצל חילונים קצת מסורתיים, מסורתיים ודתיים ליברלים. רוב קטן בין המסורתיים חושבים מדובר ב"רעיון טוב, כי זה יחזק את האחוה בין יהודים מקבוצות שונות". הרוב בקרב הקבוצות הדתיות האחרות חושבים כי שליחת ילדיהם לבתי-ספר דתיים-חילוניים מעורבים היא רעיון רע. 63% מן החרדים חושבים שזה "רעיון רע, כי זה עלול להחליש את האמונה וקיום המצוות", 32% מן החילונים לחלוטין חושבים כי זה "רעיון רע, כי יהיו יותר לימודי יהדות והם יבואו על חשבון דברים אחרים", ו-18% מן החילונים לחלוטין חוששים כי "זה עלול להוביל לחזרה בתשובה או לכפייה דתית".

באופן כללי, דומה שנכונותם של יהודים ישראלים לשלוח את ילדיהם לבתי-ספר מעורבים מושפעת, לפחות בחלקה, מהאופן שבו הם רואים את תרומתם של אלה שילדיהם ילמדו יחד עימם להצלחתה של מדינת ישראל. תרשים מס' 2 מדגים את היחס שבין האופן שבו האוכלוסייה הכללית בישראל רואה את תרומתם של ערבים מוסלמים, ערבים נוצרים ודרוזים, לבין דעתם האם שליחת ילדיהם לבתי-ספר ערבי-יהודי מעורב היא רעיון טוב או רע. אלה החושבים שזה רעיון טוב, מדרגים בממוצע את תרומתם של הערבים כגדולה יותר. תרשים מס' 3 מדגים אותה תופעה ביחס לבתי-ספר מעורבים חילוניים-דתיים - ככל שישראלים יהודים מדרגים את התרומה של אלה שדתיים יותר מהם או פחות כגבוהה יותר, כך עולה נטייתם להסכים לרעיון של שליחת ילדיהם לבתי-ספר מעורבים.

תרשים 3: היחס בין האופן בו נתפסת תרומתם של חברי הזרמים השונים ביהדות בחברה, ומידת הפתיחות לרעיון של בתי ספר מעורבים חילוניים-דתיים

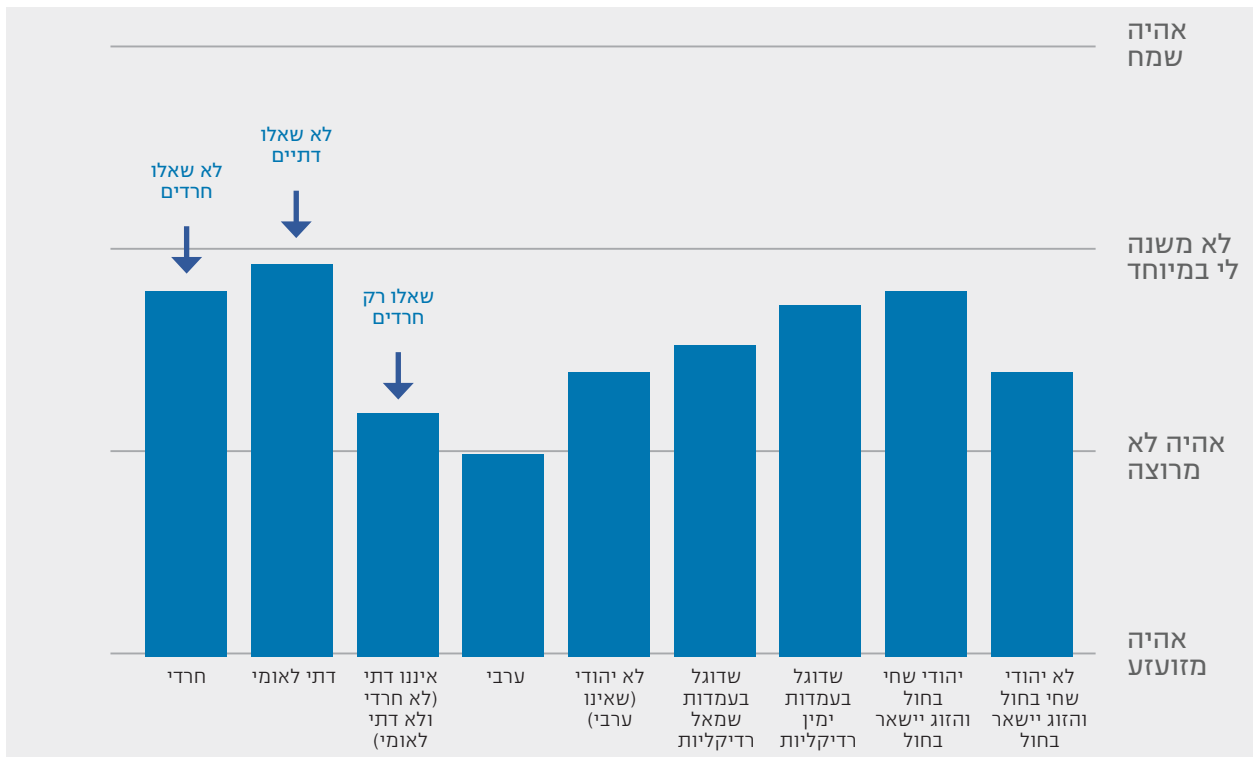
אפשריים בישראל, הרי מידת ההתנגדות לרעיון זה איננה כה גבוהה. כ-33% מכלל היהודים הישראלים מגלים אדישות לרעיון שבן/בת משפחה בדרגת קירבה גבוהה יתחתן עם לא-יהודי/ה. תשובות הנשאלים מהאוכלוסייה היהודית הכללית לגבי התרחישים השונים מפורטים בתרשים מס' 4.

תרשים 2: היחס בין האופן בו נתפסת תרומתם של לא יהודים לחברה, ומידת הפתיחות לרעיון של בתי ספר מעורבים יהודים-ערבים

בסקר הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי בשנת 2018 נשאלו המשיבים כיצד יגיבו על תרחישים שונים שבהם בן/בת-משפחה בדרגת קירבה גבוהה יחליט להתחתן עם בן/בת-זוג מרקע דתי, לאומי ואידיאולוגי שונה מזה שלהם. לאור העובדה שבאופן רשמי, נישואים בין אנשים בני דתות שונות כלל אינם

תרשים 4: איך תגיב אם בן משפחה קרוב יחליט להינשא לבן/ בת זוג

חילוניים לחלוטין יעדיפו כי בן משפחתם יתחתן עם לא-יהודי (ובלבד שאינו ערבי) מאשר עם חרדי, אפילו אם בני הזוג חיים בחו"ל ולא בישראל.

ניתוח התשובות לשאלות בנושא הנישואים ביחס לרמת דתיותו של הנשאל מספק הבחנות רבות, ואולי אף חשובות. התוצאות מצביעות על כך שישראלים

טבלה 3: עמדות של חילונים לחלוטין ביחס לנישואין עם:

אהיה לא מרוצה או מזועזע	לא משנה לי או שאשמח	
52%	48%	חרדי
25%	75%	לא יהודי שאינו ערבי
42%	58%	לא יהודי וחי/ה בחו"ל

לא-יהודי (שאינו ערבי). למעט החרדים, המגזרים היהודיים בישראל מגלים הבחנה ברורה בין תרחיש שבו בן-משפחה מתחתן עם ערבי/ה לבין התרחישים

יתר על כן, חילונים לחלוטין אינם מגלים העדפה ברורה בין האפשרות שבן/בת-משפחה יתחתן עם בת/בן-זוג דתי לאומי לבין האפשרות שיתחתן עם

האחרים, כאשר התרחיש של הנישואים לערבי/ה הוא הפחות רצוי מכולם. החרדים לבדם אינם עושים הבחנה זו. הם רואים את כל התרחישים שבהם בני-משפחה נישאים ללא-יהודים כשליליים ומטרידים באותה מידה. מן התוצאות עולה עוד כי בקרב החילונים לחלוטין, הגילאים הצעירים יותר מוטרדים פחות מן המבוגרים מן התרחיש של בן/בת משפחה הנישאים לערבי/ה. באופן אירוני, גם עבור חילונים לחלוטין וגם עבור חרדים, התרחיש של נישואי קרוב/ת משפחה המתחתן/נת עם בן/בת זוג בעלת זהות אחרת שהביא לתגובה הכי פחות שלילית היה זה של נישואין עם יהודי וחיים בחוץ לארץ. ממצא זה מרמז שחיים בישראל אינו הגורם החשוב ביותר לאוכלוסיות אלה.

הסקר הראה ניגוד חריף בין האופן שבו יהודים וערבים רואים את הנישואים בין ערבים ויהודים. 14% מן הגברים היהודיים ו-13% מן הנשים היהודיות בישראל יגלו יחס אמביוולנטי או שישמחו אם בן-משפחה קרוב יחליט להינשא לערבי, בהשוואה ל-59% מן הגברים הערביים ו-48% מן הנשים הערביות שיגלו יחס אמביוולנטי או שישמחו אם בן-משפחה קרוב יתחתן עם יהודי. על פי המסורת המוסלמית, גברים רשאים להתחתן עם נשים לא-מוסלמיות המשתייכות ל"עם הספר" (יהודיות ונוצריות), אך לנשים מוסלמיות אסור להינשא לגברים שאינם מוסלמים. סביר להניח שבכך נעוץ ההסבר להבדלי הדעה בין גברים ערביים לנשים ערביות. עוד יש לציין כי מבין האוכלוסיות הלא-יהודיות בישראל, הדרוזים ראו את הנישואים עם יהודי/ה בצורה החיובית ביותר. 87.5% מהם השיבו כי יהיו אמביוולנטיים או ישמחו אם יתממש תרחיש כזה.

כמו בשאלות הנוגעות לאפשרות לשלוח את הילדים לבתי ספר מעורבים, מידת הנוחות שחשו הנשאלים

עם תרחישי הנישואין תואמת באופן משמעותי את השאלות לגבי התרומה למדינה. ככל שהנשאל מעריך יותר את התרומה של הקבוצה הרלוונטית, כך הוא יהיה מוכן יותר לקבל את התרחיש שבן-משפחה יתחתן עם בן/בת-זוג מקבוצה זו.

ממצאיהם של סקרים אלה מעניינים, לנוכח הנחה הרווחת באקדמיה ובאמצעי התקשורת בנוגע לאבולוציה הפוליטית של ישראל.

על פי הנחה זו, הגישה הפוליטית ה"רפובליקאית" שאיפיינה בעבר את האזרחות הישראלית, במיוחד בקרב תנועת העבודה הציונית, הוחלפה מאז שנות ה-1980' במידה רבה ע"י שיח אזרחות ליברלי - בקרב האליטות החילוניות והאוכלוסייה החילונית הכללית - וע"י שיח אזרחות אתנו-לאומי באוכלוסיות הדתית והמסורתית.⁷ שיח האזרחות הרפובליקאי מדגיש הזדהות עם הקולקטיב הפוליטי ועם התרומה לו.⁸ לעומת זאת, הגישה הליברלית לאזרחות, מדגישה את זכויות הפרט ואת ההגשמה העצמית האינדיבידואלית באמצעות צרכנות וקריירה.⁹ הגישה האתנו-לאומית מדגישה כי הזכויות והגישה למשאבים צריכות להתבסס על השתייכות אתנו-לאומית.

אמנם ברמה המוסדית התהוו ונקבעו הסדרים ליברליים בישראל, כמו חוקי היסוד המגינים על זכויות הפרט (לדוגמה חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו - תשנ"ב 1992), בית משפט גבוה לצדק המנהיג בקרה שיפוטית של חוקית, ובנק מרכזי עצמאי.¹⁰ אך נתוני הסקר מצביעים על כך שגישות רפובליקאיות עדיין חיות ותוססות ברמת ההנחות החברתיות. הנתונים מצביעים כי התרומה לקולקטיב (ישראל) הינה עדיין הבסיס להערכה חברתית, והיא זו שקובעת אם קבוצות אלה או אחרות נחשבות כשותפות נאותות לנישואין או ללימודים בבתי-הספר.

הערות

- 1 ראש הפרויקט הוא שמואל רוזנר.
 - 2 ראש הסקר השנתי הוא נח סלפקוב. הסקרים בוצעו על-ידי חברת פאנלס פוליטיקס בראשותו של מנחם לזר.
 - 3 כל הנתונים לקוחים מהסקר של 2018 אלא אם כתוב אחרת.
 - 4 הפרק בהערכה שנתית זו, "זהות יהודית בישראל בשנת ה-70" הוא פרסום מקדים לספר זה.
 - 5 להרחבת הדיון בנושא דתיות ואידיאולוגיה פוליטית ראה "זהות יהודית בישראל בשנת ה-70".
 - 6 פורטל הכרמל. אחוז המתגייסים הדרוזים שובר שיא. 4 April 2017.. <https://goo.gl/J4LMUH>
- 7 Gershon Shafir and Yoav Peled, *Being Israeli: The Dynamics of Multiple Citizenship*, Cambridge U. Press, Cambridge UK, 2002
- 8 המונח "רפובליקאי" מופיע כאן במובן של "רפובליקניזם אזרחי" שאפיין, בתקופות מסוימות, את הרפובליקות של פירנצה ו-ונציה בעידן הרנסנס ואת הרפובליקה הרומית העתיקה.
- 9 Benjamin Constant, *The Liberty of the Ancients Compared with that of the Moderns*, 1819
- 10 חלק מן ההסדרים האלה נמצאים לאחורנה תחת התקפה בשמם של ערכים לאומיים או לאומניים.

תמורות בעולם החרדי - לקראת השתלבות אזרחית אך לא בהכרח חברתית ותרבותית

(הגדלת קצבאות הילדים פי 4 והגדלת התמיכה בישיבות פי 3 ויותר, הפסקת טיסות "אל על" בשבת, פטור מוחלט וללא תנאי למי שהצהיר שהוא תלמיד ישיבה, ללא בדיקה בציציות, ועוד כהנה וכהנה), שיפרה מאוד את המצב הכלכלי במגזר החרדי, והחלישה את המוטיבציה - הרפה בלאו-הכי - לצאת לעבודה ולהשתלב בחברה הישראלית הכללית.

בשנים האחרונות מורגשת מגמה חדשה, שלא כל המגזר החרדי שותף לה: שאיפה להתחיל בתהליך של השתלבות בחברה הישראלית ובמוסדות המדינה, אך ללא ויתור על הצביון החרדי הייחודי. אחד ממאפייניו הבולטים של צביון זה הוא הפרדה מגדרית מחמירה. מגמה זו מבטאת שני תהליכים מקבילים, המשתלבים זה בזה - כלכלי וחברתי.

השינוי הכלכלי נובע, ככל הנראה, משינויים בסולם הערכים של חרדים צעירים. אף שצעירים וצעירות חרדיים רחוקים ת"ק פרסה מן החומרנות המאפיינת חלקים גדולים של הציבור הישראלי, הם אינם נותרים נייטרליים לנוכח העלייה המהירה ברמת החיים בישראל. סימן לכך הוא הירידה המסתמנת ברמת הילודה במגזר החרדי, שקרוב לוודאי מבטאת נכונות פחותה להסתפק ברמת חיים מינימלית.

הגידול הדמוגרפי המשמעותי בחברה החרדית, השפעת תרבות הצריכה והיחלשות חברת הרווחה בישראל, דוחקים את האוכלוסייה החרדית לעבר השתלבות במוסדות ההשכלה הגבוהה ובשוק התעסוקה, אך לא בהכרח השתלבות חברתית ותרבותית. שילוב זה מחייב גם את החרדים וגם את החברה הישראלית הכללית להתמודד עם אתגר חדש: בניית מערכת ציבורית אשר מחד גיסא מאפשרת לחרדים לשמֵר את אורח חייהם, ומאידך גיסא איננה תובעת מן החברה הכללית לוותר על מה שנחשב בעיניה כערכי יסוד.

ברוב שנות המדינה, המאבקים של המגזר החרדי נגעו לזכויות פרטיקולריות שתבע מגזר זה, בעיקר פטור מגיוס לגברים ותמיכה נדיבה במשפחות של בחורים הרשומים כתלמידי ישיבות. בניגוד למגזר הדתי-לאומי, המגזר החרדי לא הביע עניין בהשתלבות בחברה הישראלית הכללית ובמוסדות המדינה, למעט בכנסת, שבה הוא פעל בהתמדה לשמירת הזכויות הפרטיקולריות ולהרחבתן כל אימת שזיהה הזדמנות לכך.

עליית הליכוד לשלטון ב-1977, ונכונותו של מנחם בגין לתת למגזר החרדי כמעט את כל מבוקשו

צעד פרגמטי או ביטוי להשקפת עולם פלורליסטית

המחלוקת נוגעת לשאלה האם ההפרדה המגדרית פוגעת בערך השוויון כערך יסוד בדמוקרטיה ליברלית, או שיש לראות בהפרדה צעד פרגמטי בתכנית לשילובם של החרדים במשק הישראלי וביטוי להשקפת עולם פלורליסטית וסובלנות תרבותית המאפשרת לקבוצות מיעוט לשמור על צביונם תוך שילובן בחברה הכללית. בהקשר זה ניתן לטעון, כי גם אם אפשר לראות בהפרדה ביטוי לעיקרון הפלורליסטי, יש להציב קווים אדומים הנוגעים לעקרונות אחרים, למשל לימודי הליבה, אשר גם אם אינם תואמים באופן מלא את הצביון החרדי הקהילתי, הם עשויים לאפשר ערך דמוקרטי ליברלי בסיסי שהינו "זכות היציאה". כיום חרדי צעיר שמעוניין לצאת מן הקהילה נתקל בקשיים אובייקטיביים בשל היעדר השכלה ומיומנויות שיאפשרו לו "לשרוד" בחברה הכללית. במובן זה, דווקא מתוך דאגה לערכים הדמוקרטיים הליברליים נדרשת חשיבה משמעותית באשר למאבק הנורמטיבי שיש לנהל אל מול מנהיגי הקהילה החרדית. בנוסף, גורמים מקצועיים בחברה החילונית הביעו תמיהה על כך שבית משפט מגלה הבנה למימון מערכות חינוך נבדלות ומופרדות במיליארדי שקלים, אבל לא מוכן להתפשר בנוגע למאמץ לקראת שילוב תעסוקתי. לפיכך, ערכי השוויון והמאבק בהדרת נשים חשובים, אבל ההתעקשות עליהם ללא כל נכונות לפשרה, אפילו לא רק בשלב ההכשרה המקצועית, מחזקת את חומות הגטו, פוגעת באינטרס הלאומי החיוני של שילוב החרדים בשוק העבודה, ובסופו של דבר משחקת לידי החרדים הקיצונים.

חשוב לציין שלמעשה התביעה החרדית להפרדה מגדרית איננה תביעה הלכתית נוקשה. יש הרבה

השינוי החברתי מעמיק יותר, וקשה יותר לעקוב אחריו. כהשערה שטרם נבדקה ואושרה, ניתן להניח כי הוא מושפע לא מעט מחדירת הטלפון הסלולרי והאינטרנט למגזר החרדי. אם המגמות יימשכו ולא יתחולל שינוי דרסטי, חשיפת המגזר להשפעות חיצוניות תלך ותגדל. שני התהליכים האלה מצטרפים לגורם הדמוגרפי. החברה החרדית הופכת בשנים האחרונות מחברה מצומצמת הבוחרת בסגפנות ובהסתגרות למעין חברת המונים.

שילוב השכלתי ותעסוקתי על-פי תנאים מותאמים לחברה הכללית או למגזר החרדי?

פסק הדין של בית המשפט האזורי לעבודה בירושלים, שחייב את נציבות שירות המדינה לפתוח לנשים את קורס הכשרת הצוערים לשירות המדינה המיועד למגזר החרדי, שעד כה היה פתוח לגברים בלבד, עדיין איננו סופי. נכון לרגע זה, בית הדין הארצי לעבודה קיבל את ערעור המדינה וביטל את צו המניעה הזמני של הקורס. מנגד, שדולת הנשים הצהירה על הגשת עתירה לבג"צ. קורס ההכשרה לעובדי שירות המדינה המיועד לצעירים חרדים הוא כשלעצמו ביטוי לשאיפת ההשתלבות של החרדים בחברה הכללית, חלקית ומוגבלת ככל שתהיה. בדרך כלל, שאיפה זו זוכה לעידוד ולתמיכה מצד מוסדות המדינה. אך העתירה שהגישה שדולת הנשים בישראל נגד הקורס מבשרת על כך שאלמנטים בחברה הכללית אינם מוכנים להניח לחרדים לקבוע לבדם את כללי המשחק של תהליך ההשתלבות, והם תובעים כי החרדים יקבלו על עצמם את כללי המשחק שהחילה על עצמה החברה הישראלית הכללית.

נוכח הצמיחה המספרית של המיעוט החרדי, חלק מהחברה הכללית מרגיש מאוים ומעוניין להימנע מקירבתו. על פי סקר דעת קהל שהמכון למדיניות העם היהודי ערך לאחרונה, נמצא ש-49% מהחרדים מעוניינים שחרדים ולא-חרדים יחיו בשכונות מעורבות, בעוד 78% מהחילונים מתנגדים לכך. ההסבר נעוץ בחשש מכפייה דתית במרחב המשותף ומפעולות יזומות של התושבים החרדים בקרב הנוער בשכונות המעורבות.

אתגרים והמלצות

עם הקמת המדינה, אחד האתגרים היה לקיים בישראל פלורליזם יהודי אמיתי ובכך לאפשר לבעלי חזונות חברתיים ואידיאולוגיים שונים להיות אזרחים שותפים תחת ריבונות פוליטית אחת - למרות אי-הסכמה באשר לצביון חייהם ואמונותיהם. בשנת 2018 מסתבר שהדמוקרטיה הישראלית איפשרה במידה רבה את הכללתו של ה"אחר" החרדי, ושיכולת ההכלה לקבלו "כמו שהוא" במוסדותיה מתרחבת מיום ליום, בעיקר בשל אילוצים דמוגרפיים שמחייבים השתתפות הוגנת בנטל הכלכלי.

קיימת תמימות דעים בקרב החוקרים שהעולם החרדי בישראל עובר תהליך של ישראליות. סביר להניח שתהליך השילוב שהתחיל בתחום התעסוקתי והפוליטי ימשיך ויתעצם, ושכופו של דבר יימצאו פתרונות מוסכמים לסוגיות שנראות בווערות היום. **ב-70 השנים הבאות, האתגר המרכזי של המגזר החרדי יהיה לנסח נראטיב בעל משקל שיאפשר לו להבחין את עצמו מהמגזר הדתי-לאומי, למרות ששניהם ישתלבו במערכת הציבורית, ילמדו במוסדות ההשכלה הגבוהה ואף ישרתו בצה"ל. הממשלה מצידה צריכה להמשיך במדיניותה המאוזנת והפרגמטית, לאפשר למי שמעוניין בכך להשתלב, תוך כדי שימור ייחודו הזהותי, ולכוון**

מאוד חרדים וחרדיות בשוק העבודה ובמוסדות ההשכלה גבוהה שמשותפים במסגרות מעורבות. התביעה שלהם היא בעצם תביעה לסמלי זהות וסטטוס, ודאגה לגבולות הנורמטיביים של החברה החרדית. אין להסיק מכך שאין צורך לקחת את תביעות החרדים ברצינות, אלא להבין שתביעות אלה נתונות למשא ומתן בין הצדדים, ובנקודות מסוימות ניתן להשיג פשרה המבוססת על ויתורים הדדיים.

שינוי כללי המשחק בין רוב ומיעוט: מי מאיים על מי?

שיעור האוכלוסייה החרדית בישראל עומד בשנת 2017 על 12% מכלל אוכלוסיית המדינה. עפ"י דו"ח "ישראל 2028"¹, אם המגמות הדמוגרפיות הקיימות לא ישתנו באופן דרסטי - החרדים יהוו בשנת 2028 יותר מחמישית מהאוכלוסייה היהודית בישראל. שיעור התלמידים החרדים שייכנסו לכתה א' באותה שנה יגיע לכדי 28.6%. עפ"י הערכת דמוגרפיים, עד שנת 2059 תגיע אוכלוסיית החרדים בישראל ל-4.15 מיליון נפש, ותהווה 34.6% מכלל היהודים בישראל (26.6% מכלל האוכלוסייה בישראל). מספר החרדים הצעירים (מגיל 19 ומטה) באותה שנה יהיה קרוב לשוויון עם מספרם של היהודים ואחרים באותה קבוצת גיל. שיעורי התעסוקה ורמת ההשתכרות הנמוכים של החרדים הביאו לכך שמרבית משקי הבית בקבוצת אוכלוסייה זו נמצאים מתחת לקו העוני.

יתרה מזו, בשל גידולה העקבי של החברה החרדית יש לעוני החרדי השפעות מאקרו על תקבולי המס, תשלומי ההעברה, הצריכה והתוצר של המשק כולו. זו אחת הסיבות העיקריות לכך שסוגיית התעסוקה של החרדים תופסת בעשור האחרון מקום מרכזי, הן בשיח הציבורי והן בקרב מעצבי מדיניות.

הערות

1 ברוד, דוד (עורך). ישראל - 2028 חזון ואסטרטגיה כלכלית-חברתית בעולם גלובלי, 2008.

2 בן משה, אליהו. שינויים צפויים במבנה והרכב האוכלוסייה הישראלית 2010-2060, במסגרת פרויקט בחינת האיתנות הפיננסית של המוסד לביטוח לאומי, 2013.

להעתקת הדפוס החרדי האמריקאי אל זה הישראלי.

בארה"ב, כידוע, הציבור החרדי מקפיד על אורח חיים בדלני, שמירת מצוות ולימוד תורה, ובמקביל מקיים את מלוא חובותיו האזרחיות. מימוש המדיניות תלוי בנכונותם של החרדים לכבד את הציבור הכללי ולהימנע מלהפריע לו לקיים את אורח חייו באופן חופשי התואם את עקרונותיו.

התנועות הליברליות בישראל

- חשיבותו של התפקיד שממלאת חברות בבתי-כנסת קטנה מזו שהיא ממלאת בתפוצות, משום שישראלים רק לעיתים רחוקות "משתייכים" לבתי-כנסת, וחלק גדול ממה שמסופק בחו"ל ע"י הקהילה היהודית המאורגנת מסופק בישראל ע"י המדינה, מערכת החינוך או הזירה הציבורית.
- רוב החילונים הישראלים אינם מנותקים מהיהדות והם נוטלים חלק בפרקטיקה יהודית, חגים יהודיים ואירועים של מחזור החיים היהודי.
- אותם ישראלים חילונים שמרגישים דחיה כלפי הדת האורתודוקסית נחשפים יותר ויותר לאלטרנטיבות לא אורתודוקסיות דרך ביקורים בחו"ל, הכרה של קהילות מקומיות, פעילות אינטראקטיבית בישראל עם יהודי התפוצות, ונוכחות באירועים רפורמיים או קונסרבטיביים של מחזור החיים היהודי.

לדעתנו, יש בכך משום תזוזה משמעותית לעבר הפרדיגמה המקובלת של זהות דתית של יהודים חילוניים ומסורתיים, אשר לפיה רובם "לא ביקרו בבתי-כנסת אורתודוקסיים". כיום, מספר גדל והולך של ישראלים חילוניים ומסורתיים גם "אינם מבקרים בבתי-כנסת רפורמיים וקונסרבטיביים". ומגעם עם תנועות אלה מתקיים בעיקר באירועי מחזור החיים. אף שתהליך זה לא תורגם להצטרפות של מאות אלפי תומכים מובהקים לתנועה הרפורמית והקונסרבטיבית, ניתן להעריך כי כתוצאה ממנו,

מחקרים בנושא הזהות היהודית-ישראלית מצביעים באופן קבוע על כך שכ-12-13% מכלל יהודי ישראל מזדהים כרפורמים או כקונסרבטיבים, וזאת כאשר מונחות בפניהם גם אפשרויות אחרות לבחירה. אף שקולות שמרניים טוענים כי לתנועות הדתיות הליברליות אין מקום בישראל, וכי ישראלים חילוניים הם "חילונים אורתודוקסים", קשה יותר ויותר להתעלם מן המציאות המתפתחת. שתי התנועות מקיימות 125 קהילות ברחבי ישראל, 280 רבנים הקשורים אליהן, מתוכם 85 עובדים בתפקידי רבנים. לשתי התנועות יש סמינרים פעילים להכשרת רבנים, תנועות נוער, מכינות קדם-צבאיות ושלשה קיבוצים, ובנוסף לכך יש בתי-כנסת רבים המוכנים לארח מתפללים וטקסים "בסגנון רפורמי".

אולם התנועות מדווחות רק על 12,000 חברים בוגרים הרשומים בשתיהן. רוב היהודים ה"רפורמים" וה"קונסרבטיבים" הללו אינם אלא ישראלים חילוניים או מסורתיים הנוטלים חלק בפולחנים וטקסים יהודיים כגון חתונות (כאלף לשנה), בר/בת מצווה (כ-3,000 לשנה), בריתות-מילה ועוד (כאלף לשנה) באמצעות האלטרנטיבות הליברליות, במקום באמצעות הפולחן או הטקס האורתודוקסי המסורתי.

על מנת להבין את הזהות הדתית המתפתחת של ישראלים חילונים ומסורתיים, אנו מציעים לקחת בחשבון את האלמנטים הבאים:

השלכות על מדיניות

● אי-השוויון במעמד התנועות הליברליות בישראל גורם למחלוקת ולרוגז בין ממשלת ישראל לבין יהודים רבים בתפוצות. חלקים משמעותיים בממשלת ישראל ובקהלים שחלקים אלה מייצגים מתנגדים בתוקף לתנועות הליברליות ולביטויי פלורליזם דתי בכלל. בה בעת, אף שבציבור הכללי מורגשת תמיכה רחבה בתנועות אלה, תמיכה זו איננה נחשבת כעניין חשוב במיוחד ואינה במקום גבוה בסדר העדיפות של התומכים עצמם. משום כך, מדיניות אוהדות לתנועות אלה עשויות לזכות בתמיכה בתפוצות, אך בישראל הן עלולות לגרום ליוזמיהן נזק, במקום להביא להם רווח פוליטי.

● הניסיונות הנמשכים מצד המפלגות החרדיות להעניק מידה גדולה יותר של שליטה לרבנות הראשית ולחסום את התנועות הלא אורתודוקסיות, כמו גם כמה מן היוזמות האורתודוקסיות-מודרניות, דוחפים רבים לעשות מאמצים לעקוף לחלוטין את הרבנות הראשית בכל הקשור לכמה מסמכיותיה העיקרית כגון נישואין, כשרות וגיוור. חלק מן המאמצים נעשים בהובלת אלמנטים אורתודוקסיים מודרניים אלה, המוצאים עצמם נחשמים, כמו גם על ידי התנועה הרפורמית והקונסרבטיבית. אם מגמה זו תימשך, יתכן כי הרבנות הראשית תהפוך בהדרגה לבלתי-רלבנטית ביחס לחלק משמעותי בציבור הישראלי-יהודי.

כבר בעתיד הקרוב, בין 20% ל-30% מכלל היהודים החילוניים והמסורתיים יעדיפו "לא להיות נוכחים" בבתי-כנסת רפורמיים וקונסרבטיביים. כבר כיום, זה המצב בתל אביב ובמקומות נוספים בישראל.

באופן כללי, עמדת הציבור כלפי התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית היא חיובית: גבוהה מאוד בקרב ישראלים חילונים, מעורבת או נייטרלית אצל ישראלים מסורתיים, ושלילית בקרב הדתיים (אורתודוקסים) והחרדים. רוב בקרב היהודים בישראל תומך בהענקת זכויות שוות לתנועות הליברליות. עם זאת יש לציין כי רמת האיבה מצד הקבוצה האורתודוקסית והקבוצה החרדית כלפי תנועות אלה גבוהה בהרבה מאשר רמת התמיכה בהן מצד הציבור החילוני והמסורתי.

למרות הביקורת הנפוצה, לתנועות הרפורמית והקונסרבטיבית יש מרחב פעולה משמעותי ברוב התחומים, אם כי רובו הושג באמצעות מאבקים משפטיים. בשל כך, הנושא העיקרי היחיד שבו לתנועות אלה אין שום חופש פעולה הוא זה של הנישואין והגירושין, אך הן נהנות מחופש מלא או חלקי בתחומי הגיוור, גישה לכותל, גישה למערכת החינוך הציבורית, מימון ממשלתי לרבנים ולבתי-כנסת, וקבורה. עם זאת, שיעור המימון הציבורי המוענק לתנועות הליברליות (סדרי-גודל של מיליוני ₪) נמוך בהרבה מזה המוענק לקבוצות האורתודוקסיות והחרדים (סדרי-גודל של מיליארדי ₪).

אמצעים ומשאבים בעם היהודי – תשע"ח 2017-2018

תרומות קטנות: תזרים הכרחי, אך בלתי-מוערך דיו, של החיים היהודיים- אמריקניים

בשנים האחרונות, עוסקת התקשורת היהודית בתיאור המצב המשתנה של הפילנתרופיה היהודית. מאמר שהופיע ביוני 2018 תימצת את המסר העיקרי העולה מהדיווחים על נתינה יהודית: "כיצד משבשים אנשי-עסקים את הפילנתרופיה?".¹ המחקר בן 51 העמודים של קרן אבי חי קידם את המסר המרכזי הבא: "נתינה יהודית: כיצד שינו תורמים גדולים את פניה של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית". הדו"ח, עליו חתום פרופסור ג'ק ורטהיימר, מביא תיעוד לפיו 250 קרנות ומוסדות יהודיים, התורמים כיום מענקים שנתיים של 500,000 דולר או יותר למטרות יהודיות, מעניקים בין 900 מיליון למיליארד דולר בשנה. כדי להבין את משמעותו של נתון זה, יצוין כי סך התרומות בארה"ב ובישראל מגיע ל-5.5 מיליארד דולר בשנה. "הנוף הפילנתרופי השתנה באופן בסיסי ביותר ברבע המאה האחרונה", מסכם הדו"ח.

אך האם נכון הדבר? ואם כן, באילו תחומים הוא מתבטא?

בהערכה שנתית זו אנו דנים בשני נושאים הקשורים למקורות העושר היהודי והשימושים בהם למטרותיו של העם היהודי. בשלב הראשון נבחן בחינה מקדימה, מבוססת-נתונים, של הטיעון לפיו פני הפילנתרופיה בצפון אמריקה משתנים, באופן הנוטה להעניק יותר ויותר שליטה והשפעה לתורמים גדולים. עניין זה הפך למוקד הדאגה של מוסדות קהילתיים יהודיים, שכן הוא משפיע על יכולתם להתקיים ולתפקד בנסיבות משתנות אלה. אך שנערכו דיונים רבים בשאלה כיצד תרומות של סכומים גבוהים יכולות לשמש לקידום מטרות של העם היהודי, מהניתוח של המכון למדיניות העם היהודי עולה כי לפחות חלק מהדיונים התבססו על הנחות או גישות מוטעות.

לאחר מכן נבדוק עד כמה רלבנטית הנדבנות היהודית של יהודי התפוצות לישראל כיום, 70 שנה לאחר הקמת המדינה, ובמיוחד לנוכח צמיחתה הכלכלית היציבה והעמוקה בעשורים האחרונים. אך שהיקף התרומות הצטמצם, במונחים יחסיים, הוא נותר משמעותי להיבטים נבחרים של החיים הישראליים – ויתכן שהוא משמעותי אף יותר, מנקודת המבט של שמירה על הקשר בין הקהילות, במצב של התרחקות גדלה והולכת.

על מנת להבין טוב יותר את אופיים של הנתניה היהודית והמימון לאורח חיים יהודי, יזם המכון למדיניות העם היהודי מחקר רב-שנתי העוסק בנתניה יהודית. באופן ספציפי, מחקר זה חותר לתכלול נתונים ממספר מקורות בכדי שחוקרי המכון והקהילה כולה יוכלו ללמוד בצורה מעמיקה מכפי שהתאפשר עד כה אודות האופי ומקורות המימון של חיים יהודיים. בשלב הראשון, המכון יתמקד במקורות המימון לחיים יהודיים בארה"ב.

הניסיון לעקוב אחרי דפוסי הנתניה היהודית מצביע על כך שתחומי הקהילה היהודית-אמריקנית אינם ברורים ופשוטים כבעבר. המוסדות העיקריים נוצרו ע"י יהודי ארה"ב בעשורים הראשונים של המאה ה-20, על מנת לתת מענה לצרכיהם של מהגרים יהודיים שהגיעו לחופי אמריקה. בנוסף לבתי כנסת, מרכזי קהילות, מחנות קיץ ובתי הספר היומיים הראשונים, הקהילה היהודית הקימה בתי חולים ומעונות לקשישים ויצרה עבורם תכניות, כמו גם ארגונים של שירותים חברתיים שסיפקו טיפול חיוני לעניים, לקשישים, ולנזקקים לשירותים רפואיים ואנושיים. ארגונים אלה של שירותים רפואיים ואנושיים שירתו והעסיקו יהודים בתחומים שבהם מוסדות קיימים רבים נמנעו מלשרת ו/או להעסיק יהודים. במרוצת הזמן, מוסדות אלה הוכרו בעלי איכות גבוהה יותר, ובאופן זה זכו להכרה ומקום של כבוד בקרב הקהילה היהודית-אמריקנית.

החל מאמצע המאה ה-20, מוסדות יהודיים כגון בתי- חולים ומתקנים לקשישים זכו למימון גדל והולך מן המימשל - בתנאי שישרתו את כלל האוכלוסייה

החל מאמצע המאה ה-20, בתי-חולים, ארגוני שירותים חברתיים ומתקנים לקשישים זכו למימון בסכומים הולכים וגדלים מן הממשל. התנאי שהעמידה הממשלה - שהיה נאות והוגן - היה כי מוסדות אלה ישרתו את כלל האזרחים. בראשית המאה ה-21 נחשבו המוסדות הללו לחלק מ"מערכת ההנגשה הממשלתית"². אך שרובם היו עדיין "תחת חסות יהודית" ונחשבו לארגונים של הרשת היהודית הקהילתית המורחבת, חלק ניכר מהמימון לפעולותיהם הגיע מהממשל. הם הפכו לשירותים ציבוריים. מוסדות אלה, שנותרו עם זיקה יהודית, ממשיכים לפנות לתורמים יהודיים ולקבל תמיכה משמעותית לפרויקטים המחייבים השקעת הון. כל מי שנכנס לבית-חולים, בית אבות, או ארגון חברתי עם זיקה יהודית, יבחין בשמותיהם של תורמים יהודיים על קירותיהם של המוסדות הללו. אך על אף שסכומים רציניים מסך הפילנתרופיה היהודית ממשיכים לזרום למוסדות אלה, שוב אין הם נתפסים בעיני רוב המשקיפים כממלאים תפקיד קריטי, לא לחיים היהודיים כיום, ולא במונחים של חיזוק העתיד היהודי. המכון למדיניות העם היהודי חותר להבין את מקורות המימון למוסדות הנחשבים משמעותיים לעתיד היהודי. על סמך שאיפה זו, חיזוק הזהות היהודית והקשר עם ישראל נחשבים לאתגרים המשמעותיים ביותר הניצבים בפני יהדות ארה"ב והעולם כולו. המכון נמצא בשלב הראשוני של איסוף נתונים עבור מחקר זה, על מנת לקבוע את חשיבותם היחסית של מקורות המימון למוסדות הנחשבים כקריטיים לעתיד היהודי. המחקר לא עוסק בבחינת שאלות כגון הדרך שבה מחליטים תורמים יהודיים גדולים להשתמש בכספים שהם מקדישים למטרות פילנתרופיות, או כיצד קרנות יהודיות בוחרות לעשות זאת. במקום זאת, המכון מתמקד בזיהוי מוסדות הנחשבים כמשמעותיים ביותר לחיזוק הזהות היהודית והקשר עם ישראל, ולאחר מכן - זיהוי וסימון מקורות המימון שלהם.

אבות ושירותים חברתיים אחרים. הואיל והממשל הוא שמספק להם כיום את עיקר המימון, הרי התמיכה מצד הקהילה היהודית והתורמים היהודיים שוב איננה בעלת חשיבות מהותית. המחקרים שנערכו בעבר כללו גם תמיכה מצד התורמים למוסדות ישראלים. אף שנוהג זה מובן, ואולי אף חיוני בהתחשב ביעדו של המחקר הספציפי, הכללת תמיכה כאמור למוסדות ישראלים פוגעת ביכולת להבין את אופיו ומקורותיו של המימון למוסדות הליבה של החיים היהודיים באמריקה.

תוכניות וחוויות של תיירות חינוכית בישראל כגון "תגלית" ו"מסע" נחשבות כבעלות חשיבות מכרעת לצעירים שלא גדלו במשפחות עם זהות יהודית חזקה

שנית, המחקרים שנערכו בעבר הסתמכו בעיקר על דיווחים שהוגשו לרשות מס ההכנסה (IRS) של ארה"ב באמצעות טפסי 990, שהרשות דורשת את מילויים ע"י מלכ"רים (מוסדות ללא כוונת רווח) שהתורמים להם מקבלים הטבות מס³. מוסדות דתיים, בשונה ממלכ"רים, אינם נדרשים להגיש טפסים מסוג זה לרשות המס. לכן, רבים מהמחקרים הללו אינם כוללים נתונים

על המוסדות היהודיים הבולטים והנפוצים ביותר בארה"ב - בתי כנסת, בתי-ספר יומיים וישיבות - אשר נוטים גם להיות בין המוסדות שליהודים, צעירים כמבוגרים, יש יחס רגשי חם כלפיהם.

שלישית, אף שמחקרים קודמים על קרנות ותורמים יהודיים שופכים אור על הדרכים שבהם תורמים וקרנות יהודיים משנים את עדיפויות המימון, הם אינם מספקים ניתוח או הבנה של מקורות המימון של המוסדות החשובים ביותר לחיים וללימוד יהודיים בארה"ב. בקצרה, הם מתמקדים בנתינה

אף שלכל מוסד יהודי ישנה היכולת להשפיע על גיבושה של זהות יהודית, אינדיבידואלית וקהילתית כאחד, לאחדים מן המוסדות - מעבר למשפחה - יש חשיבות גדולה ביותר בשני התחומים הרחבים של חיזוק הזהות היהודית והקשר עם ישראל: בתי כנסת; מרכזי קהילה יהודיים, ובחלק מן המקומות - סניפי YMHA (אגודת צעירים יהודיים - המקבילה היהודית לימק"א); מחנות קיץ יהודיים מכל הסוגים; ארגוני צעירים יהודיים; בתי-ספר יומיים יהודיים וישיבות; סניפי "הילל" וארגונים אחרים הפועלים בקמפוסים אוניברסיטאיים; תוכניות וחוויות של תיירות חינוכית בישראל ובהן "תגלית", "מסע" ו"ירח דבש ישראלי". כל אחד מאלה נחשב בעל חשיבות מכרעת קבוצתית (ולפעמים אינדיבידואלית) לצעירים שלא גדלו במשפחות בעלות זהות יהודית חזקה, וכמקומות שבהם, באופן מסורתי, החלו יהודים צעירים להכיר את החיים היהודיים.

המכון יחתור להבין את מקורות המימון לארגונים לאומיים המספקים ומתאמים מגוון שירותים במגמה לחזק את המוסדות המקומיים הקריטיים שצוינו לעיל. הם כוללים, בין היתר, פדרציות וארגונים כלל-ארציים לרבות זרמים דתיים, איגוד מרכזי הקהילות היהודיות (JCCA) ואת "הילל אינטרנשיונל". מוסדות של לימוד יהודי גבוה (לדוגמה, "היברו יוניון קולג", בית המדרש לרבנים ע"ש שכטר (JTS) וישיבה יוניברסיטי) ומועצות מנהלים של מוסדות חינוך יהודי, הדואגים להכשרתם של רבים מן המנהיגים המקצועיים המאיישים מוסדות יהודיים ומספקים הנהגה למוסדות אלה, ולכן ראויים גם הם לתשומת-לב.

דו"חות ומחקרים שנכתבו בעבר על פילנתרופיה יהודית, ואשר עליהם התבססו כותרות בנוסח "התורמים הגדולים גורמים לשינוי החיים היהודיים" סובלים ממגבלות שונות, ובראשן שלוש סיבות עיקריות: ראשית, הם כוללים נתינה יהודית למוסדות שכיום ממומנים בעיקר ע"י הממשל - בתי חולים, בתי

כנסת, בית-ספר יומי יהודי, שני מרכזי קהילה יהודיים ו"הילל" אחד) וסיפקו מסגרת בסיסית להבנת מקורות המימון שלהם. סיכום הנתונים שנאספו - ראשוניים ככל שיהיו - מלמד לא מעט.

תקציבי שנת 2016 של ששת המוסדות האלה מסתכמים ב-45,640,832 דולר. מקורות ההכנסה של מוסדות אלה הם כדלקמן:

מנקודת הראות של הנותנים, לא מנקודת הראות של הארגונים מקבלי התרומות.

בשלב ניסיוני, שנועד לספק הוכחה עקרונית למתודולוגיה, למיין ולאסטרטגיה של המחקר, המכון למדיניות העם היהודי בחן את התהליך ע"י בקשת נתונים מעשרה ארגונים יהודיים בעיר אמריקנית גדולה. שישה ארגונים בסה"כ שיתפו פעולה (שני בתי

טבלה 1. מקורות ההכנסה של שישה ארגונים קהילתיים-יהודיים, לפי מקור המימון, 2016

מקור המימון	סכום	אחוז מסה"כ
דמי חבר	\$11,435,002	25.1%
שכר לימוד והשתתפות בתכניות לימוד	\$16,194,526	35.5%
תרומות מחברים/ קרובי משפחה של חברים	\$12,954,812	28.4%
קרנות	\$411,240	0.9%
הממשל	\$312,558	0.7%
פדרציות	\$591,873	1.3%
אחרים	\$3,123,222	6.8%
סה"כ	\$45,640,832	100.0%

הערה: תקציב לשנת 2016 או שנת הכספים הקרובה ביותר לשנה זו מקור: נתוני המכון למדיניות העם היהודי

מרכזי קהילות, סניפי "הילל" ומוסדות הכשרה לאנשי מקצוע יהודיים - המקורות היחסיים של המימון עשויים להשתנות; סביר להניח שקרנות ופדרציות יוכיחו עצמן כבעלות חשיבות רבה יותר.

יחד עם זאת, רוב יהודי ארה"ב מתנסים ומכירים את החיים היהודיים בעזרת ארגונים מקומיים, מבוססי קהילה, כמו אלה המיוצגים במדגם הראשוני הקטן שלנו. אם הדפוס דלעיל משקף באופן כללי את מקור ההכנסה במוסדות אלה, יהיה עלינו לעדכן ולשנות את הבנתנו לגבי התהליך הנוכחי של מימון

נתונים אלה מייצגים רק ממצאים ראשוניים ממספר מצומצם של מוסדות. לא ברור אם המספרים משקפים דפוסי מימון למגוון של מוסדות קהילתיים מקומיים. כאשר אנו כוללים גופים כמו "תגלית", "ירח דבש ישראל", "PJ library" (ארגון המחלק ספרים ותקליטים בנושאים יהודיים למשפחות יהודיות) או "Moishe House" (מסגרת בה אנשים תורמים את בתיהם מספר פעמים בחודש לשימוש לפעולות יהודיות) - כמו גם ארגונים כלל-ארציים המתאמים, מארגנים ומספקים מגוון של משאבים עבור בתי כנסת, בתי ספר יומיים,

יחסית מן הקרנות היהודיות הכלל-ארציות הגדולות ומן "הנדבנים הגדולים", אלא אם כן לאחרונים יש זיקה אישית אל המוסד המסוים. נראה שהמענקים הגדולים של הקרנות המוכרות, שמתפרסמים לראווה, מגיעים רק לעיתים נדירות לאותם המוסדות הממשיכים לעצב את החיים היהודיים והלימוד היהודי. בהחלט יתכן שבחישוב כולל, דמי חבר, תשלום עבור תכניות חינוך, ותרומות מחברים, אף שהם בקנה-מידה קטן, עשויים להתגלות כמספקים את עיקר מניינו ובניינו של המימון למוסדות.

הקרנות הגדולות יותר תומכות, בלי ספק, ביוזמות ניסיוניות חדשות, חיזוק מתנדבים ומנהיגים מקצועיים, ותוכניות דומות. תורמים גדולים וקרנות גדולות זוכים, בצדק, לשבחים באמצעי התקשורת ובכנסים שהם מעניקים להם את חסותם. אך אם משימתה של ההנהגה היא להתרכז במה שהיא יודעת לעשות, אז יתכן שכדאי שמנהיגי מוסדות הליבה של החיים היהודיים יבזבזו פחות זמן בהתעסקות עם התורמים הגדולים והקרנות הכלל-ארציות ויחתרו למצוא דרכים חדשות וחדשניות להשיג את המשאבים הנחוצים לתמיכה החיונית במוסדות, המגיעה כאמור מהחברים, צרכני השירותים ואלה המתעניינים בתכניהם. ככל שיושג ויוערך יותר ידע בתחום זה, קיימת סבירות גבוהה לאפשרות שבה המשתתפים בפעילויותיהם של מוסדות אלה יתגלו כאנשים הנוטים יותר מאחרים לפתוח את ידיהם ואת פנקסי הצ'קים שלהם, כדי לתת את התמיכה החיונית לחיי הקהילה וללימוד היהודיים.

הקשר בין הכלכלה היהודית העולמית לכלכלה הישראלית

ההערכה השנתית הנוכחית דנה במספר היבטים של הקשרים בין ישראל לבין הקהילות היהודיות בתפוצות. שבעים שנה לאחר הקמת המדינה, יש מקום לדאגה. למרות שטרם הקמתה של מדינת ישראל היו

החיים היהודיים. רוב המחקרים והכותרות התמקדו במספרן הגדל והולך של קרנות יהודיות והאופנים שבהם תורמים גדולים שינו את דפוסי התרומה היהודית. אף שאין ספק כי מחקרים מסוג זה תפסו, ואף הביאו לתשומת ליבה של הקהילה היהודית הרחבה, תופעות אמיתיות, המשפיעות על היבט חשוב של החיים היהודיים בצפון אמריקה, יתכן שאנו זקוקים לנקודת מבט רחבה יותר על מנת למדוד בצורה מדויקת את השפעתן של מגמות כאמור, ולהבין כיצד על קהילות יהודיות שונות ועל יהדות צפון-אמריקה כולה להתייחס אליהן.

ממצאים ראשוניים אלה מרמזים לפחות על הצורך לבחון את הדברים בהקשר רחב יותר; יתכן כי חוקרים יהודיים, התקשורת והעמדות המקובלות העריכו בקֶסֶר את חשיבותם של אמצעים שונים כמו דמי חבר, שכר לימוד ותשלום עבור תכניות חינוך, ותרומות מקרובי משפחה, כמשאב ליבה למוסדות העיקריים הפותחים את השער לחיים היהודיים. אין בכך כדי לסתור את העובדה שהתורמים והקרנות הגדולים ביותר, שאנו קוראים עליהם כל כך הרבה, עושים עבודה גדולה וחשובה. "תגלית", לדוגמה, שינתה לחלוטין את פני הדברים מבחינת היקפה והשפעתה, ויש לה עדיין חשיבות עצומה. היא ניזונה ע"י שני נדבנים - צ'ארלס ברונפמן ומייקל סטיינהרט - וכיום ממונת בעיקר ע"י ממשלת ישראל ושלדון אדלסון, בתוספת מימון מקרנות יהודיות כלל-ארציות ותורמים אינדיבידואליים. וליזמות כגון "PJ Library" המחלקת ספרי ילדים בנושאים יהודיים - ביוזמתו של הרולד גרינספון - יש ערך עצום אצל המוני משפחות יהודיות.

הממצאים, אף שמקורם במדגם קטן ביותר, ובשום פנים אין לראותם כמייצגים עבור כלל הארגונים, מספקים תמיכה ראשונית בהשערה כי המוסדות המחזיקים את המסגרת המאפשרת חיים ולימוד יהודיים בקהילות המקומיות מקבלים סכומים קטנים

הקהילות היהודיות מפולגות באשר לאופיו הרצוי של המפעל הציוני וכיצד יש לממשו, הרי לפחות במשך מחצית המאה שלאחר מכן, סימן היכר בולט של החיים היהודיים בתפוצות היה הסכמה כמעט מלאה לגבי ערכה של ישראל והחשיבות בשמירה עליה, גם באמצעים חריגים, אם יתעורר הצורך בכך. בשנים האחרונות, נִכְעַסו סדקים ושברים בגוש מאוחד זה. בהיבט הפוליטי, ניתן להבחין במחלוקות עמוקות הנובעות מהתחושה שנתית התמורה הפוליטית בישראל בשנים האחרונות סטה, במידה מסוימת, מן הגישות הפוליטיות המקובלות על רבים בקהילות התפוצות, שברובן המכריע מרוכזות כיום בארצות המערב שהן אורבניות וליברל-דמוקרטיות. מגמה זו הוחרפה עוד יותר במקביל לקיטוב הפנימי באותן מדינות שבהן נמצאות קהילות אלה. בדומה לכך, ישנם בקהילות אלה אנשים המוטרדים ממה שלתפיסתם הוא פער מתרחב והולך בין אמונותיהם האתיות והמוסריות, שעבור חלק גדול מהם מייצגות את עצם מהותם היהודית, לבין התנהגותה של ממשלת המדינה היהודית בתחומים כמו פלורליזם דתי ושמירה על עקרונות דמוקרטיים בכל הקשור למצבם של הפלסטינים ביו"ש ובעזה.

נתח הנתניה של התפוצות לישראל לעומת גודלו של התמ"ג הישראלי ירד מאוד בהשוואה לשיעורו של נתח זה בעבר

עד כמה מתוחים הם הקשרים היהודיים המסורתיים, ומה משמעות המתח הזה לעתיד - על כך ניתן לדון ולהתווכח. אך מעבר לקשרים המבוססים על זהות פוליטית ודתית, ישנה עוד מסגרת של קשרים, חומרית יותר, אשר מעבר לחשיבותה בפני עצמה עשויה גם לספק תובנה באשר לחומרתו של המשבר הנוכחי. מסגרת זו כוללת את טיפוסי התמיכה הכספית שיהדות התפוצות נתנה ל"ישוב" היהודי

בארץ-ישראל, החל מימיו הראשונים, ועד לתמיכה שקיבלה ומקבלת מדינת ישראל העצמאית.

לפי הנראטיב הנפוץ ביותר, החל מהימים הראשונים לעצמאותה של ישראל, הסיוע הכספי של יהדות התפוצות הוכיח עצמו כבעל חשיבות קריטית למדינה. בין שהוא סיפק אמצעים לרכישת נשק, להבאתם וליישובם של עולים מקהילות יהודיות במצוקה, או לבניית היסודות לתשתיות חקלאיות, תעשייתיות וציבוריות, התרומות מן התפוצות היו חיוניות להישרדות ולשגשוג. הפילנתרופיה של התפוצות התקדמה שוב אל החזית במהלך המשברים של 1967 ו-1973. אולם לאור הביצועים הכלכליים המרשימים של ישראל ברבע המאה האחרונה, ובראשם קבלתה לשורות ה-OECD וההשתתפות המכובדת בתוכניות בינלאומיות גדולות של מו"פ בחסות האיחוד האירופי, יתכן שימים אלה עברו חלפו מן העולם. נתח הנתניה של התפוצות לעומת גודלו של התמ"ג הישראלי ירד מאוד בהשוואה לשיעורו של נתח זה בעבר. אפילו מעדותה של הממשלה עצמה משתמע כי זה המצב. ממשלת ישראל משקיעה כ-400 מיליון ש"ח בשנה לסיוע ליהדות הגולה. השקעות אלו מוצגות באופן גלוי ומפורש כהכרה, גם בתמורה החיובית שעבר המשק הישראלי, וגם בכך שהגיע הזמן לפרוע חוב של תודה לקהילות אשר סייעו לישראל בשנותיה הראשונות.

אל תשאל, אל תספר

אפשר היה לצפות שיהיה זה פשוט למדי לעקוב אחרי סכומי הנתניה הפילנתרופית מן התפוצות לישראל מאז 1948 ולקבוע את חשיבותה למשק הישראלי לאורך השנים.⁵

לא כך הדבר.

פילנתרופיה עשויה ללבוש צורות רבות, שרק על חלק מהן נערך מעקב שגרתי. אם מתמקדים בעיקר

בארה"ב, הרי שלמרות שקיימות דרישות דיווח פדרליות לשם קיזוז התרומות לצרכי מס ולשם הגנת המעמד של לא-למטרות-רווח הקשור להעברות כספיות מסוג זה, עדיין רבים מכספי התרומות המועברים אינם מדווחים, במיוחד כאשר מקורם ביחידים ולא בגופים. יתר על כן, לא בארה"ב ולא בישראל מפרידות הרשויות בין העברות בינלאומיות שמקורן בתורמים יהודיים לבין אלה הבאות ממקורות אחרים. ניסיון לקבוע את סדרי הגודל של התרומות ממקורות צפון-אמריקניים או מתפוצות אחרות במהלך השנים, שלא לדבר על קביעת הייעוד והשימוש של כספים אלה בהגיעם לישראל, יחייב עבודת בילוש מצטיינת של ממש.

גורם אחר המסבך את המצב הוא חוסר הרצון - המפתיע, לפחות בהתחלה - של יחידים ושל ארגונים בשני צדי התרומה, המעניק והמקבל כאחד, לדון במקורות ובסכומים שנתקבלו. שיחות פרטיות של סגל המכון למדיניות העם היהודי עם תורמים מן התפוצות ועם מקבליהן הישראלים הבהירו את הסיבות לחוסר רצון זה. מצד התורמים, אין הם רוצים למצוא את עצמם בתחרות שבה מושוות תרומותיהם לתרומות אחרות. דבר זה נכון, במידה מסוימת, אפילו לגבי תרומות שהתורמים קבעו בעצמם את ייעודן, אך במקרה של ארגוני צד שלישי, האוספים תרומות מיחידים רבים, קיים גם החשש מפני יצירת כעס וניכור בקרב תורמים פוטנציאליים. כפי שניסח זאת מנהל מקור גדול של פילנתרופיה יהודית לישראל, "אני לא צריך שהתורמים שלי הנוטים לשמאל יידעו כמה אנחנו נותנים ליעדים שמעבר לקו הירוק, או שאלה הנוטים לימין יידעו את סכום התמיכה שלנו ביד ביד [עמותה המפעילה בתי-ספר יסודיים יהודיים-ערביים בישראל שבתוך קווי]6".

דאגות דומות, ולפעמים תואמות, מובילות לשתיקה גם בצד הארגונים הישראלים מקבלי התרומות.

גם הם אינם מעוניינים בהשוואה עם ארגונים מקבלי תרומות אחרים באותו המגזר: מי מקבל יותר? לפעמים גם קיים הרצון להגן על הבלעדיות (האמיתית או המדומיית) של ארגון ישראלי בקבלת תרומות מתורם ספציפי, על ידי כך שנמנעים מלזהות אותו כנותן התרומה. כמוכן שישנם מקרים רבים שבהם פרסום תרומות מסוימות, או קשרים בין קרנות לבין מוסדות ישראליים, מביא לתועלת של שני הצדדים. אולם ברוב המקרים, השקיפות והפומביות הן מעבר למה שנדרש ע"י החוק. עניין זה מביא אותנו לאתגר נוסף. בשנים האחרונות,

תמיכה מחו"ל במוסדות ישראליים, במיוחד אלה המשתייכים למה שמכונה "המגזר השלישי" (NGOs - ארגונים לא ממשלתיים) הפכה לסלע מחלוקת פוליטי. חוק חובת גילוי לגבי מי שנתמך על ידי ישות מדינית זרה (תיקון משנת תשע"ו-2016) שנחקק בישראל ב-2016 דורש מארגונים ללא מטרת רווח, המקבלים את רוב מימונם מממשלות זרות, לגלות

למרות שקיימות דרישות דיווח פדרליות, עדיין רבים מכספי התרומות המועברים אינם מדווחים, במיוחד כאשר מקורם ביחידים ולא בארגונים

בפומבי עובדה זו. בעבר נעשו מאמצים מכוונים לאסור לחלוטין תרומות כאלה. מאמצים אלה הופנו ברובם כנגד ארגונים לא ממשלתיים המזוהים עם הצד השמאלי של המפה הפוליטית.⁶ למרות זאת, הסביבה הנוכחית הפכה מעודדת אף פחות מבעבר, לתורמים ולמקבלים כאחד, לדבר בפתיחות על הזרמות הכספים ממקורות חיצוניים אל ישראל. וישנה סיבה נוספת, משותפת לכל הצדדים לתרומה, להימנע מדיון ספציפי בסכומים: צמיחתו המרשימה של המשק הישראלי. סך הנתניה מן התפוצות

לישראל, אף שהוא גדול, מחוויר לעומת התמ"ג הישראלי. בין הארגונים המתאמים תרומות, כמו בקרב אלה שבצד המקבלים, קיים חשש כי תורמים פוטנציאליים יגיעו למסקנה כי ישראל שוב איננה זקוקה לתמיכה זו.

יתכן שזה נכון בסך הכל, אולם ניתן לטעון כי תרומות למגזרים ספציפיים נותרו בעלות משמעות, וכי הנתניה מן התפוצות יוצרת קשר חשוב בין יהדות העולם לבין היהודים בישראל.

פינוק גרידא - או יותר מזה?

איננו נמצאים במצב של חוסר מידע. נדון תחילה בתרומות כמכלול, ומכאן נעבור לסקירה יותר מפורטת אודות השימושים השונים הנעשים בישראל בתרומות יהודיות.

נוכל להתחיל לקבל מושג על היקף הנתניה הפילנתרופית לישראל על ידי בחינת הנתונים העדכניים שמספקת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ב-2015, תרומות פילנתרופיות שמקורן מחוץ לישראל הסתכמו ב-8.3 אחוזים מכלל המימון לכל המוסדות הישראליים ללא כוונות רווח שתקציבם השנתי עולה על 500,000 ש"ח.⁷ נתון זה מייצג כ-11.3 מיליארד ש"ח (2.9 מיליארד דולר). אלא שנתון זה אינו כולל את המימון המגיע מחוץ לישראל ל"מוסדות הלאומיים" (הסוכנות היהודית, קרן קיימת לישראל, המגבית היהודית המאוחדת, וההסתדרות הציונית העולמית), המסתכם בעוד 961 מיליון ש"ח (247 מיליון דולר).⁸ אם כן, המימון החיצוני למוסדות הלאומיים ולארגונים הלא ממשלתיים הגדולים ביותר בישראל הסתכם ב-3.15 מיליארד דולר (12.26 מיליארד ש"ח) בקירוב.⁹

התמ"ג של ישראל בשנת 2015 היה 300 מיליארד דולר בקירוב. בהתאם לזה, גם אם אין בידינו מידע מלא, ניתן לשער בביטחון כי תרומות ממקורות

חיצוניים הסתכמו בקצת יותר מאחוז מן ההכנסה הלאומית של ישראל. גודל יחסי זה כמובן לא יוכל לנטוע בליבם של תורמים פוטנציאליים תחושה של שליחות או של צורך דחוף. יש בכך ניגוד מוחלט (ואות הצלחה כבירה) בהשוואה לעשורים הראשונים של המדינה.

מאידך גיסא, דווקא בתקופת הצמיחה הדינמית ביותר של ישראל חזינו בגידול ניכר בהיקף הנתניה הפילנתרופית אמריקנית לישראל. מספר הארגונים שבשם מצוין כי יש להם "ידידים אמריקניים" גדל מ-265 בסוף שנות ה-1980 ל-436 ב-2000 ול-667 ב-2010.¹⁰ אם נבדוק נתונים אלה ביתר פירוט, יעלה מהם סיפור הרבה יותר ברור.

מחקר פורץ דרך של פלייש וששון משנת 2012 מספק לנו אפשרות לראות את התמונה בצורה חדה ומפורטת יותר.¹¹ בעזרת חיפושים המבוססים על מילות מפתח בדו"חות מס אמריקניים הזמינים באינטרנט, הם הסיקו מסקנות לגבי כספים שהועברו למספר מוסדות ישראליים בשנת 2007. באופן זה ניתנת לנו האפשרות להשוות את היקף הנתניה הפילנתרופית העולה מן הדו"ח להיקף הפעילות הכלכלית השנתית של אותם מוסדות שלגביהם מתפרסמים הרישומים. המכון למדיניות העם היהודי אסף מידע זה והשווה אותו עם נתוני פלייש וששון, הנתונים מוצגים בטבלה מס' 2.¹²

ישנם מקרים בטבלה 2 שבהם "תפוחים מושוים לתפוזים". הנתונים על התרומות מארה"ב הם משנת 2007. בעוד שבמקרים שצוינו, הנתונים הפיננסיים הם משנת 2008, משום שנתוני 2007 לא היו זמינים. חשוב להבהיר כי בהשוואת סך התרומות מארה"ב להכנסתו השנתית של מוסד, אנו שואפים רק להעביר תחושה של גודל ושל חשיבות יחסית, איננו מנסים לבנות מחדש את התקציבים כפי שהיו בפועל. לדוגמה, ישיבת חברון מציינת כי 35 אחוז מהוצאותיה בשנת 2008 מומנו ע"י תרומות מחו"ל.

אולם הנתונה הפילנתרופית מארה"ב לבדה היתה גדולה פי כמה וכמה מונים מסך ההכנסה שהוצהרה. אף שאין לנו פרטים מדוייקים בשום מקרה, חריגות מסוג זה (אם נקבל כפי שהם את הרישומים שפורסמו לציבור ואת ממצאיהם של פלייש וששון) מוסברות בכך שמצד אחד, המוסד מתחשב בהכנסה רק בכסף זמין, בעוד שמצד שני, תרומות שנספרו

וצוינו ע"י פלייש וששון עשויות לכלול, לדוגמה, סכומים גדולים שניתנו לצורכי בנייה למשל, ולפיכך הם אינם נכללים בדו"ח כסכום המשמש לפעולות שוטפות. דבר זה מחדד את הצורך להבהיר כי הטבלה מסייעת להבין את סדרי הגודל של התרומות, ולא ניתן להשוות בעזרתה בין רישומים חשבונאיים שחושבו ונרשמו כולם באותה שיטה.

טבלה מס' 2. שיעורי התרומות, תרומות מחו"ל ותרומות מארה"ב במוסדות ישראליים נבחרים, 2007*

המוסד	תרומות (בהשוואה להכנסה)	תרומות מחו"ל (בהשוואה להכנסה)	תרומות מארה"ב (בהשוואה להכנסה)	תרומות מחו"ל (אחוז התרומות)	תרומות מארה"ב (אחוז התרומות)
אחוז					
אוניברסיטת בן גוריון בנגב	1.5	--	¹ 17.0	--	1155.3
ההסתדרות המדיצינית הדסה			^ט 37.3		
ישיבת חזון ישעיהו	⁹ 93.6	⁸ 85.9	93.3	⁹ 91.8	⁹ 99.7
ישיבת חברון, ירושלים	8.0	--	⁸ 8.7	--	108.7
האוניברסיטה העברית, ירושלים	^ה 39.7	^א 35.5	^א 32.2	^ה 89.4	^ה 810.8
האופרה הישראלית	10.8	--	0.7	--	--
בית החולים שערי צדק	--	--	14.9	--	--
מכון שלום הרטמן	^ז 61.3	^ז 58.9	^א 63.1	^א 96.2	^א 119.9
מכון ויצמן למדע	26.2	--	47.8	--	182.7
ויצ"ו	--	^ז 9.8	^ז 4.0	--	--
יחד למען החייל ^ט	^ז 45.4	^ז 5.5	^ז 124.3	^א 12.1	^א 273.8

מקור: פלייש וששון (2012): עיבוד המכון על דו"חות כספיים שפורסמו באינטרנט לציבור הרחב

הערות: רמת הזמינות של הנתונים לא איפשרה לחשב את כל התאים בטבלה. המוסדות נבחרו במגמה לכסות את הקטגוריות הרחבות של מוסדות, כמו גם לסקור לרוחבן של פרספקטיבות אידיאולוגיות או דתיות. עבור שנת 2007 השתמשנו בשער חליפין של 1 דולר ארה"ב = 3.9 ₪.

מפתיע לגלות כי ארגוני שירות מרכזיים כגון בית החולים שערי צדק, גם הוא בירושלים, נעזרים אך הם בנתינה פילנתרופית משמעותית מחו"ל. הנתונים לגבי אוניברסיטת בן גוריון רומזים על תרומות הון גדולות לצרכי בנייה ב-2007, שאינן מופיעות בקטגוריה של תרומות מזומן נוכחיות. רק במקרים של האופרה הישראלית ושל ויצ"ו, יתכן שאפשר לאפיין את הנתינה הפילנתרופית מארה"ב כבעלת חשיבות פחותה (אך במקרה של ויצ"ו, הסכומים המתקבלים מן הפדרציות, קרוב לוודאי ברובן מארה"ב ומקנדה, בוודאי מגדילים את סך הכספים שנתקבלו).

שוב עלינו להצביע על הבעיות הכרוכות בגישה זו. סידור מדוקדק של השנים, הקטגוריות וסוגי התרומות, כמו גם ניווט בין כמה וכמה גישות חשבונאיות שונות, הם מעבר להיקפו של הניתוח הנוכחי. הנתונים שבידינו אינם מקיפים וכוללים. רק חלק מן הדו"חות מגלים תרומות באמצעות בתי כנסת, תרומות ישירות, צוואות והקצבות שנתיות לצרכי צדקה. פלייש וששון עצמם מצביעים על האפשרות של שגיאות בחיפוש המבוססים על מילות מפתח.

המסר העיקרי עדיין עולה מן הנתונים הנוכחיים. בנוסף למוסדות דתיים ולקרנות צדקה, ישנם ארגונים ישראליים חשובים, כגון בתי חולים ואוניברסיטאות, המקבלים תרומות בסדר-גודל שהוא משמעותי ביחס להכנסותיהם השנתיות. את מקום התרומות מקהילות התפוצות ניתן יהיה למלא רק על ידי הטלת לחצים תקציביים חמורים על חלקים אחרים של הפעילויות הציבוריות והפרטיות של ישראל. מכך אנו מסיקים שלושה ממצאים אפשריים.

סביר להניח שללא התרומות ממקורות חיצוניים, שהקלו על הלחץ הפיסקאלי בישראל, לפחות חלק מן ההשקעות החיוניות שנעשו בעשורים האחרונים בפיתוח תחומי הביטחון והכלכלה היו חייבות להצטמצם, אם לא להתבטל כליל. ויש לזכור שבלאו

א. במקרים שצוינו, המידע הזמין לציבור אודות ההכנסה השנתית הוא משנת 2008.

ב. ידידי האוניברסיטה העברית בארה"ב

ג. הוועד האמריקני למען מכון ויצמן למדע

ד. עמיתים אמריקניים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב

ה. לא כולל "השתתפות בהוצאות" (כנראה בטובין ולא בכסף)

ו. "פדרציות בתפוצות"

ז. לא נכללו בהכנסה או בתרומות "סכומים אשר שוחררו מהגבלות לצורך פעילויות שוטפות ויעודים שנקבעו".

ח. התרומות הן סך "ההכנסות מישראל" בתוספת "הכנסות מחו"ל". יש לשים לב לכך שהחל מ-2011 ואילך, המוסד דיווח גם על "הכנסה מחו"ל" וגם על "מכירת מוצרי מזון", אשר קודם לכן חוברו לסכום יחיד. "מכירת מוצרי מזון" הסתכמה בשנת 2011 ב-25.1 מיליון ₪ ו"ההכנסות מחו"ל" הסתכמו ב-18 מיליון ₪ - לשם השוואה, זה בדיוק היה הסכום של "הכנסה מחו"ל" שדווח בשנת 2011.

ט. בשנת 2015 אוחדה קרן לב"י עם האגודה למען החייל והן הפכו לארגון אחד - "יחד למען החייל"

י. מתוך "תרומות והקצאות"

יא. תרומות מקרן ידידי צה"ל בארה"ב (FIDF)

יב. HMRA - ארגון הסיוע הרפואי של הדסה, תאגיד שלא למטרות רווח הרשום בניו-יורק; כולל תרומות לבניית אגף חדש באחד מבתי החולים.

אין זה מפתיע לגלות כי מוסדות דתיים כגון מכון שלום הרטמן או ישיבת חברון בירושלים הם בין המקבלים העיקריים של תרומות מן התפוצות. יותר

הערות

1 6/11/18 by Dhana Sabanathan, jewish philanthropy.

2 הערת שוליים אצל ג'ף סולומון, נשיא הקרנות הפילנתרופיות של אנדרו וצ'ארלס ברונפמן, כמצוטט ב"26 Billion Bucks, Josh Nathan Kazis, April 2, 2014

3 ראה, למשל, "כיצד בניתי את בסיס הנתונים שלי לגבי צדקה יהודית", מאת ג'וש נתן קאזיס, ב-The Forward 24 מארס 2014. נתוניו של נתן קאזיס היוו גם מקור עיקרי לדו"ח "התורמים הגדולים" מאת ורטהיימר.

4 הסכומים מוערכים לפי החישוב הבא: כ-100 מיליון ש"ח השקיעה ממשלת ישראל בשנת 2017 ביוזמה המשותפת של ממשלת ישראל והעם היהודי בתפוצות (החלטה מספר 1660 של הממשלה מיום 01.06.2014 לאחר תיקונה בהחלטה 95 מיום 19.6.15), שזהו שליש מהתקציב הכולל של הפרויקטים לשנה. כ-100 מיליון ש"ח מושקעים מידי שנה בפרויקט מסע (הצעת תקציב לשנת 2017/8), פרויקט תגלית מתוקצב בכ-150 מלש"ח לשנה (החלטות ממשלה 2050 ו-825), כ-60 מליון מושקעים בלשכת הקשר נתיב, גוף סמך הפועל בקרב יהודי מדינות ברית המועצות לשעבר על מנת לעודד את זיקתם ליהדות לציונות ולישראל (מתוך תקציב המדינה). על אלו, נוספים פרויקטים אחרים, קטנים יותר, כמו לדוגמה תוכנית מורשה שתוקצבה בכ-10 מלש"ח לשנה (החלטת ממשלה 2980, אוגוסט 2018).

5 הזרמות פיננסיות מצד יהודים בתפוצות לישראל עשויות ללוש צורות שונות, כולל השקעות ישירות, רכישת "בונדס", משלוח סחורות (לדוגמה נשק ותחמושת במהלך מלחמת העצמאות, או נידוב אמבולנסים וחומרים רפואיים), העברות כספיות פרטיות ונתינה פילנתרופית למוסדות ישראליים. אנו נתמקד בעיקר באחרונה ברשימה.

6 25 מבין 27 ארגונים לא ממשלתיים הכפופים להוראות חוק הארגונים הלא ממשלתיים נחשבים כמשתייכים או כנוטים לצד שמאל של המפה הפוליטית הישראלית.

7 בין הארגונים ללא כוונות רווח נכללים ארגוני תרבות, ספורט ונופש; חינוך ומחקר; שירותים חברתיים; ארגוני סביבה, פיתוח; ארגוני עובדים; בתי כנסת, מסגדים, כנסיות, ישיבות למבוגרים; ארגוני סיוע משפטי; ארגונים פילנתרופיים וארגוני מתנדבים (ברנר וחזן, ראה להלן).

הכי, שיעורי המס בישראל הם גבוהים. מבחינה זו, אף שהשיעור היחסי של הפילנתרופיה מן התפוצות הצטמצם לעומת שיעורו בעשורים הראשונים לקיום המדינה, יתכן שההשפעה המעשית והעקיפה של פילנתרופיה זו היא עדיין קריטית, והיא גדולה יותר מאשר שיעורה היחסי בתקציב ובתל"ג. שנית, קרוב לוודאי שהחלפת תרומות מבחוח במשאבים פנימיים תתגלה כקשה בטווח הזמן הקצר. אמנם הנתינה הפילנתרופית בתוך ישראל גדלה עם השנים, אך יהיה עליה לגדול פי כמה וכמה מונים על מנת להתקרב להיות מסוגלת להחליף את המרכיב החיצוני בנתינה הפילנתרופית,¹³ וכלל אין זה ברור אם כל המוסדות הנתמכים כיום ע"י מימון מן התפוצות יוכלו למצוא תחליפים מתאימים, גם אם יינתן להם זמן לכך. אף שניתן לראות זאת כמבחן שוק פוטנציאלי לגבי הערך היחסי של מוסדות אלה כפי שהוא נתפס ע"י אזרחי ישראל, סביר להניח שלפחות ערך מסוים הניתן לחברה הישראלית יאבד או יצטמצם במידה מסוימת, אם יבוטלו התרומות מן התפוצות.

ולבסוף, אנו מסיימים בנקודה עימה פתחנו. אף שהנתינה מן התפוצות שוב איננה מהווה ערובה להישרדות, כפי שהיתה בעבר, הרי אופיים וסיווגם של המוסדות הנתמכים בישראל נותנים לשני הצדדים - הנותנים והמקבלים - סיבה להרגיש זיקה ותחושה של קשר. קביעה זו נכונה ברמה המוסדית והאינדיבידואלית בשל תחושת המעורבות במפעל משותף שיש לו משמעות לאלה המעורבים בתמיכה ובקבלה כאחד - בין שזה בתחום החינוך, לימוד תורה ומדעי היהדות, הבריאות או הפעילות החברתית. זהו גם נכון במובן הרחב יותר של תחושת הקשר במפעל הגדול של הבטחת קיומה של ישראל חזקה, איתנה וצומחת.

11 אריק פלייש ותיאודור ששון, "הפילנתרופיה החדשה: נתינה יהודית-אמריקנית למוסדות ישראלים", מרכז מוריס ומרילין כהן ללימודים יהודיים מודרניים, אוניברסיטת ברנדייס, אפריל 2012.

12 התחלנו עם רשימת המוסדות שזוהו ע"י פלייש וששון, ושאפנו לבחור מדגמים מייצגים מכל אחד מתחומי הנתינה העיקריים: חינוך, בריאות וכו'. הבחירה בפועל נבעה מרצון להשקיע על המפה הפוליטית כולה, אולם הבחירה הסופית של המוסדות שנכללו בטבלה התבססה בעיקרה על האפשרות למצוא את הנתונים הנחוצים.

13 ראו דיון מפורט בפילנתרופיה הפנימית בישראל אצל ברנר וחזן (2017)

8 המוסדות האמורים גם אחראים באופן חלקי למימון ארגונים ללא כוונות רווח מסוגים שונים, כך שהנתח הממשי של מימון חיצוני בתקציבם של ארגונים כאמור גדול יותר מאשר 8.3 אחוזים (ברנר וחזן, ראה להלן).

9 החישוב של מכון למדיניות העם היהודי מתבסס על נתוני הלמ"ס המצוטטים במחקרן של נאוה ברנר ואוסנת חזן, "פילנתרופיה של ישראלים 2015-2012", ביטאון הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (ישראל) 353/2017, 30 בנובמבר. יש לראות אומדן זה כשמרני, משום שהוא מבוסס ברובו על כספים העוברים דרך צינורות רשמיים, בעיקר תרומות במזומן.

10 פלייש וששון, ראה להלן, עמוד 3.

ה-20 מבין 75 מדינות ב-2010 ובמקום ה-28 מתוך 139 מדינות ב-2015.¹

במדד החדשנות הגלובלי דורגה ישראל במקום ה-17 מבין 127 ארצות ב-2017, 14 מבין 142 ב-2013, ו-23 מבין 132 ב-2010-2009.²

במדד גלובלי שלישי, מדד החדשנות של בלומברג בו נמדדות יותר מ-200 מדינות, ישראל דורגה במקום העשירי ב-18-2017, מקום 11 ב-2016 ומקום חמישי ב-2015.³

ישראל זכתה לדירוגים גבוהים גם במדדים יותר ספציפיים. היא דורגה ראשונה בתחום המדע והטכנולוגיה במדד הגלובלי של דינמיות (GDI).⁴ ובשנתון 2015 של מדד התחרותיות של IMD (המכון הבינלאומי לפיתוח ניהולי בלוזאן, שווייץ) דורגה ישראל במקום הראשון (מבין 148 ארצות) ביכולת החדשנות, במקום השני בחדשנות, ובמקום השלישי בחדשנות גלובלית.⁵

כיום, חדשנות מבוססת-מחקר מייצרת בערך מחצית מכלל הכנסות היצוא של ישראל. אך זה אינו הסיפור העיקרי. מדינות רבות, ממזרח וממערב, שואפות לשותף פעולה עם ישראל במגמה ליהנות מחדשנותה באינפורמטיקה, בריאות, חקלאות, חלל, ביטחון, אנרגיה ותחומים נוספים (ראו למשל נתונים על ביזור גיאוגרפי מתוך דו"ח מיזוגים ורכישות של PWC).⁶

תוך שנות דור אחד בלבד, שינתה החדשנות הישראלית את מקומה של מדינת ישראל בעולם. לא מכבר זכתה ישראל במקום הראשון באירוויזיון, בזכות ביצועה של נטע ברזילי, הבולט ביצירתיות שלו. בנוסף, המשלחת הישראלית חזרה הביתה עם ארבע מדליות באולימפיאדת הפיסיקה לתלמידי תיכון, לא הישג ראשון מסוגו. וכמובן, לחברות ההיי-טק והסטארט-אפים הישראליים, בהם "מובילאיי", "צ'קפוינט" ו"ווייז" יש מוניטין רב בעולם.

נתונים סטטיסטיים מאששים את יכולת החדשנות הישראלית. ישראל זכתה לציונים גבוהים במדדים גלובליים שונים, אשר חלק מהם מתייחסים באופן ספציפי לחדשנות וליצירתיות. מדד היצירתיות הגלובלי (GCI) דירג את ישראל במקום הרביעי בין 75 מדינות במדד הגלובלי לטכנולוגיה (אחד ממדדי המשנה ב-GCI) ב-2010, ושלישית בין 139 מדינות ב-2015. במדד הכישרון, המודד את שיעור המשתתפים בכוח העבודה שעוסקים בעבודות המזוהות עם המעמד היצירתי (כלומר אנשים העוסקים במדע וטכנולוגיה, בתחומים שונים של הנדסה, אמנות, תרבות, בידור ותקשורת, עסקים וניהול, חינוך, בריאות ומשפט), ואת שיעור האוכלוסייה שיש לה השכלה גבוהה - בוגרי אוניברסיטאות, מכללות, מכללות קהילתיות, ולימודי תעודה או לימודים טכניים, דורגה ישראל במקום

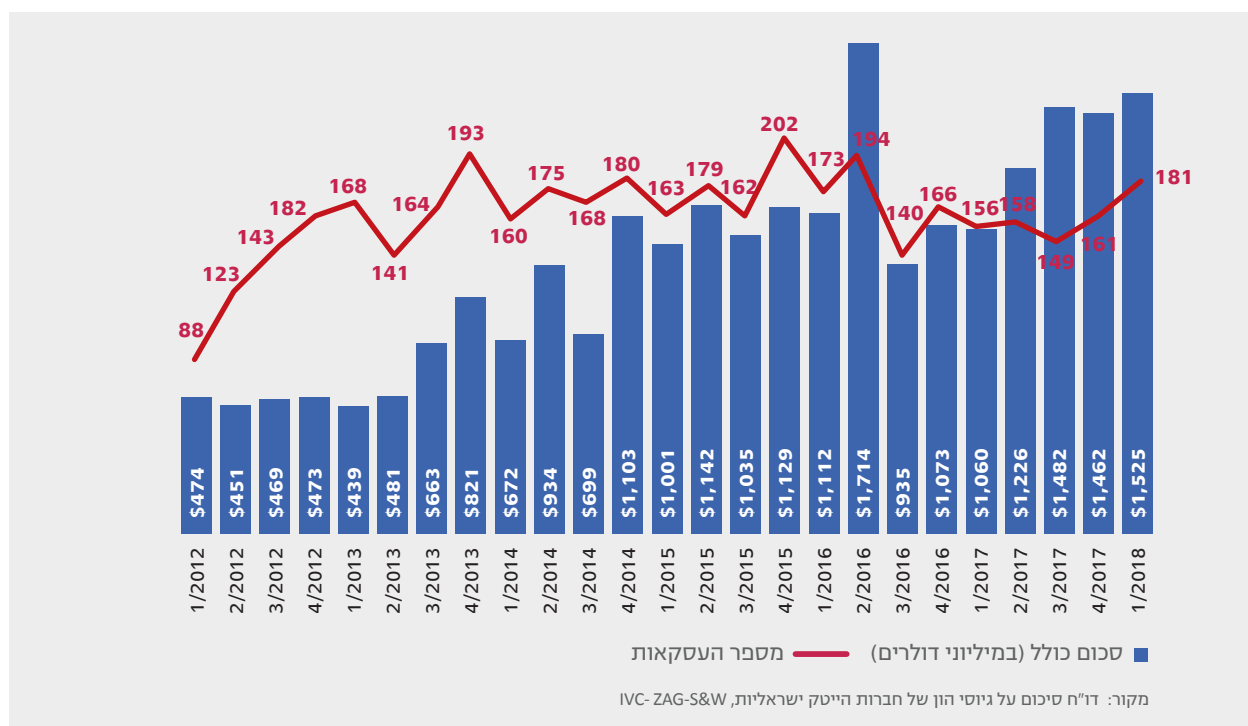
בהיסטוריוגרפיה, בחלק מן האמנויות, וניתן לגלותו גם בהישגים מדעיים וטכנולוגיים.

הסטארט-אפים הישראליים בתחומי היי-טק שונים הם "כרטיסי הביקור" של החדשנות הישראלית. למגזר ההיי-טק יש הישגים מרשימים, והוא ממשיך לשמש כמנוע הצמיחה העיקרי של הכלכלה. הנתונים מן השנים האחרונות ממשיכים להיות מעודדים, וישראל ממשיכה ליהנות מפירות היתרון התעשייתי שלה. בה בעת, אל לנו להתעלם מאיתותי האזהרה ומן האתגרים הניצבים מולנו. מחקרים רבים, כמו גם הנתונים מן השנים האחרונות, כוללים סימנים המאותתים לנו כי על מנת להמשיך וליהנות מיתרון יחסי, יש ליישם מדיניות מחושבת המתמודדת עם אתגרים חיצוניים ופנימיים כאחד. העיקרי מבין האתגרים החיצוניים הוא עליית התחרות מצד גורמים זרים. בין האתגרים הפנימיים ניתן להתייחס למחסור בכוח אדם מיומן, ושמירה על מעמדה היחסי של ישראל בראש טבלת המדינות המשקיעות במחקר ופיתוח. חברות ישראליות ניצבות גם בפני האתגר של גידול ממדיהן. נראה שזו הסיבה לכך שטכנולוגיות ישראליות נרכשות ע"י חברות זרות, מה שמוביל לנטישה של הון פיננסי ואנושי את גבולות המדינה.

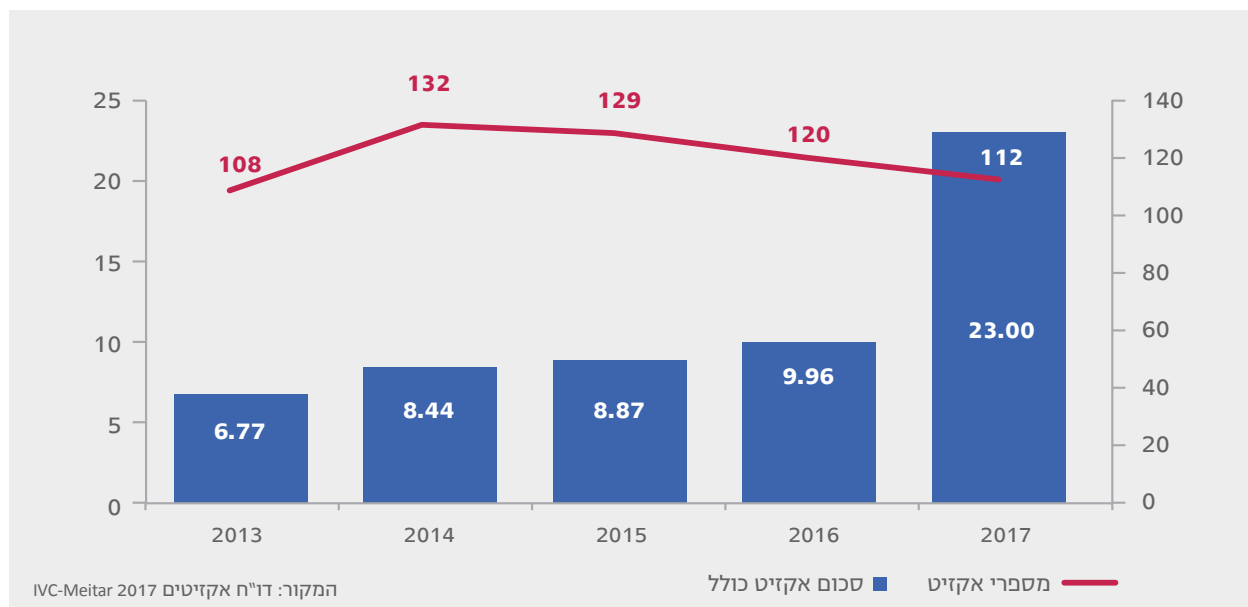
בין המדינות הללו יש כאלה שמבחינה פוליטית מתרחקות מישראל, וחלקן אף מותחות ביקורת על מדיניותה. כפי שהיה בעבר, סין והודו ביקשו באופן דיסקרטי טכנולוגיות ביטחוניות וחקלאיות מישראל, תוך שהן תוקפות את מדיניותה. גם כיום ישנן עדיין מדינות שבהן המימסד הביטחוני מכופף את ידם של הפוליטיקאים על מנת לאפשר שיתוף-פעולה וסחר עם ישראל. יכולות החדשנות של ישראל מביאות לחיזוק קשריה עם העולם הרחב ולהגדלת המוניטין ו"העוצמה הרכה" שלה. יתר על כן, חדשנותה של ישראל יצרה עניין חיובי ביהודים ובתרבותם במדינות אסיה - שם מתגוררים כמחצית מאוכלוסיית העולם - אשר עד לאחרונה כמעט שלא היו מודעים לקיומה של היהדות. במערב, השינויים מורגשים בצורה מעודנת יותר. כך, למשל, התקשורת הצרפתית מוסרת כיום ללא דעות קדומות כלשהן דיווחים כלכליים וידיעות על חדשנות מישראל. בעבר, רוב הכיסוי התקשורתי הצרפתי על ישראל עסק במלחמה וכיבוש.

הציונות ומדינת ישראל נמנים על החידושים הגדולים ביותר של העם היהודי. ישנן ראיות מוצקות לכך שהציונות והמדינה היהודית, מצידן, דחפו קדימה את החדשנות והיצירתיות הכללית, בישראל ובתפוצות גם יחד. הדבר מתבטא באופן ברור בספרות,

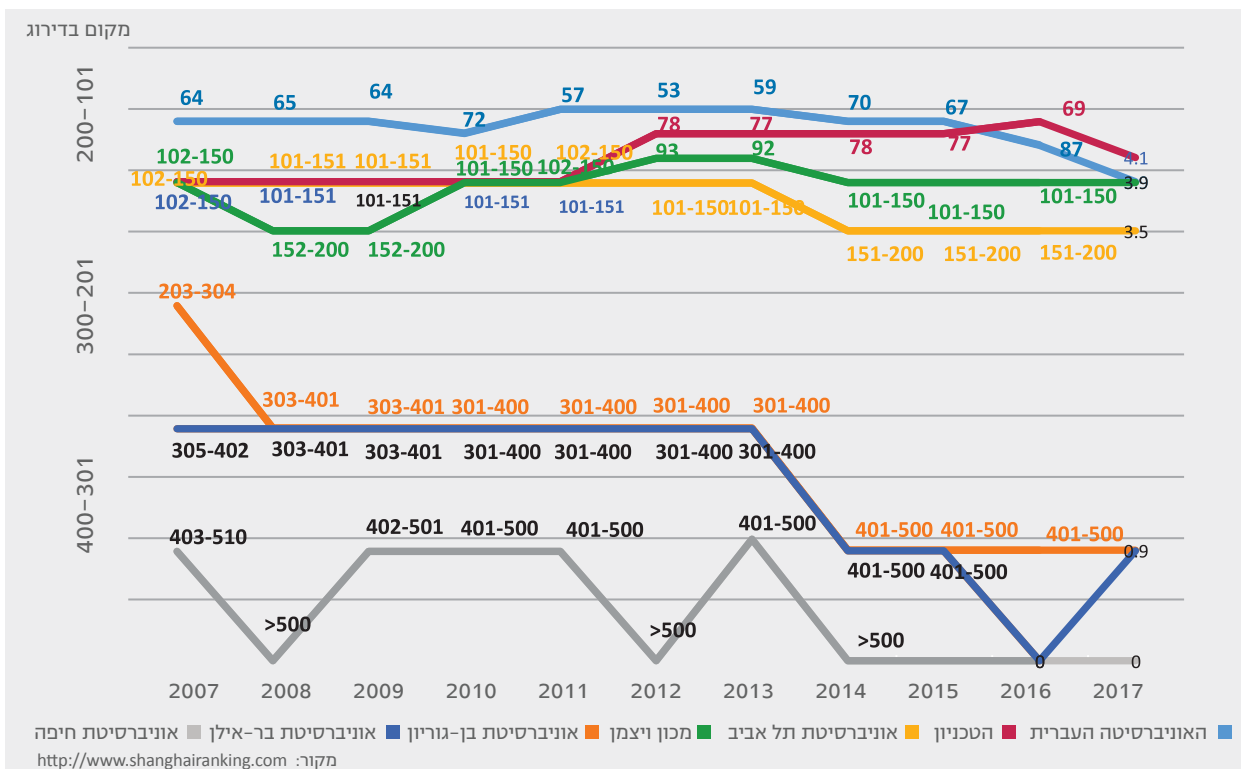
תרשים 1: גיוסי הון של חברות היי-טק ישראליות בתקופה: הרבעון הראשון של 2012 עד הרבעון הראשון של 2018 סך כולל (במיליוני דולרים) מספר העסקאות

תרשים 2: סך כל האקזיטים בין השנים 2013-2017 (במיליארדי דולרים)

תרשים 3: הדירוג האקדמי של אוניברסיטאות בעולם 2003-2017

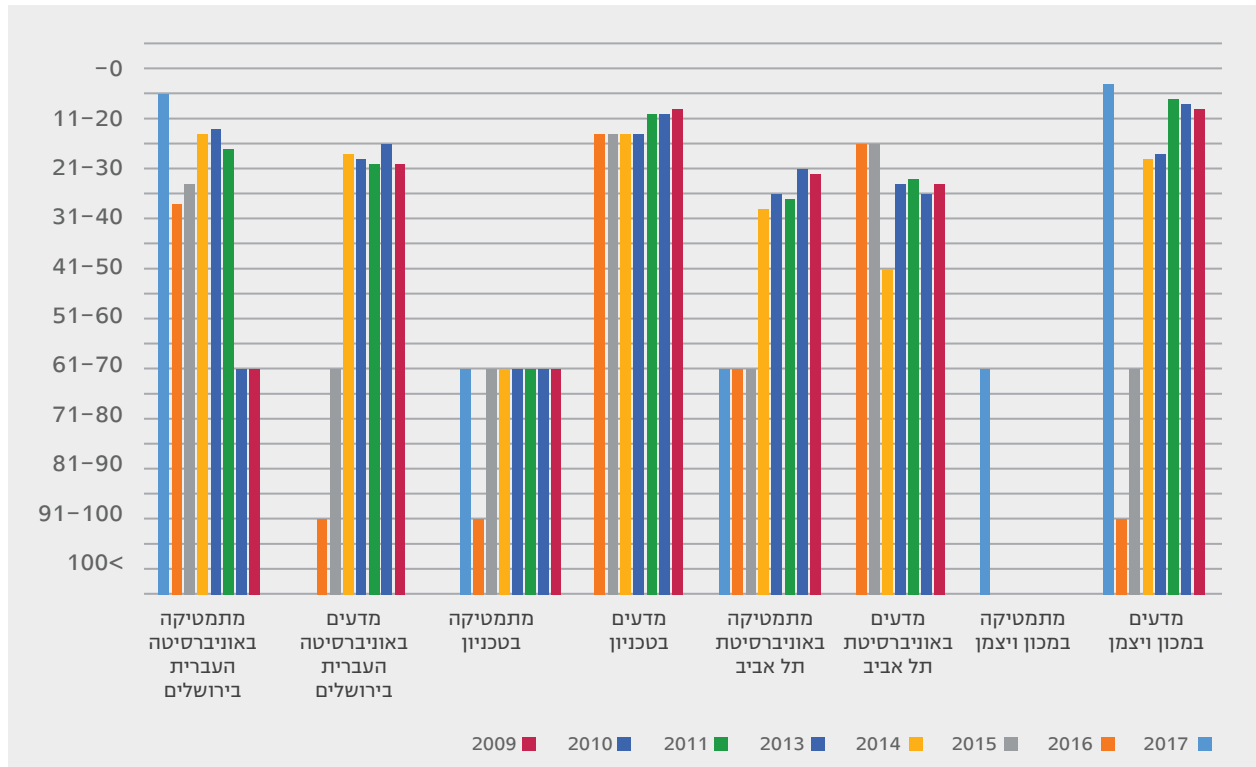

כסף מישראל? ועוד - מוקד החדשנות עשוי להשתנות. אם ייחלשו הסכנות החיצוניות לישראל, ואם הכלכלה הישראלית תוסיף לצמוח, חדשנות אזרחית תהפוך להיות חשובה יותר מחדשנות צבאית: סביבה, מים, בריאות, אנרגיה, תחבורה. תהליך זה כבר החל.

ידע שנרכש באמצעות חינוך היה המפתח לחדשנות בעבר היהודי, וכך יהיה גם בעתיד. כיום, לביצועיה של ישראל במדע ובטכנולוגיה, במחקר ובחינוך המשמשים בסיס לאלה, נודעת חשיבות קריטית. מספר המאמרים המדעיים המתפרסמים בכתבי עת בין-לאומיים ע"י ישראלים ממשיך לגדול. אולם, בינתיים מדינות אחרות מפרסמות יותר מאמרים, ודירוגה הבינלאומי של ישראל נמצא בירידה. מדאיגה אף יותר היא הירידה בדירוגן של האוניברסיטאות הישראליות (תרשים 3).

החדשנות - המשמשת כאן במובן רחב יותר מאשר כלכלי וטכנולוגי בלבד - משמעה שינוי, שבר, ותמורה. הרומן של ישראל עם החדשנות לא צץ לפתע משום מקום. ההיסטוריה היהודית שופעת תמורה וחדשנות. בעיקרה היא היתה תגובתו של מיעוט לאתגרי האפליה, הרדיפה וההגירה. לאורך השנים היו למיעוט היהודי המשאבים להגיב בצורה גמישה וחדשנית לרדיפות ולאפליה בזכות המסורת של חינוך וידיעת קרוא וכתוב, ומשום שחלקים גדולים מתוכו התמחו בעיסוקים עירוניים, מסחריים ופיננסיים. עבור מדינת ישראל, העוינות מבחוץ היא עדיין המנוע החשוב והנרחב ביותר לחדשנות. אך מהו אתגר החדשנות העיקרי של ישראל בטווח הארוך? שמעון פרס המנוח הגדיר זאת לפני שנים: כיצד תוכל ישראל לשמור על כוחה ומנהיגותה בחדשנות, בעולם שבו כל מדינה אצה להשיג מדינות אחרות, ותכופות יש בידה להשקיע יותר

תרשים 4: הדירוג האקדמי של אוניברסיטאות בעולם במקצועות המתמטיקה ומדעי המחשב 2009–2017

ברובם, דוחים את החינוך המודרני (לימודי הליבה), ותרומתם למדע ולטכנולוגיה מזערית. אם לא יבוא שינוי, אנו עלולים לעמוד בפני משבר בקנה-מידה לאומי.

רבגוניות הינה מקור שני לביצועים חדשניים. הרבגוניות של ישראל היקנתה לה יתרון עצום. לאנשים מארצות ומרקעים שונים יש פרספקטיבות שונות כאשר הם בוחנים בעיה, והם מציעים לאותה בעיה פתרונות שונים ומגוונים. האם הרבגוניות בתרבות ובחשיבה גדלה או מצטמצמת בישראל?

שיתוף-פעולה הינו חיוני, והוא אינו בולם את הרבגוניות. יתכן שלמדינות חדשניות גדולות יש יתרון על פני מדינות קטנות. מדינות חדשניות קטנות כמו שווייץ או הולנד, המוקפות ע"י מדינות גדולות ומשתפות-פעולה נהנות מיתרון עצום לעומת מדינה קטנה אחרת - ישראל, המוקפת בסביבה עוינת.

על פי הדירוג האקדמי של אוניברסיטאות בעולם (ARWU), כל מוסדות ההשכלה הגבוהה של ישראל ירדו בדירוגם בשנת 2017. הטכניון נותר המוסד הישראלי היחיד הזוכה למקום בין מאה הראשונים בדירוג?

אם נעמיק את מבטנו אל הביצועים לפי תחומים, נגלה כי ארבע אוניברסיטאות ישראליות נמנות עם 100 הראשונות במדעים, ובאופן ספציפי במתמטיקה ובמדעי המחשב. בשנת 2017 דורג מכון ויצמן במקום העשירי בעולם במדעי המחשב, והאוניברסיטה העברית דורגה במקום ה-11 במתמטיקה.

החינוך הישראלי מפגר אחרי מספר מדינות מתקדמות, בכמותו ובאיכותו גם יחד. המדע ראוי להגנה איתנה יותר מפני נחמות הקואליציה והפוליטיקה של התקציב בישראל. אתגר נוסף הוא ההתמודדות מול פערים חינוכיים ניכרים באוכלוסייה הישראלית. החרדים,

הערות

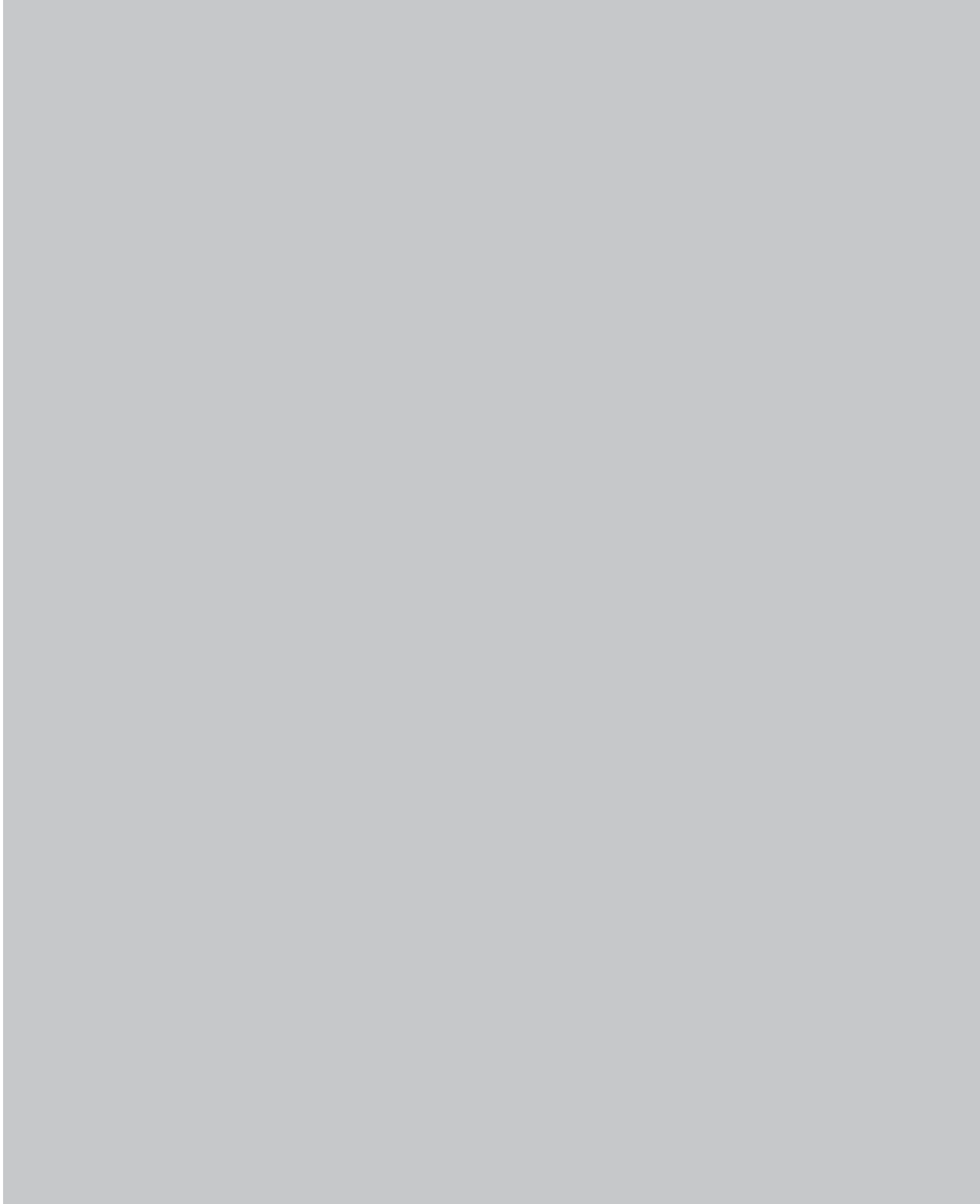
- 1 הניקוד הכולל של ישראל במדד אינו גבוה באף אחת מהשנים, בין היתר מכיוון שהמדד בוחן גם מידת טולרנטיות, שבה ישראל מקבלת בעקביות ציונים נמוכים 2010-66, 2015-93
http://martinprosperity.org/media/Global-Creativity-Index-2010_Reissued.pdf
<http://martinprosperity.org/content/the-global-creativity-index-2015>
- 2 <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/GII-2009-2010-Report.pdf>
http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/economics/gii/gii_2013.pdf
<https://www.globalinnovationindex.org>
- 3 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-22/south-korea-tops-global-innovation-ranking-again-as-u-s-falls>
- 4 <https://www.globaldynamismindex.com/gdi.html>
- 5 <https://www.luzzatto.co.il/images/publications/israel-national-technological-innovation-report-2016-hebrew.pdf>
- 6 https://www.pwc.com/il/he/consulting/assets/2017_israel_ma_report-he.pdf
- 7 <http://www.shanghai ranking.com>

מדיניות המדע והטכנולוגיה של ישראל נאבקה כדי להתגבר על רבים מן החסרונות הללו. ישראל מעורבת בשיתוף-פעולה מדעי וטכנולוגי נרחב עם ארה"ב ואירופה. עד כה לתנועת ה-BDS לא היתה השפעה של ממש בתחום זה, אך מצב זה עלול להשתנות. אך-על-פי שנפתחות הזדמנויות חדשות באסיה, ישראלים רבים מדי מהססים עדיין לשים את פעמיהם מזרחה. דרך אחרת לפיצוי על הבידוד בסביבה עוינת היא הגברת שיתוף-הפעולה עם יהדות התפוצות. אך שמתקיימים כבר עכשיו לא מעט שיתופי-פעולה ויוזמות מימון למחקרים ולמיזמים טכנולוגיים חדשים בין ישראלים לבין יהודים בתפוצות, ניתן להרחיב שיתוף-פעולה זה באמצעות מסגרות ורשתות חדשות.

אחד הגורמים החשובים ביותר בשמירה על רמה גבוהה של חדשנות בישראל הינו הממשלה. מדינות קטנות עם חברות רב-לאומיות גדולות מבוססות-מחקר - כגון שווייץ והולנד שהוזכרו לעיל - יכולות להצליח עם פחות התערבות מצד הממשלה, ולא כן ישראל. לצעדי והחלטות המדיניות של ממשלת ישראל בנושאים של חינוך, מדע וטכנולוגיה, וכלכלה, יש השפעה מכרעת על שמירתו ואף הרחבתו של יתרונה הטכנולוגי של ישראל.

שער שלישי

מאמרים מיוחדים

יהודי אמריקה הלטינית: אופקים משתנים ואתגרים חדשים

עצמאיים ושאפו להתפתח ולהעמיק את חדירתם לתחומיהם השונים. יהודים מהווים חלק גדול מאוכלוסייה זו.

בעקבות תהליך הגלובליזציה וההתקדמות לעבר פלורליזם חברתי ומוסדי, היהודים - כפרטים - השתלבו יותר ויותר בזירה הפוליטית והם מכהנים בתפקידים ציבוריים בכירים. במקביל, קהילות יהודיות מאורגנות השיגו תפקידי מפתח כתוצאה מתהליך מוגבר של השתתפות אזרחית היורד מלמעלה-למטה (דהיינו מיוזמת הארגונים ולא מיוזמת הפרטים). באופן זה, התהליך הדו-צדדי המורכב של שחיקת הנראטיב הלאומי האתני וההכרה הרחבה יותר במיעוטים דתיים ואתניים מקנים יותר נראות ולגיטימציה לקהילות יהודיות. בה בעת קיימות יוזמות של הפְּדָה המכוונות נגד מיעוטים.

הנוכחות היהודית בזירה הציבורית של אמריקה הלטינית מוגדרת על ידי סדר יום חדש, שבו בניית אזרחות וזהות קולקטיבית חותרות להתמזג. באופן זה, במכסיקו ובארגנטינה, הקהילות היהודיות נוטלות תפקיד פעיל בעיסוק בנושאים אזרחיים כלליים כגון המלחמה בעוני וקידום הדמוקרטיה.

הדמוקרטיזציה בארגנטינה התרחשה תוך כדי תהליך משמעותי, אף שהוא התנהל מתחת לפני השטח: מעבר מהתמקדות מוחלטת בהבדלים של תפוצה יחידה המקושרת עם המרכז אל התמקדות רחבה יותר המקיפה גם מאפיינים משותפים אזרחיים

באחרונה מורגשת התעוררות והתחדשות של החיים היהודיים בקרב הקהילות היהודיות באמריקה הלטינית, אם כי גודלן של הקהילות נמצא בירידה, בעיקר עקב הגירה.

במהלך שני דורות השתנתה יהדות אמריקה הלטינית - מקהילות שרוב חבריהן מהגרים לקהילות מושרשות של תושבים שנולדו במקום, ובו-זמנית - של מהגרים שעזבו את הקהילה, או כאלה שעזבו וחזרו.

עבור מגזרים בחברה, אמריקה הלטינית הפכה להיות אזור ש"יוצאים ממנו". במקביל לתהליכים של פלורליזם מתרחב - פוליטי, מוסדי, ותרבותי - ובעקבות זאת, אשרור מרחבים אזרחיים משותפים, מתרחשים כישלונות חוזרים של תהליכי מודרניזציה, ובעקבותיהם משברים כלכליים, חוסר יציבות פוליטית, רמות גבוהות של אלימות ציבורית והיעדר ביטחון, המשפיעים בצורה שלילית.

גלי ההגירה מאמריקה הלטינית ב-04 השנים האחרונות נשאו אופי מגוון. הם כללו הגירה בכפייה, וגולים יחידים החשופים לסיכון גבוה (כגון פעילים ואינטלקטואלים בעלי מעורבות פוליטית), מְבִּילִיּוֹת מרצון של משקי בית המונעים על ידי שיקולים של בטיחות, ביטחון וכלכלה, וניידות של בעלי מקצוע המזהים הזדמנויות והתרחבות יזמית בהקשר של שווקים שקשרי הגומלין ביניהם מתחזקים ומתדהקים. מורגשות תנועה מתמשכת של בעלי מקצועות חופשיים בעיסוקי עילית, שניהלו עסקים

חשיבות מחודשת, גם במרחביה היא וגם בזירה הציבורית.

הגלובליזציה והליברליזציה הכלכלית הובילו בחברות לאומיות ובתוך הקהילות היהודיות לפערים גדלים והולכים, המשקפים את הקיטוב הכלכלי. למרות זאת, למטבע הגלובליזציה יש שני צדדים. מצד אחד, חוללה הגלובליזציה משבר במעמדות הביניים, התרוששות ואבטלה בקרב בעלי מקצועות שונים, ירידה ברווחיהם של יצרנים שקודם לכן נהנו מהגנה של מדיניות תעשייתית אוטרקית, הידרדרות במעמד הכלכלי של מגזרים שונים בקהילות של אמריקה הלטינית, ועוני בקרב המעמדות היותר נמוכים. עם זאת, מעמדות אלה מתאוששים בשנים האחרונות באיטיות. מצד שני, חלק מהיהודים הנמצאים במעמד הבינוני העליון הצליחו להשתלב בנתיבים היותר דינמיים של הקשרים הטראנס-לאומיים: מסחר, היי-טק, נדל"ן, שירותים, מדעים, מוסדות אקדמיים, והמגזר הפיננסי.

ואכן, למרות שיהדות אמריקה הלטינית צמחה בעבר מהגירה שהוכיחה כושר לייסד דפוסים חזקים ומקוריים של חיים יהודיים וארגון קהילתי, הרי בעשורים האחרונים, זרם ההגירה היהודית מאמריקה הלטינית אל יעדים מחוץ לאמריקה הלטינית היה גדול מהזרם ההפוך. ההערכה היא כי ב-40 השנים האחרונות, בין 150,000 ל-250,000 יהודים היגרו, ברובם לארה"ב, ישראל, ובמספרים פחותים - לארצות מערב אירופה (ספרד) ולקנדה. בעוד שבשנות ה-1970, אלימות ומשטרים אוטוריטריים היו הגורמים העיקריים להגירה אזורית ובינלאומית, ולגלות פוליטית, בעיקר בדרום אמריקה, הרי שעשור לאחר מכן, תהליך הדמוקרטיזציה מחדש היווה גורם משיכה לגולים ולמהגרים יהודיים לשוב לארצות מולדתם. יחד עם זאת, מאז שנות ה-1980 המאוחרות ושנות ה-1990, השילוב של משברים כלכליים ובעיות ביטחון שוב דחף יהודים אל דפוס הגירה בינלאומית.

זיקות טראנס-לאומיות בתהליך צמיחה. התפיסה של השתלבות בארץ המגורים הומרה מהתבוללות מלאה לתהליך היטמעות- ניסיון להידמות לאזרחים אחרים, כמו גם לאותם יהודים שכבר השתלבו בצורה מלאה בדמוקרטיה המערביות הפלורליסטיות. ככל שהמוסדות היהודיים נוטלים חלק בזירה הציבורית ודורשים עשיית צדק, אחרי שתי התקפות הטרור ב-1992 וב-1994, כך הם נתפסים ומוערכים יותר כאזרחים המעורבים עמוקות במאבק למען הדמוקרטיה ונגד חסינות מעונש על פשעים.

במסקיניו היותר שמרנית, תשומת-לב חדשה לחברה האזרחית ולזירה הציבורית הפכה אף היא למקובלת גם במגזרים האינטלקטואליים וגם בהנהגה. יותר ויותר קהילות יהודיות מקומיות הצטרפו למחויבות ליעדים חברתיים, למאבק נגד העוני, תשומת-הלב לצרכים חינוכיים, והמאבק למען זכויות האדם והדמוקרטיזציה בחברה הכללית.

הסדרים, שחקנים, זרמים ונראטיבים קהילתיים של השתייכות קולקטיבית מצביעים אף הם על שיוך ושיוך-עצמי מסוג חדש: אישור קולקטיבי לזהות כאזרחים מכסיקנים. באופן זה הם חולקים מאפיינים משותפים ואינטרס לאומי משותף, ובה בעת נתפסים כנושאי זיקות טראנס-לאומיות ונאמנים למרכז טראנס-לאומי. ציוצו בטוטר של ראש הממשלה נתניהו ביוני 2017 ביחס לחומה בין מכסיקו וארה"ב, תגובתה של הקהילה היהודית, וביקורו בספטמבר 2017 מבליטים חלקים מן הדינמיקה החדשה המתנגשת בדפוסי יחסים מסורתיים. הזהות היהודית הקולקטיבית משיגה

**ב-40 השנים
האחרונות
היגרו מארצות
אמריקה
הלטינית בין
150 ל-250
אלף יהודים,
רובם לארה"ב
ולשראל,
מיעוטם למערב
אירופה ולקנדה**

שיעורי ההגירה היהודית מאמריקה הלטינית לארה"ב נמצאים בתהליך של צמיחה. אמנם אין לנו מספרים מדויקים על הגירה זו, אך ההערכה היא שמספר המהגרים נע בין 001 ל-051 אלף. מובילות והעתקת מגורים יוצרים בכוח את המצע לגיבוש מחדש של תפוצה אתנית-דתית מוגדלת לאומית וטרנס-לאומית, שהוגדרה מחדש. יהודי אמריקה הלטינית אינם מְשַׁעְתְּקִים בצורה פשוטה יחסים חברתיים מארץ המקור לארץ היעד. אדרבא - מורגשת שונות גבוהה בחוויה הסובייקטיבית והחברתית. כתוצאה מהאינטראקציה בין מרחבי הקהילה היהודית האמריקאית המאורגנת, יוזמות התחברות של המהגרים עצמם בתוך חיי היום-יום שלהם ודפוסי זיקה לארץ המקור, ההון החברתי של יהדות ארה"ב ויהדות אמריקה הלטינית מתעשר ונבנה מחדש בהקשר המפגין גם מובילות וגם קביעות. המימדים של חינוך, דת וחיי קהילה משקפים את תוצאת יחסי גומלין האלה. ההגירה מאמריקה הלטינית לא היתה חד-כיוונית. מוכרים מקרים של הגירה חזרה, הגירה החוזרת על עצמה יותר מפעם אחת, הגירה מעגלית, והגירה לשניים או יותר מקומות חדשים. כל צורות ההגירה האלה גרמו להפצתן של רשתות וזהויות טראנס-לאומיות, כמו גם למערך מורכב של מגמות שבו מתרחשים חילוקי דעות בלתי מפורשים, ולפעמים אף סכסוכים ביחס לגבולות הזהות ולביטוייה הקולקטיביים. צמיחתם של דגמים חדשים של יחסים בין קהילות ובינן לבין ישראל זורה אור על מגמות משותפות לעולם היהודי ולהתפתחויות מסוימות בקהילות היהודיות של אמריקה הלטינית. משמעויות חדשות של מרכז-בית (רוחני, סימבולי, חומרי) ומוטיבים רעיוניים טראנס-לאומיים מפתחים מערכות המגדירות מחדש את היחסים בין קהילות המקיימות זיקות נפרדות, משתנות וחזקות בינן לבין עצמן ועם ישראל.

מגמות שונות ואף סותרות קיימות בחיים היהודיים באמריקה הלטינית. השינויים בקריטריונים ההיסטוריים של השתייכות מתקיימים לצד חיים יהודיים מגוונים המתבטאים בהבדלים דתיים, תת-אתניים ופוליטיים. הקהילות ניצבות בפני האתגר של הצעת מרחבים מתאימים ומופרדים על מנת לצמצם את האופציה של אי-השתייכות. לכן יש לפתח ולשפר יוזמות מדיניות המציעות צעדי קירוב והכללה המאפשרים כניסה לעם היהודי, ויש להקדיש יתר תשומת-לב לשאלה האם קיים סף מסוים ליציאה מן העם היהודי, ואם כן - מהו.

השילוב שבין זעזועים כלכליים וכשלים מנהיגותיים בארגוני הוביל לירידה כללית ברמת ההשתתפות וההזדהות עם הקהילה היהודית

דרגות שונות של סדר קולקטיבי של חיים יהודיים מראות תצורה (קונפיגורציה) יהודית קהילתית מגוונת. שיעורי ההֶבְרָוּת בארגונים נעים בין 45-50 אחוז בברזיל, בה חיים כ-100 אלף יהודים, ובארגוניה, בה חיים כ-180,000 יהודים, לבין 85 אחוז במכסיקו, שאוכלוסייתה היהודית מונה 40,000 נפש.

השילוב בין זעזועים כלכליים וכשלים מנהיגותיים בארגוני הוביל לירידה כללית ברמת ההשתתפות וההזדהות עם הקהילה, בה שיעור החברות בארגונים הוא מתחת ל-50 אחוז. לעומת זאת, יהודי ברזיל, אף ששיעורי החברות שלהם בארגונים נמוכים כמו בארגונייה, חיזקו את אבחנתם בצורך להגביר את השתלבותם החברתית ועימתו את הרעיון הישן של "קהילה" עם הצורך בגישה יותר פלורליסטית להסדרים המוסדיים של הקהילה.

בעוד שברזיל וארגונייה מייצגות דגמים של קהילות צנטריפוגליות, המודל המכסיקני בנוי על התרחבות

מבנית ומוסדית גבוהה. המחקרים הסוציו-דמוגרפיים האחרונים (2000, 2006, 2015) הצביעו על עלייה מתמשכת בשיעורי ההֶבְרָות, ובמקביל מתחוללות תמורות רדיקליות גם בהרכב הקהילתי הפנימי. שיעור הנישואין המעורבים במכסיקו הוא 10 אחוז בלבד, בעוד שבברזיל ובארגנטינה שיעור זה מגיע ל-50 אחוז.

ישראל, חינוך יהודי, וסיוורים יהודיים חינוכיים לישראל

בעבר, העובדה כי ישראל מילאה מגוון תפקידים עבור קהילות אמריקה הלטינית- נקודת ייחוס לזהות, ציר ארגוני, וזרז של אנרגיה לצורך בניית חיים קהילתיים- היתה מכרעת. אולם גם התפקידים הללו וגם היסודות המסורתיים של יחסי ישראל-תפוצות - הערוצים המוסדיים וטיפוסי הקשר - עברו שינויים.

ישראל, עבור יהודי אמריקה הלטינית, בנוסף להיותה מרכז של ריבונות לאומית ושל יצירה תרבותית, שימשה כמרחב חיוני לאלה שנוקדו לכך. אף שמגמות אזוריות ולאומיות מצביעות על תלות של עלייה (ושל הגירה יהודית בכלל) בנסיבות מקומיות ספציפיות, משברים כלכליים ותסיסה פוליטית חוזרים ונשנים, בעוצמות שונות - גם הזיקה האידיאולוגית מילאה תפקיד חשוב.

נתונים על מכסיקו מראים כי בעוד ש-97 אחוזים מן החברים המבוגרים יותר בקהילה היהודית (בני 70, לדוגמה) מביעים את האמונה כי לישראל יש חשיבות עליונה, רק 77 אחוזים מכלל האוכלוסייה הצעירה (גילאי 18-19) מדווחים על אמונה דומה. שיעורים אלה אף גבוהים הרבה יותר אם נשווה אותם לדעות המובעות ע"י קהילות אחרות באמריקה הלטינית. בארגנטינה, שיעור אלה המביעים את האמונה כי לישראל יש חשיבות עליונה הצטמצם ל-57 אחוזים.

נתונים על יהודים החיים במכסיקו, ארגנטינה, ברזיל ו-ונצואלה מצביעים על כך שגם גיל (דור) וגם ארץ

המוצא משפיעים על מקומה של ישראל בחיי אנשים ובקשר שלהם עימה. במכסיקו יש שיעורים גבוהים באופן חריג של ביקורים בישראל, בעוד ששיעורים נמוכים יותר מאפיינים את ארגנטינה, ברזיל ו-ונצואלה.

הגירה יהודית מאמריקה הלטינית לארצות הברית גורמת לשינוי עמדות ביחס לקשר עם ישראל. טראנס-לאומיות רבגונית מבחינה גאוגרפית תופסת את מקומם של קשרים דו-צדדיים בין יהודי אמריקה הלטינית לבין מדינת ישראל. מכך לא בהכרח משתמעת היחלשות של הקשרים, אלא הגדרת משמעותם וחשיבותם מחדש. קיימת התרחקות מסוימת מן התבנית הדומיננטית הקודמת, של יחסי-גומלין כמעט בלעדיים עם ישראל או עם הארגונים הציוניים, ככל שמוסדות יהודיים צפון אמריקניים הולכים ומשמים כמקור חשוב לתמיכה פוליטית ישירה ומודל של ארגון קולקטיבי לקהילות באמריקה הלטינית.

לחינוך יש תפקיד מרכזי בעיצוב חיים יהודים באמריקה הלטינית, והוא היווה את השדה המרכזי לעיצוב ולהצגת זהות קולקטיבית יהודית. אף שלא ניתן להכחיש את מרכזיותה של ישראל, והיבטים עיקריים של מערכת החינוך שזורים בתוכה, הרי כיום, מקומן של מגמות היסטוריות, פוליטיות ואידיאולוגיות שהבדילו בתי-ספר באמריקה הלטינית מאחרים נתפס ע"י קריטריונים דתיים וקהילתיים (תת-אתניים), בדומה למגמות יהודיות בעולם כולו.

באשר לסביבה החינוכית, שיעור גידול האוכלוסייה הגבוה ביותר מתרחש בבתי הספר הדתיים. אין ספק שמגמה זו קשורה לתמיכה המאסיבית המוצעת ע"י בתי ספר דתיים באמצעות מילגות, אולם ראוי לציין כי תהליך זה גם משקף עלייה בדתיות ובשמירת מצוות.

ארגנטינה מתאפיינת במערכת החינוך הקהילתית המקיפה שלה, אשר גדלה חרף המשברים השונים שסבלה מאז שנות ה-1990. כיום לומדים ב-34 בתי הספר היומיים כ-22 אלף תלמידים. שיעור הגידול

הגבוה ביותר הוא בבתי-הספר האורתודוכסיים-חרדיים. במספרים מוחלטים, מספר תלמידי בתי הספר הללו גדל ב-49 אחוז בעשר השנים האחרונות. במכסיקו, 9,500 ילדים - 93 אחוזים מכלל ילדי הקהילה היהודית - לומדים בבתי ספר יהודיים. המבנה הארגוני החזק היווה גורם בייסודם של 15 בתי ספר יומיים. למעלה מ-30 אחוז מכלל התלמידים נהנים ממילגות לימוד; קרוב ל-40 אחוז מהם הינם תלמידי בתי הספר החרדיים, המשרתים 26 אחוז מכלל אוכלוסיית התלמידים, והמראים את שיעור הצמיחה הגבוה ביותר: 55 אחוז בעשר השנים האחרונות.

בסאן פאולו, הקהילה היהודית הגדולה ביותר, ובאופן מסורתי - ליברלי, נוסדו בזמן האחרון חמישה בתי ספר דתיים. יתירה מכך, למורים אורתודוכסיים יש נוכחות גוברת והולכת בבתי הספר היהודיים החילוניים.

העלייה במספר התלמידים בבתי הספר הדתיים משקפת את השינויים הדמוגרפיים בהרכב הקהילות, את הגעתם של מחנכים מקהילות דרום אמריקניות אורתודוכסיות, ואת המגמה הכללית בחינוך היהודי.

נושאים אלה ניתנים לבדיקה גם דרך התבוננות מזווית הסיורים החינוכיים לישראל, המשקפים את תפקידה הייחודי של ישראל בתור מרכז או מולדת לאומית המבטיחה את המשכיות החיים היהודיים בתפוצות. סיורים חינוכיים לישראל הם חלק רלבנטי של הפרקטיקות התרבותיות והמוסדיות, אשר במסגרתם נחשבת ישראל לאתר שבו מתרחשים קידוד משמעויות ויצירת תחושת השתייכות, כאשר מתחזקת המודעות לעולם יהודי שחלקיו השונים מחוברים אלה לאלה. גם מדינת ישראל וארץ ישראל הנים מוקדים עבור אוכלוסייה מגוונת. הסביבה החינוכית היהודית, יחסים חברתיים בתוך הקבוצה וזיקה קהילתית הם הגורמים המרכזיים מאחורי

הקשר ההדוק שבין דפוסים של חיים יהודיים לבין סוגים של סיורים חינוכיים.

סיורים אלה קשורים באופן הדוק לשיעור הצפיפות המוסדי, ההון חברתי והמורשת הקהילתית של הקהילות השונות. האקולוגיה היהודית החינוכית והצפיפות המוסדית הקהילתית פועלים בתור משתנים מרכזיים. בני נוער מכסיקנים אמנם ביקרו בישראל במסגרת סיורים שאורגנו ע"י בתי הספר, אך יש להם נוכחות יותר חזקה בתכניות ארוכות-טווח, ומשום כך - ייצוג

**העלייה במספר
התלמידים
בבתי-הספר
הדתיים משקפת
את השינויים
הדמוגרפיים
בקרב הקהילות
ואת המגמה
הכללית בחינוך
היהודי**

נמוך יותר במסגרת של "תגלית". עניין זה מסביר את הצלחת "תגלית" בארגנטינה ובברזיל - קהילות יהודיות גדולות יותר, עם שיעורים נמוכים יותר של ילדים המשתתפים במערכת החינוך היהודי ושיעורים גבוהים יותר של נישואים מעורבים. עם זאת, החינוך היהודי הוא עדיין המשתנה המסביר מדוע, למרות שיעורי חברות

נמוכים ביותר בארגונים, יש מרכיב תרבותי חזק בקרב משפחות יהודיות. משפחות המשתתפים מעורבות וקשורות בקהילה היהודית. בעוד שבארגנטינה, 86 אחוזים מרגישים קשורים מאוד לישראל, השיעור המקביל בברזיל הוא רק 20 אחוז.

הדת מילאה תפקיד שולי בלבד בקהילות, שהיו חילוניות בבסיסן, ומעמדה נחלש עוד יותר בשל המחסור במלאי תפקידים דתיים, גורם שימיו כימי יהדות אמריקה הלטינית.

אולם הנהגה רבנית חדשה צמחה בזרמים הדתיים השונים. התנועה הקונסרבטיבית המשיכה לספק -

תהליך זה של גיוון ושל השתתפות אינטלקטואלים יהודים במרחבי התקשורת הציבוריים של המדע, האקדמיה, האמנויות, המוסיקה הפופולרית ותחומי תרבות אחרים, מסמן נוכחות בולטת ביותר של היהודים בתחומים אלה באמריקה הלטינית.

ביקורת על ישראל, אנטי-ציונות ואנטישמיות

אנטי-ציונות ודה-לגיטימציה של ישראל הפכו ל"חבילה אידיאולוגית טראנס-לאומית" המסמלת ומגדירה את המאבק נגד גלובליזציה ונגד ההגמוניה של ארצות הברית, מאבק שהוא כה דומיננטי באמריקה הלטינית. לאחרונה שולבו במאבק זה הנראטיב והקונצפציות של הקולוניאליזם (השתלטות=כיבוש=שליטה) תוך ייחוסם להיסטוריה של היבשת. מוטיבים פוסט-מודרניים ופוסט-קולוניאליים מתקיימים לצד מאבקים מחודשים למען מודרניזציה.

אנטי-ציונות הפכה למיתוס המניע לפעולה ולהזדהות פוליטית של השמאל המתנגד לגלובליזציה, בזירות המקומיות והטראנס-לאומיות גם יחד. שלא כביקורת המאוזנת על ישראל מצד חלק מן הממשלות הלטינו-אמריקאיות, אנטי-ציונות היא מיתוס מניע רדיקלי של תנועות חברתיות הנאבק בגלובליזציה המונוגת ע"י ארה"ב וכן בישראל, הנתפסת כמדינה עבריינית המסרבת להעניק לגיטימציה לשאיפות הלאומיות הפלסטיות. למגמה זו התווספה אנטישמיות יותר גלויה הנישאת על ידי קבוצות ימניות שונאות זרים. התפתחויות אלו הביאו לידי התמזגות של מגמות בין שחקנים חברתיים שונים ואף מנוגדים, אך הן לא מנעו התקדמות חשובה שהושגה ביחס לצעדים המשפטיים שאומצו ויושמו על מנת להיאבק באנטי-שמיות.

בנימה כללית יותר, יש לציין כי איראן פעילה במאמץ להשיג בעלי ברית באזור, במגמה להשיג משקל-נגד ללחצה של הקהילה הבינלאומית כי תפסיק את פיתוח יכולותיה הגרעיניות. בשנים האחרונות,

באמצעות ה-Seminario Rabinico Latinoamericano [סמינר הרבני הלטינו-אמריקני] שבבואנוס איירס רבנים המשרתים בכל רחבי אמריקה הלטינית וגם בקהילות בארה"ב. תופעה זו איננה רק תוצאה של מיעוט אפשרויות פתוחות בקהילות המקומיות, אלא משקפת גם את התופעה הרחבה יותר של הגירה מהדרום צפונה.

התחזקות המימד הדתי בולטת לא רק בתחום החינוך, כי אם גם בחיים הכלליים של הקהילה. בשנים האחרונות, בזיקה למגמות שינוי בעולם החיים היהודיים, קבוצות אורתודוכסיות ייסדו קהילות דתיות חדשות. כיום בולטים ביותר התפשטותה של חב"ד והקמתם של מרכזי חב"ד, גם בקהילות הגדולות והחזקות כמו גם בקהילות היותר קטנות. הנוכחות המתרחבת של ש"ס ושל "אש התורה" בקהילות שבהן דומיננטית נוכחותם של ספרדים ושל עדות המזרח משלימה תמונה זו (מכסיקו, פנמה). קיימת מגמה חזקה מאוד לקראת שמירת מצוות דתיות והתחרדות. במכסיקו, מגמות אלה נותחו באופן ספציפי בקרב האוכלוסייה שמתחת לגיל 40: שיעור המקפידים ביותר בשמירת המצוות עלה מ-7 ל-12 אחוזים; שיעור שומרי המצוות עלה מ-17 ל-20 אחוזים, ואילו שיעור המסורתיים ירד מ-62 ל-59 אחוזים. התפתחויות דתיות הן תגובה לא רק לתמורות תרבותיות ורוחניות עמוקות, אלא גם לבנייה מחדש של המארג החברתי. באופן זה, הדת פועלת לא רק בתור קוד מוסרי, אלא גם כעוגן של השתייכות ושל סדר חברתי.

בו-זמנית, גם לזרמים גלובליים יש השפעה רלבנטית בהבנייה מחדש של החיים התרבותיים באזור. שינויים חברתיים נרשמו בתחום אינטלקטואלי כאשר זה מוגדר בצורה יותר צרה. סופרים, רבנים ועיתונאים יהודיים השיגו גישה אל הזירה הלאומית ואל התקשורת, והם מתפקדים כמושאי התייחסות תרבותיים של הקהילות באמצעות טורים בעיתונות ותוכניות טלוויזיה.

מפתיע, הנשיא היוצא של קולומביה, חואן מנואל סנטוס, הכיר בפלסטין כמדינה ריבונית. הממשלה הנוכחית, בראשות הנשיא דוק, בוחנת את ההחלטה זו.

המלצות

- ישראל והקהילות היהודית ברחבי העולם חייבות לאשש את חשיבותו של השיח הציבורי היהודי בהתבסס על דיאלוגים משותפים וספציפיים, המורכבים מהנהגה ומחברים מן השורה גם יחד - כאלה המשווייכים לארגונים וכאלה שאינם משווייכים - על מנת לחזק את בסיסי הדו-קיום הפלורליסטי כאמצעי להיות נאמנים לעבר היהודי ולאתגרים בני זמננו. לשם כך דרושים צעדי מדיניות מכלילים מגוונים, שיתבססו על קריטריונים להכללה מוסכמים, במקום הֶדְרוֹת הנובעות מהחלטות חד-צדדיות.

- על ממשלת ישראל להירתם למאמץ משותף עם הקהילות, במטרה להדק את הקשר עם אלה שהזיקה היהודית שלהם נמצאת בתהליך שחיקה.

- לנוכח המפה הפוליטית הנוכחית של אמריקה הלטינית, כדאי שישראל תנצל את היתרון הטמון בנטייה למרכז הפוליטי השוררת עתה בממשלות היבשת ואת קיומם של ארגונים אזוריים היכולים לפעול באופן קולקטיבי כבעלי ברית (קבוצת LIMA, בה חברות 17 מדינות באמריקה הלטינית, או OAS - ארגון המדינות של יבשת אמריקה).

- לרשויות ישראליות העוסקות בנושא העלייה נחוצה הערכה מהימנה של התמיכה הנדרשת וצרכי ההגירה של מגזרים שונים של עולים, כמו גם צרכיהם של עולים חדשים פוטנציאליים, הרוצים או היכולים לשמור על זיקה משמעותית לארצות המוצא שלהם ולארצות אחרות (שלישיות) שבהן חיים חלק מבני משפחותיהם.

בעקבות בחירתם של מנהיגים חדשים באזור, איראן הגבירה את מאמציה למצוא ממשלות שיגלו אהדה כלפיה. בנצלה את האקלים ואת השיח האנטי-אמריקני, כמו גם את הניסיונות לגבש מערך חדש באזור, איראן הרחיבה את יוזמות הסחר והאנרגיה כדי ליצור יחסים אסטרטגיים מתחזקים והולכים עם ממשלות מדינות אמריקה הלטינית. ונצואלה היא המקרה הקיצוני והבולט ביותר, שבו העלאת מחירי הנפט באמצעות שליטה על התפוקה פלשה לתוך הזירה הפוליטית. אף שגם ברזיל פיתחה יוזמות משותפות עם איראן, היחסים בין שתי מדינות אלה מתמקדים ביעדים כלכליים בלבד, ואינם מאמצים את העמדה ה"אנטי-אימפריאליסטית" של איראן.

בעקבות החלטתה של ארה"ב להעביר את שגרירותה בישראל לירושלים, גואטמלה ופרגוואי היו שתי המדינות הראשונות באמריקה הלטינית שהודיעו על כוונתן להעביר גם את שגרירותיהן לירושלים. את חשיבותו של צעד זה יש להעריך לאור התפקיד ההיסטורי שמילא אזור זה בתהליך המדיני באו"ם שהוביל להחלטה מס' 181 של העצרת הכללית, שאישרה את חלוקתה של ארץ-ישראל לשתי מדינות. מבין 57 המדינות שהיו אז חברות באו"ם, 20 היו מאמריקה הלטינית, והן היוו את גוש המדינות הגדול ביותר. מביניהן, 13 הצביעו בעד ההחלטה, 6 נמנעו ורק אחת - קובה - הצביעה נגד.

התפקיד שמילאו אז הקהילות היהודיות במאמץ לגייס את הממשלות ואת החברות הלאומיות, ותשומת-הלב שהופנתה ע"י הארגונים הלאומיים היהודיים (ההסתדרות הציונית העולמית והסוכנות היהודית לארץ-ישראל) לגופים אלה היו בעלי משקל מכריע.

הייתה ציפיה שקולומביה, בעלת- ברית קרובה לישראל באמריקה הלטינית, גם תעביר אף היא את השגרירות שלה לירושלים, אך . במקום זה, בצעד